

Aarhus School of Architecture // Design School Kolding // Royal Danish Academy

Varde Kommuneatlas

Bock, Lars Nicolai

Published in:
Varde Kommuneatlas

Publication date:
1992

Document Version:
Tidlig version også kaldet pre-print

[Link to publication](#)

Citation for pulished version (APA):

Bock, L. N. (1992). Varde Kommuneatlas. I *Varde Kommuneatlas* (1 udg., Bind 1). Miljøministeriet, Planstyrelsen i samarbejde med Varde Kommune.

General rights

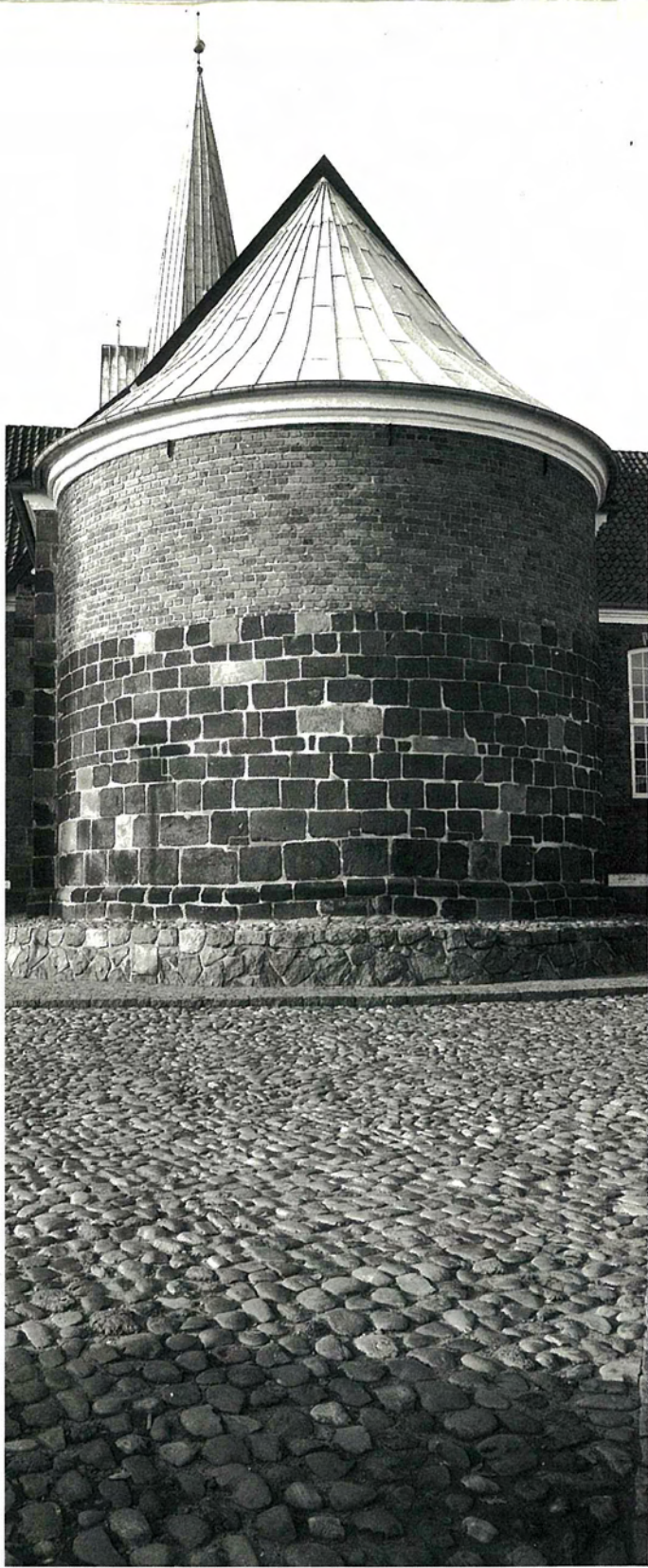
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Kommuneatlas Varde

Bevaringsværdier i byer og bygninger 1992

 Miljøministeriet
Planstyrelsen

i samarbejde med Varde Kommune

Indholdsfortegnelse

Forord	2
Indledning	3
Landskabelige hovedtræk	4
Byhistoriske hovedtræk	6
Bevaringsværdige sammenhænge i byen	10
Dominerende træk	11
<i>Byen og landskabet 11, Det store "V" i Varde 12, På tværs af byen 13, Gårde på engkanten 14</i>	
Bebyggelsesmønstre	16
<i>Gamle gader 16, De gamle skel 17,</i>	
Udvalgte sammenhænge	18
<i>Torvet og Sct. Jacobi Kirke 18, Kirkepladsen ved Sct. Jacobi Kirke 19, Den gamle kirkegård 20, Anlægget ved Arnbjerg 20, Havnepladsen 21, Åen Øst for havnen – en ny eng 21, Ældre villabebyggelse – Frisvadvej og Lundvej 22, Ankomst fra nordvest: Varde dukker op 22, Ankomst fra vest : Vestbanegården 23, Ankomst fra nord: Ved markedsplads og kvægtorv 23</i>	
Byggeskik i byen	24
Bevaringsværdige bygninger i byen	28
<i>Bykernen 29, Ældre villabebyggelse 30, Sønder Varde 30, Vestre Landevej 31, Omkring Stålværk og Vestbane 31,</i>	
Bevaringsværdige sammenhænge på landet	32
<i>Horne 32, Mejls og Bjerggårde 32, Thorstrup 33, Sig 33, Janderup – kirkeby og stationsby 34, Billum – kirkeby og stationsby 35, Alslev 35</i>	
Byggeskik på landet	36
Bevaringsværdige bygninger på landet	38
<i>Janderup sogn 38, Thorstrup sogn 40, Varde landsogn, 42, Alslev sogn 44, Billum sogn 50, Horne sogn 47</i>	
Bevaringsplanlægning	48
Litteraturliste	49
Signaturforklaring	49

Signaturforklaring

Varde

Kommuneatlas

Bevaringsværdige sammenhænge

	<i>Dominerende bygningsværk</i>
	<i>Markant rumskabende bebyggelse</i>
	<i>Højdekurver</i>
	<i>Sigtelinie</i>
	<i>Udsigt</i>
	<i>Enkeltræ/Træække</i>
	<i>Skov/Plantage/Krat</i>
	<i>Vej/Gade/Plads</i>
	<i>Jernbane</i>
	<i>Vand</i>

Bevaringsværdige bygninger

	<i>Fredet bygning/Kirke</i>
	<i>Høj bevaringsværdi</i>
	<i>Middel bevaringsværdi</i>
	<i>Lav bevaringsværdi</i>

Der er i dette atlas foretaget to slags vurderinger, som er uafhængige af hinanden. De to vurderinger giver derfor ikke altid det samme resultat, når man ser på den enkelte bygning.

Den ene vurdering vedrører de bevaringsværdige sammenhænge. Den omfatter det samlede bymiljø eller forhold i en bebyggelse. Den anden vurdering vedrører de enkelte bygninger. I begge vurderinger benyttes to røde farver, en lys og en mørk.

Bygninger, der er dominerende eller markante set som led i en bevaringsværdig sammenhæng, er ikke nødvendigvis bevaringsværdige i sig selv. Man vil derfor kunne finde bygninger, der fremhæves med rødt i en bevaringsværdig sammenhæng, men som ikke er det i enkeltbygningregistreringen. Det omvendte forhold vil også kunne forekomme.

Varde

Kommuneatlas

Bevaringsværdier i byer og bygninger 1992

 Miljøministeriet
Planstyrelsen

i samarbejde med Varde Kommune

Forord

Arbejdet med at registrere bevaringsværdige kvaliteter i danske bebyggelser blev indledt i 1987. Nu, fire år senere, har planstyrelsen udgivet en hel serie kommuneatlas, der hver giver en kortfattet oversigt over sådanne bevaringsværdier i afgrænsede områder. Dette er 20. bind i rækken.

I Varde Kommuneatlas fremlægges en sammenfattende oversigt over bebyggelsen i denne vestjyske egn. Samtidig føjes en ny brik til det samlede, nationale billede, der så småt er ved at tegne sig ved læsning af de atlas, som allerede er udkommet. Dette billede vil få endnu flere detaljer, i takt med at registreringen fortsætter ud over landet.

Dette atlas er som sine forgængere blevet til i et tæt samarbejde mellem planstyrelsen og den berørte kommune. Efter en henvendelse fra Varde Kommune til Planstyrelsen begyndte arbejdet i januar 1991. Fra de første sonderinger omkring Vardeegnens historiske og bygningsmæssige særpræg til fremstillingen af det endelige atlas blev arbejdet fulgt af en særdeles aktiv følgegruppe.

Gruppen havde følgende sammensætning: Fra kommunalbestyrelsen deltog viceborgmester Helge Bechsgaard, formand for teknisk udvalg Kr. Johannes Christensen og formand for miljø- og planudvalget J. Eskelund Jepsen. Fra forvaltningen deltog plankoordinator Finn Jensen og arkitekt Jørgen Mathiesen. Øvrige medlemmer var: Installatør Knud Erichsen, museumsinspektør Ole Faber, lektor Claus Friisberg, overlærer E. Busk Jensen, murermester Henning Mathiesen, fhv. stationsleder Viggo Schantz og fhv. bankdirektør Anton Torngaard.

Som representant for Planstyrelsen deltog arkitekt m.a.a. Jens Kirkegaard og som konsulenter restaureringsarkitekterne m.a.a. Gert Bech-Nielsen og Lars Nicolai Bock samt mag.art. Poul H. Moustgaard.

Selve registreringen af de godt fire tusinde enkeltbygninger i kommunen, der er opført før 1940, blev foretaget af et hold lærere og studerende fra Arkitektskolen i Århus.

På vegne af Planstyrelsen og Varde Kommune takkes alle, der på forskellig vis har medvirket ved arbejdet med dette kommuneatlas.

Det er vores håb, at atlasset kan bidrage til den almene interesse omkring bevaring af de eksisterende værdier, men også skabe forudsætninger for nye kvaliteter i den fremtidige udvikling af bebyggelsen i by og på land.

Birgit Herslund Betty Carstensen

Birgit Herslund
Direktør
Planstyrelsen

Betty Carstensen
Borgmester
Varde Kommune

*Følgegruppen bag Varde
Kommuneatlas.
Fra venstre,
Lars Nicolai Bock
Viggo Schantz
E. Busk Jensen
Jørgen Mathiesen
Gert Bech-Nielsen
Henning Mathiesen
Helge Bechsgaard
Knud Erichsen
Jens Kirkegaard
Claus Friisberg
Ole Faber
Poul Moustgaard
Anton Torngaard
Kr. Johannes Christensen
Finn Jensen
J. Eskelund Jepsen*

Indledning

Varde Kommuneatlas handler om bebyggelse og landskab i et hjørne af Vestjylland. Det er formålet at give en oversigt over, hvad der findes af bevaringsværdige historiske og arkitektoniske kvaliteter i købstaden Varde og dens nære opland.

Atlasset henvender sig til alle med interesse for bygningskultur, byfornyelse og landskabspleje. Det kan også anvendes af f.eks. lokale studiekredse og bevaringsforeninger som udgangspunkt for drøftelser af, hvordan man mener, at Varde og dens oplandsbyer kan bevares og udvikles. I tilgift kan atlas læses som en kort indføring i egnens og købstadens historie.

Om indholdet

De første afsnit beskriver landskabets og lokalsamfundets udvikling frem til nutiden. Hvad skal der blive af det vestjyske landskab, og hvorfor ligger Varde, som den gør? Det er nogle af de mange emner, der dukker op på disse sider. Senere udstikkes de store linier i Vardes byplan. Også de har en hel del med historien og landskabet at gøre. Tekst og billeder underbygger, hvorfor det netop er de to store strøggader og det middelalderlige gadenet, der fremhæves som et par af de dominerende træk i byen. Fra oplandet omtales de rækker af gårde, der ligger så markant og trækker skellet op mellem agerjord og eng langs Varde Å.

Herefter udpeges en række steder og kvarterer, der på hver sin måde bidrager til oplevelsen af Varde som by. Det gælder bl.a. det gamle torv, området omkring åen og parken ved Arnbjerg. Fra det åbne land omkring købstaden beskrives en række mindre byer og bebyggelser. Flere af dem er af nyere dato og vokset frem omkring jernbaner og vigtige veje. Landsbyen, som den kendes fra det øvrige land, har ikke været den mest udbredte bosætningsform på denne egn.

I andre afsnit omtales den traditionelle vestjyske byggeskik med tegl – ikke bindingsværk – der stadig er godt repræsenteret både i købstaden og på landet. Beskrivelsen omfatter også hustyper, detaljer og materialer. Endelig præsenteres nogle af de fremtrædende lokale bygmestre og arkitekter, hvis bygninger man stadig kan se og glæde sig over.

Da dette er et atlas, bliver meget fortalt ved hjælp af kort. Sidst i bogen er trykt flere oversigtskort, der viser bygningers placering og deres relative bevaringsværdi. Fremstillingen slutter med nogle overvejelser om planlægning og bevaring i Varde Kommune.

Om systemet

Værdi og kvalitet er et par smukke begreber; men de kan være svære at håndtere. Det gælder også, når det drejer sig om arkitektur og bevaringsværdi. For at opnå en så høj grad af ensartethed i vurderingen som muligt, bygger Varde Kommuneatlas, som de øvrige atlas, på en standardiseret metode. Dette såkaldte SAVE-system er udviklet af Planstyrelsen til brug for den løbende kortlægning og registrering af bevaringsværdier i byer og bygninger i Danmark.

I hver kommune gennemgås de landskabelige og historiske forudsætninger. Arbejdet finder sted i tæt samarbejde med lokalkendte personer og med kommunen, og det fører frem til en sammenfatning i form af en såkaldt forundersøgelse. Denne undersøgelse danner baggrund for et omfattende feltarbejde, hvor alle bygninger opført før 1940 bliver registreret på særlige skemaer og fotograferet. Hver bygning får karakter efter sin kulturhistoriske og miljømæssige værdi, sin originalitet og sin nuværende tilstand.

I Varde blev der registreret 3.951 bygninger, blandt disse blev 138 placeret i de højeste bevaringskategorier. Andre 2.306 bygninger fik prædikatet, middel bevaringsværdi, mens 914 blev fundet mindre bevaringsværdige.

De større helheder – f.eks. samspil mellem terræn og bebyggelse, en landsby eller et velafgrænset kvarter – bliver også udførligt beskrevet efter ensartede retningslinier. Disse, som de kaldes, dominerende træk, bebyggelsesmønstre og udvalgte sammenhænge beskrives på særlige skemaer. Endelig lægges det samlede materiale ind i et datasystem, hvorfra der senere kan hentes oplysninger til brug for bl.a. antikvariske og administrative opgaver.

Kommuneatlas er det tredje og sidste trin i denne arbejdsproces. Det indeholder en bearbejdet, koncentreret præsentation af materialet fra både forundersøgelse og kortlægning. Fremlæggelsen følger SAVE-systemets forskellige niveauer og bevæger sig fra de overordnede strukturer ned til de enkelte bygninger og for området typiske arkitektoniske detaljer. For Varde Kommune kan resultatet ses på de følgende sider.

Landskabelige hovedtræk

Eggen omkring Varde er i sin oprindelse et ægte stykke Vestjylland. De store træk i landskabet er formet foran de gletsjere, der i den seneste istid standsede deres fremmarch midt inde i Jylland. Under isens afsmeltning fossede smeltevand mod vest ud over den ældre vestjyske moræne. Vandet sled brede furer i landskabet, vaskede det ud og ændrede store områder til sandede hedesletter.

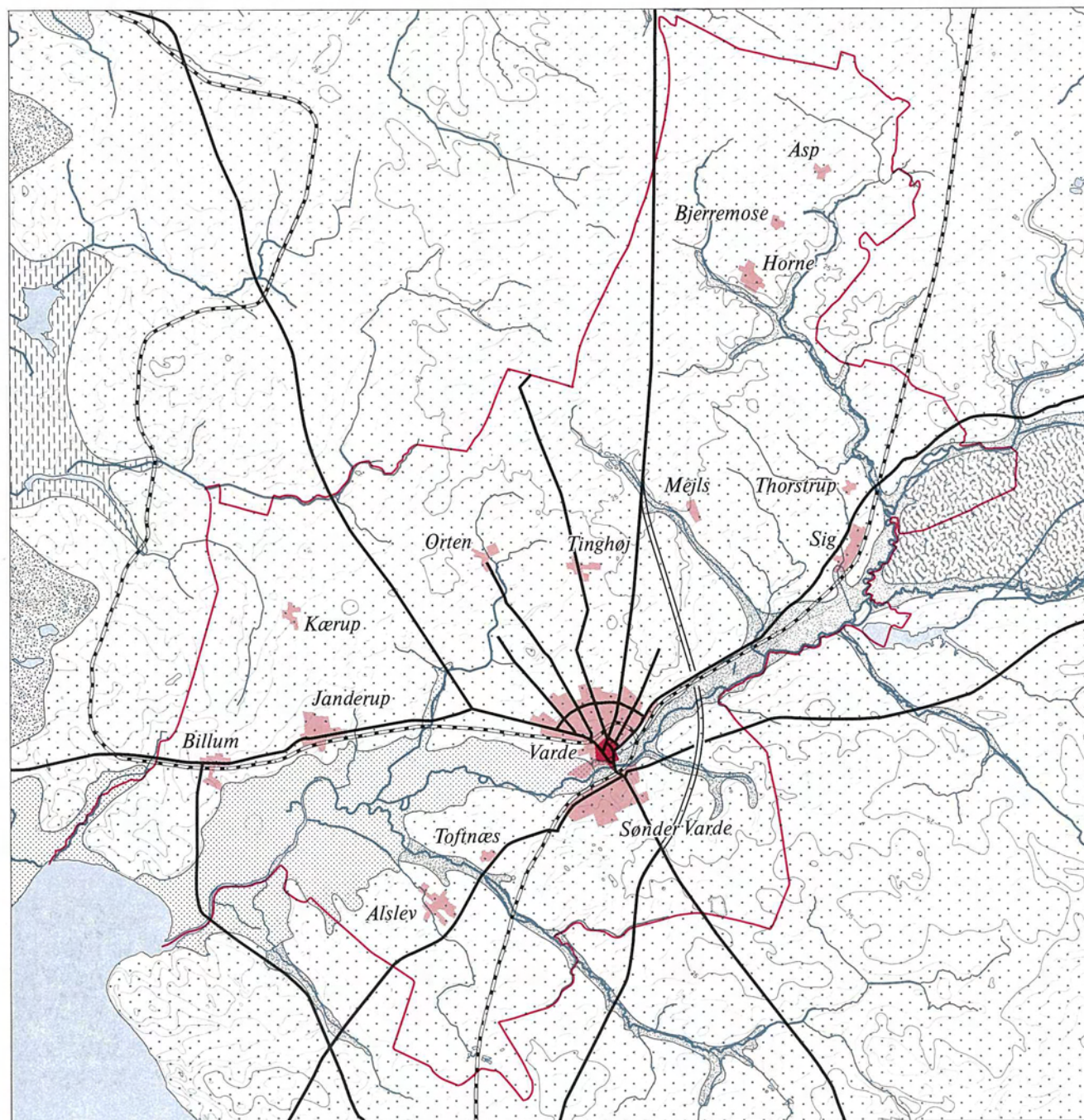
Dele af det gamle landskab, der var skabt i den næstsidste istid, holdt dog stand mod smeltevandet. De blev liggende som øer af højere terræn ude på de flade hedesletter. Disse bakkeøer, som de kaldes, er nogle af de ældste danske landskaber. De fremstår da også i en meget nedslidt form med bløde, flade bakker og udglattede skrænter efter årtusinders påvirkning af vind, vand og vejr.

Varde kommune ligger på to af de største af disse gamle moræneområder, mod syd Esbjerg bakkeø og mod nord Varde bakkeø. De deles af en smeltevandsdal, en kile af hedeslette, der strækker sig vestpå ud til Ho Bugt. Her har Varde Å fået sit nedre løb. Den har sit udspring langt mod øst ved den jyske højderyg lidt vest for Jelling, hvor den begynder sit løb som Vandel Bæk. Ude på den store Sdr. Omme hedeblade bliver den til Grindsted Å, og først ved Ansager får den navn af Varde Å. På det sidste stræk ud mod Ho Bugt har den tilløb fra Linding Å, fra Holme Å og fra Alslev Å. Omkring disse vandløb er der gennem tiden dannet frugtbare enge oven på hedesandet.

Langs det nedre løb vest for Varde købstad bugter åen sig i langsomme slyng gennem et bælte af brede marskenge. Engene er skabt af det tidevand, der her stadig har frit løb ind i ådalen uden at være reguleret af diger og sluser. De store engstrøg er med grøfter og skel delt op i utallige parceller eller fenner, der afspejler indviklede ejendomsforhold. Ude ved åens udløb i Ho Bugt ses de såkaldte slikgårde, hvor tidevandet stadig lægger nye områder til. Det er rækker af grene, som lodsejerne har stukket ned i felter ud over havbunden for at fremme tilvæksten af marsk.

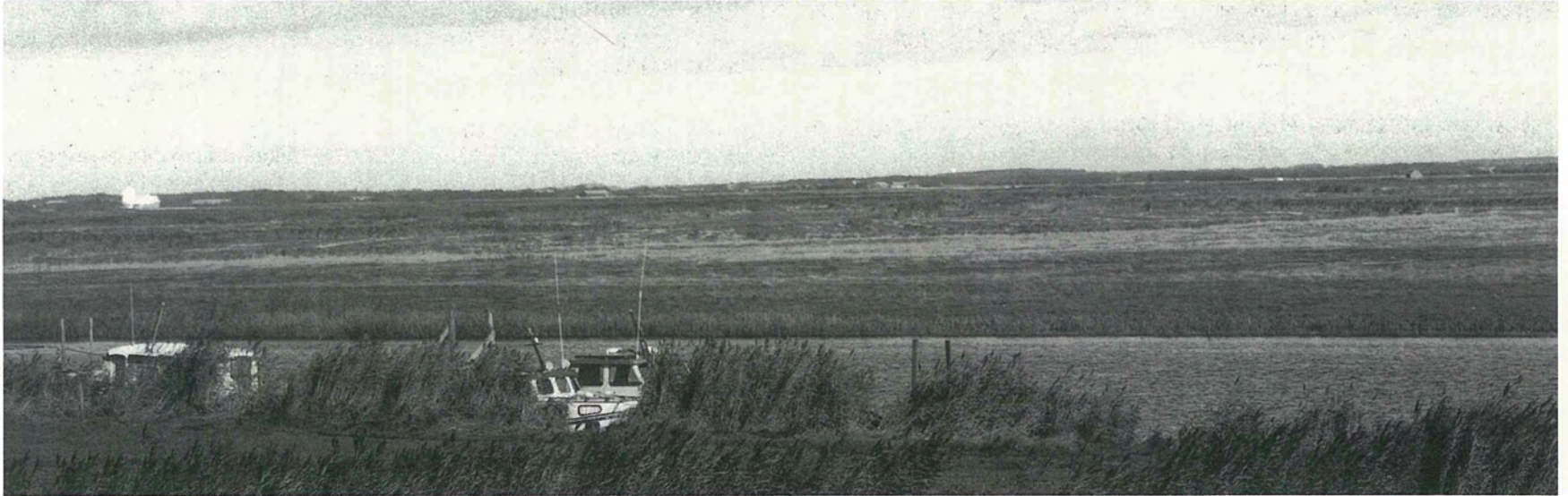
Også det øvrige landskab er præget af vand. Bakkeøerne fures af bække og mindre åløb, og her er stadig moser og fugtige lavninger. Selv om mange af de vanddrukkne områder er forsvundet i takt med landbrugets opdyrkning og dræning, så spores de fortsat i de mange stednavne med endelser som "kær", "sig" og "vad", der dels betegner en fugtig lavning, dels angiver et vadested.

I undergrunden har vandet skabt flere ressourcer. I en fjern fortid har hav og søer aflejret kalk og ler. I søer og moser er plantedele sunket til bunds og er omdannet til tørv. Det fine ler er blevet råstof ved fremstilling af teglsten og af de "sortepotter", der i århundreder var en vigtig eksportartikel fra Vardeegnen. Kalken er anvendt til mergling af nyopdyrket hedejord, og de mange tørv er udnyttet til brændsel, til salg og til fremstilling af tørvekul, en slags trækul velegnet til brug i smedjer. Her

Landskabet omkring Varde Å.
Geomorfologisk kort. 1:150.000.

- Bykerne
- Byområde
- Overordnet vejnet
- Nyere omfartsvej
- Jernbane
- Højdekurver, 5 m.
- Kommunegrænse
- Bakkeølandskab
- Mose
- Markant dal (eng)
- Hedeslette
- Marsk
- Vand og nedre åløb

Åbne vidder med højt til himlen. Varde Å og marskenge ved Tarpbage.

og der bærer landskabet stadig præg af denne råstofudvinding. Pottemagernes og bondeteglværkernes små lergrave, lerpøtter, er dog ikke mere så tydelige som de industrielle teglværksgrave vest for landsbyen Orten, mergellejet ved Torrup eller grusgraven syd for Alslev.

Hedens forvandling

Inde på bakkeøerne har der indtil for 3-4 århundreder siden været bevoksning med skov eller egekrat, som ved menneskers og husdyrs påvirkning efterhånden forsvandt. Landskabet lå herefter åbent for vestenvind og sandflugt, der her og der lejrede klitter af flyvesand langt inde i landet. Snart blev det åbne landskab dækket af lyng og revling. Tæt på ådalen ved herregården Nørholm overlevede dog lidt af den gamle skov og i Varde Lund et lille forpjusket egekrat.

Trods sine åbne vidder, der kan ligne uberørt natur, så var den klassiske vestjyske lynghede et kulturlandskab skabt og vedligeholdt ved menneskelig aktivitet. Med voksende folketal og ændrede dyrkningsformer i landbruget kom lyngen under pres. "Skynd dig, kom, om føje år heden som en kornmark står", skrev H.C. Andersen i 1860, og sådan gik det. Hederne skrumpede ind og blev erstattet af dyrkede marker kantet af endeløse rækker af grantræer.

Træerne gav læ til markerne, men lukkede af for tidligere tiders frie udsyn. – I det nordøstligste hjørne af Varde kommune er 350 ha. lynghede fredet ved godset Nørholm. På et lille fredet areal sydvest for Alslev er lyngdækket mere intakt. Læhegn og plantager med nåletræer har i mere end et århundrede sat deres præg på det vestjyske landskab og bidraget til at mildne klimaet. Havgusen eller "Havsugen", som de gamle sagde, med sin kolde, salte fugt breder sig ikke længere uhindret ind over det dyrkede land og svider markerne af. Mange kilometer af granhegn er nu afløst af røn, og de nyeste læhegn består af blandede løvtræer og buske plantet i tre parallelle rækker. Om "føje år" vil disse meget tætte hegn endnu engang få det vestjyske landskab til at skifte karakter.

Tilplantning af hedeområder med hegn og skove var i forrige århundrede ikke blot et spørgsmål om læ og produktion af træ. "Plantnings-sagen" fik næsten karakter af ideologi. I Varde begyndte det i det små med byfogeden A. Wedel-Heinen, der allerede i 1829 grundlagde en park ved Arnbjerg i byens østlige udkant. Måske har det betydning, at byfogeden ikke var vestjyde, men stammede fra det frodige Fyn?

I 1858 købte medlemmer af den borgerlige klub "Enigheden" et areal ved den gamle Varde Lund og begyndte en tilplantning med både løv- og nåletræer. Plantningerne bredte sig også til landsognene, hvor der fra

1860'erne blev udlagt store arealer med nåletræsplantninger. Den store Varde Søndre Plantage er påbegyndt i 1865 og omfatter nu omkring 1.500 tdr. land.

Den gamle interesse for plantning er i disse år genopstået i ny skikkelse. Som led i en pleje af miljøet søges der over hele landet etableret store nye skovområder på tidligere agerjord. Så måske Vestjylland igen skal dækkes af løvskov? Det bliver et helt nyt landskab uden mange af de vel kendte træk fra Blicher's digtning og Hans Smidth's malerier – et fritidslandskab, hvor hedens opdyrkere engang sled for føden.

Læhegn, 1. generation.

Læhegn, 2. generation.

Læhegn, 3. generation.

Byhistoriske hovedtræk

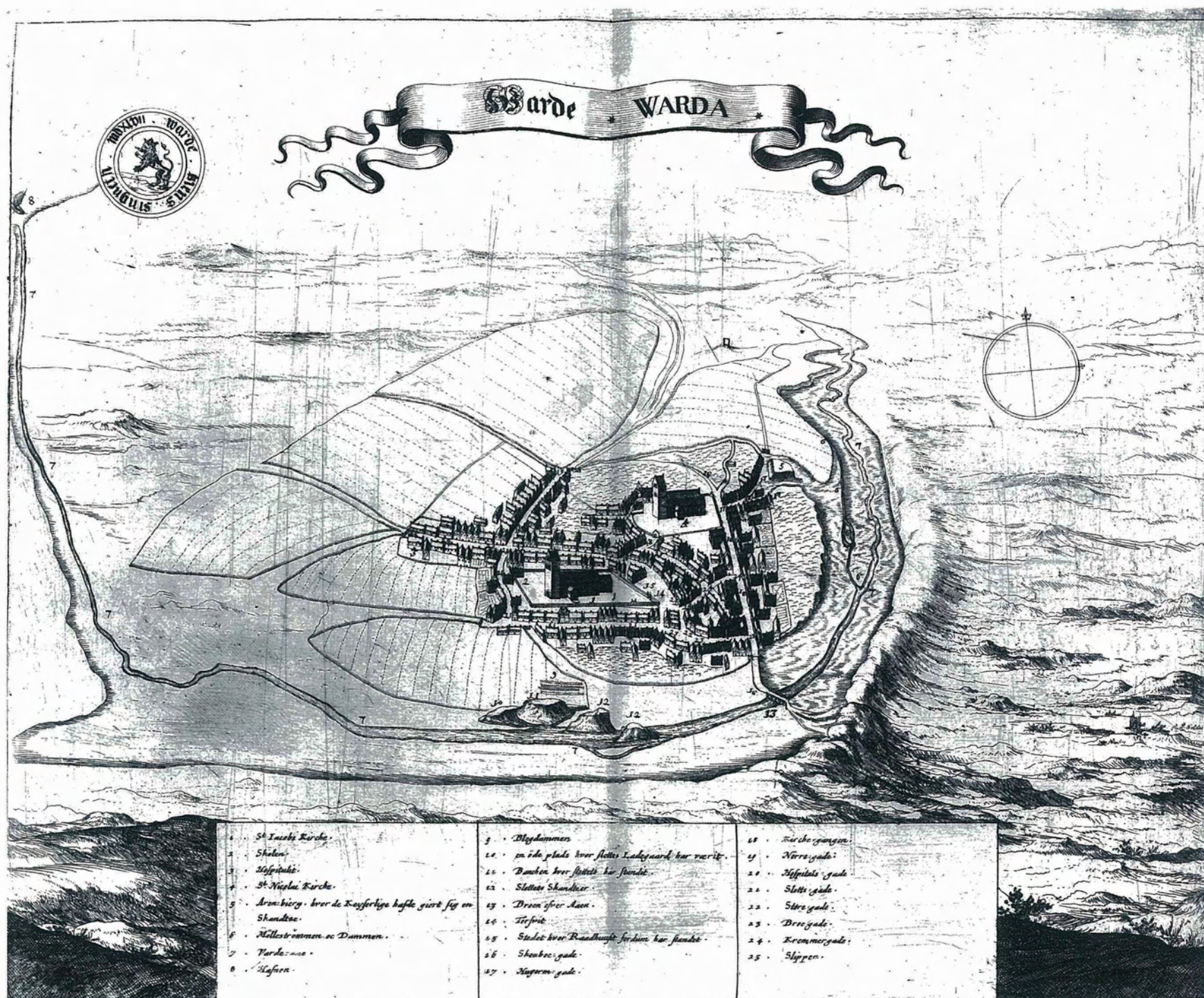
”Der går en gammel vej ned gennem Jylland”, sådan indleder Hugo Matthiessen sin bog om Hærvejen. Der var dog også en anden vej ned gennem landet. Det var prangernes og studedrivernes vestlige rute fra Thy og fra egnene omkring Lemvig og Holstebro. Den førte fra Nord- og Vestjylland ”op” til Ribe, Husum og Hamborg, som man sagde, før landkortene kom og vendte omkring på verdensbilledet.

Købstaden Varde skylder denne vej sin eksistens. Byen er vokset frem, hvor den gamle færdselsåre krydsede Varde Å. På dette sted er ådalen mellem bakkeøerne ganske smal og har uden for stort besvær ladet sig passere. Samtidig har åen været sejlbår næsten helt op til vadestedet, hvad det har øget stedets strategiske og økonomiske muligheder.

De første efterretninger drejer sig da også om en befæstning, Vardehus, og navnet på et administrativt område, Varde syssel. I 1439 omtales en by ved navn Varde. Dette år straffede rigsrådet et lokalt oprør ved at brænde byen af. Kort efter blev borgerne dog igen taget til nåde, og Christoffer af Bayern udstedte i 1442 købstadsprivilegier til Varde by.

Begrebet købstad er mere en administrativ løsning på nogle skatte- og handelsmæssige forhold end den er en markering af en bestemt bymæssig størrelse. Det middelalderlige Varde var efter alt at dømme en beskedent bebyggelse, som i det ydre knapt har været til at skelne fra en landsby. Det skulle da lige være, fordi byen havde hele 2 kirker, Sct. Jacobi og Sct. Nicolai. Meget passende for byens beliggenhed i skæringspunktet mellem en landevej og en søvej, så var den ene kirke indviet til de vejfarende pilgrimmes helgen, den anden til de søfarendes beskytter. Begge kirker skal være grundlagt i 1200-tallet. Det er dog uvist, hvilke omstændigheder der førte til, at byen fik disse kirker omkring to hundrede år, før den fik privilegier som købstad.

Med den store danske eksport af stude til Tyskland og Nederlandene fra sidst i 1400-tallet og de følgende århundreder fik Varde en chance for vækst. Men dels vogtede nabobyen Ribe nidkært sine gamle særrettigheder som udførselssted, dels brændte Varde by både i 1551 og 1590, så fremgangen lod vente på sig. Allerede på den tid foreslog man, at Sct.

Det ældste billede af Varde. Perspektiv til Resens Atlas Danicus fra ca. 1660.

Nicolai kirke blev nedlagt, da byen var for lille til to kirker. Nogle få velhavende købmænd og studehandlere havde byen dog, bl.a. den Marquard Nielsen, der i 1548 stiftede asylet Varde Hospital. Foruden i studehandelen deltog byens borgere aktivt i fiskeri og fiskehandel fra den tids mange fiskelejer ved Ho Bugt og ude på Vestkysten. Nogle var også så aktive i sejlads og handel, at de kunne færdes hjemmefra i Hamborg og Amsterdam. Den egentlige hovednæring for de fleste af købstadens borgere var dog at dyrke jorden i bymarken og græsse deres husdyr på byens enge og heder.

I 1600-tallet blev Varde som det øvrige land ramt af flere krige og invasioner. Et varigt minde satte general Wallensteins tropper, da de i 1629 opførte en lille udkigspost eller skanse i den østlige udkant af byen i den nuværende park ved Arnbjerg. I dette århundrede tabte Ribe terræn som handelsby, men Varde, der selv var svækket, formåede ikke at udnytte situationen. I stedet blev ladepladsen ved Hjerting, der havde gode besejlingsforhold, en konkurrent, som man måtte lære at leve med.

I det hele taget synes den udbredte trang blandt vestjyderne til at drive handel på egen hånd, at have skadet Varde som købstad. I hvert fald måtte byen flere gange søge myndighederne om hjælp til at indskærpe landbefolkningen, at de ikke havde lov til at handle uden om købstaden. Toldregnskaberne viser, at de vigtigste udførselsvarer var stude eller øksne, som det hed, men også de lokalt fremstillede jydepotter, foruden rug, byg, malt, flæsk og fisk.

En beskeden købstad

Det ældste billede af Varde – et stik til Resens Atlas Danicus – er fra ca. 1660 og viser en beskeden by omgivet af sine marker. Inde bag byens gærder ligger de to kirker omgivet af enkelte lidt større bygninger; men de fleste huse synes ganske små. En samtidig optælling viser, at der ialt var 109 gårde og huse i byen. Målt efter værdi tilhørte halvdelen af huse en lille kreds af byens rådmænd og studehandlere. Genkendeligt til vore dage er det tætte, krogede gadenet med de to hovedgader, der dengang i en spids vinkel løb sammen ved broen over åen. Også Torvet ses lige øst for Sct. Jacobi kirke og kirkegård.

Billedet af den landsbygagtige købstad holdt sig op gennem 1700-tallet. Ganske langsomt steg folketallet fra ca. 570 i 1672 til 690 i 1769 og 1.020 i 1801. Selvom landbruget fortsat var borgernes vigtigste erhverv, så omtales i 1735 følgende professioner i Varde: 4 købmænd, 4 farvere, 2 guldsmede, 1 parykmager, 1 hattemager, 2 bødkere og drejere, 1 murermester, 1 tinstøber, 2 glarmestre, 1 rebslager, 4 grov- og klejnsmede, 14-16 skomagere, 7-8 skræddere, 3 remsnidere, 5-6 feldberedere.

Kreaturmarked på Torvet ca. 1920.

I 1779 blev Varde igen ramt af en stor brand, hvor 65 gårde og huse brændte, bl.a. rådhuset i Kræmmergade. Af asken rejste der sig nye huse, opført af tegl og præget af tidens klassicistiske bygningsidealer. Den Kampmannske Gård i Storegade er et af disse bygningsværker. Murstenene til de nye huse blev nu fremstillet lokalt, efter at bl.a. godsejer A.C. Teilmann fra Nørholm og pastor Hammer fra Kjelst havde anlagt teglværker på egnen. Ved denne tid blev der også opført nye hovedbygninger på hovedgårdene Nørholm og Lunderup.

Kort efter 1800 blev den forfaldne Sct. Nicolai kirke omsider nedlagt, og dens menighed, der kom både fra købstaden og fra Varde Landsogn, overgik til Sct. Jacobi kirke. For at skaffe plads til de mange kirkegængere fik kirken tilføjet to store korsarme, smukt udført af den lokale bygmester Michal Stobberup. Igen i 1821 nedbrændte en stor del af byens gårde og huse. Efter branden fulgte en hektisk byggeaktivitet, og fra denne tid begyndte Varde at vokse. Indtil videre var der dog plads nok inden for den gamle bygrænse eller konsumptionslinie.

Landbruget på købstadens jorder var fortsat en væsentlig del af byens økonomi, og man holdt i 1830 ca. 500 kreaturer i Varde by. På den tid var der hele 30 købmænd i byen foruden div. håndværkere. Flere købmænd drev på den tid også brændevinsbrænderier, og som en sidegevinst kunne de eksportere stude opfedet med mask fra produktionen. I oplandet drev man dels de gamle bierhverv som fiskeri og brænding af sorte potter, dels nye som smedning af leblade og fremstilling af kartoffelmel.

Provinsby på nye vilkår

Med treårskrigen 1848-50 fik de gamle vestjyske kontakter med Nordtyskland et første knæk. Det blev mere alvorligt efter krigen i 1864. Varde og det øvrige Vestjylland, der før havde Hamborg som nærmeste storby, måtte nu indrette sig på, at være en vestlig udkant langt fra det nye nationale center, København. Som afløser for Nordtyskland håbede man at kunne skabe et nyt marked i England. Allerede i 1852 forsøgte bl.a. købmænd fra Varde at få opført en anløbsbro ved Hjerting som udgangspunkt for en dampskibsroute til Lowestoft. Efter tabet af Sønderjylland fik man på rigsdagen i København den samme tanke, at Danmark skulle åbnes mod vest. Det blev besluttet, at der skulle føres en jernbane fra Lunderskov til Esbjerg, hvor der skulle anlægges havn.

Samtidig med fremgangen for landbruget voksede Vardes betydning som oplandscenter. Byen havde hele 9 årlige markeder med dels heste og kreaturer, dels kram og trævarer. Handelen syntes at trives, og byen fik i denne periode sine første mere industrielle virksomheder, som f.eks. sømfabrikker, jernstøberi og bomuldsvæveri. Væksten kunne også spores i byggeriet. Nye bygninger var bl.a. toldkammeret (1862), Sct. Jacobi kirkes spir (1869), rådhuset, tinghuset og jernbanestationen (alle 1872). Med jernbanens etablering i 1872-73 blev Varde knyttet tættere sammen med det øvrige land, og det ser ud, som om man i byen forstod at udnytte de nye muligheder. Nye virksomheder og institutioner dukkede op, som f.eks. Varde Bank (1872), amtssygehuset på østervold (1879), gasværket (1885) og teknisk skole (1889). Befolkningen i Varde tog også aktivt del i tidens mange åndelige strømninger. Traditionen med de vestjyske skolemøder begyndte i 1888, og byen fik i disse år også sine tilhængere af den indre mission og en menighed af metodister.

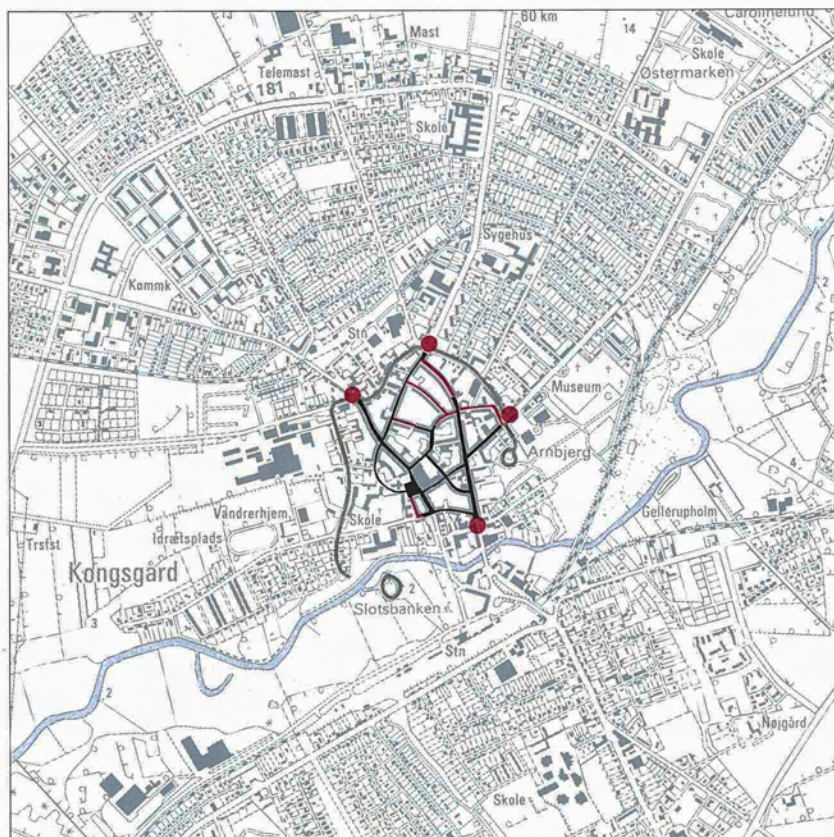
Kræmmergade ca. 1925.

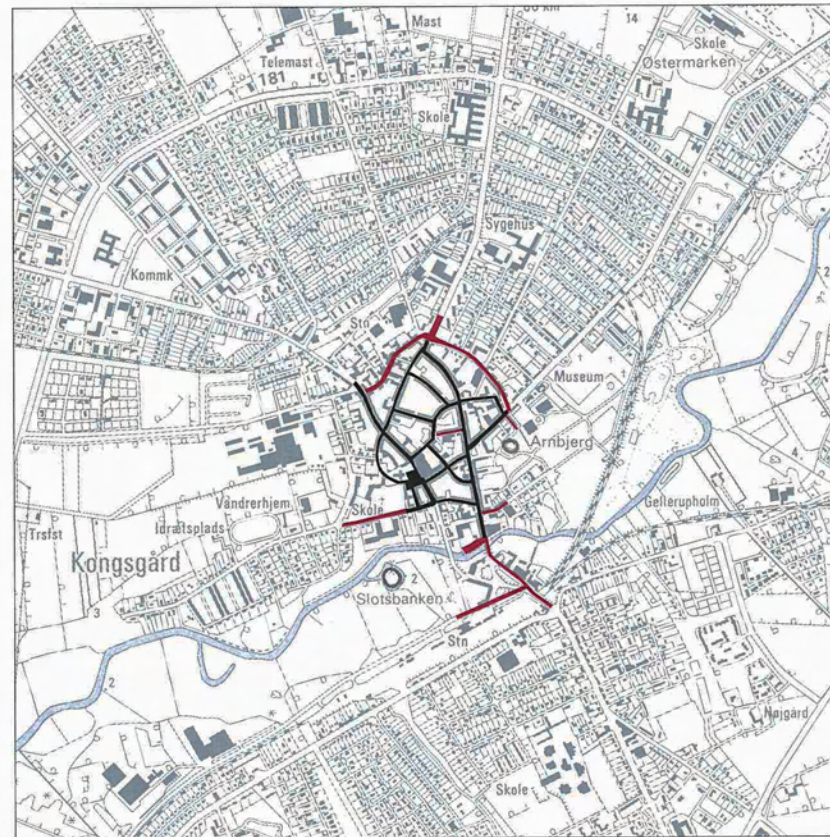
Toldboden.

Teknisk Skole.

Byens udvikling omkring 1660-1760.

Byens udvikling omkring 1760-1863.

Ved indgangen til det 20. århundrede var Varde en tidssvarende købstad med 4.611 indbyggere. Byens handel var nu først og fremmest indrettet på at betjene oplandet; udførsel og søfart tog det nye Esbjerg sig af. I 1903 blev privatbanen Varde - Nr. Nebel, Vestbanen, oprettet. Den fik sin egen banegård i den nordvestlige udkant af byen, men den blev med et spor rundt og uden om byen knyttet sammen med statsbanestationen i Sønder Varde.

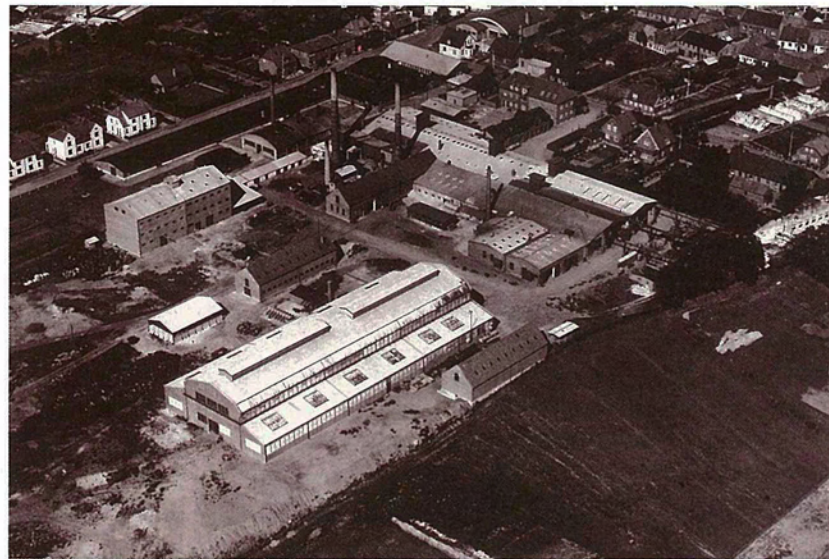
Omkring 1900 sprængte bebyggelsen for første gang den gamle købstads grænser. Syd for åen voksede en ny bydel, Sønder Varde, frem ved jernbanen og Ribe Landevej. Omkring det gamle Varde blev byens hegn sløffet og bebyggelsen af de såkaldte "vold-kvarterer" tog fart. Byen fik sine første villaveje i området ved Frisvadvej og Lundvej.

Moderne storindustri fik byen, da Varde Stålværk, stiftet i 1914, efter 1. verdenskrig kom i gang med produktionen. Placeringen af denne virksomhed kun få hundrede meter fra bymidten viser, hvor den vestlige bygrænse dengang gik. Siden voksede byen dog også ud langs Pramstedvej med bl.a. Andelsboligforeningen Kongsgården, men tilvæksten skete indtil midten af 1940'erne især mod nord og mod syd.

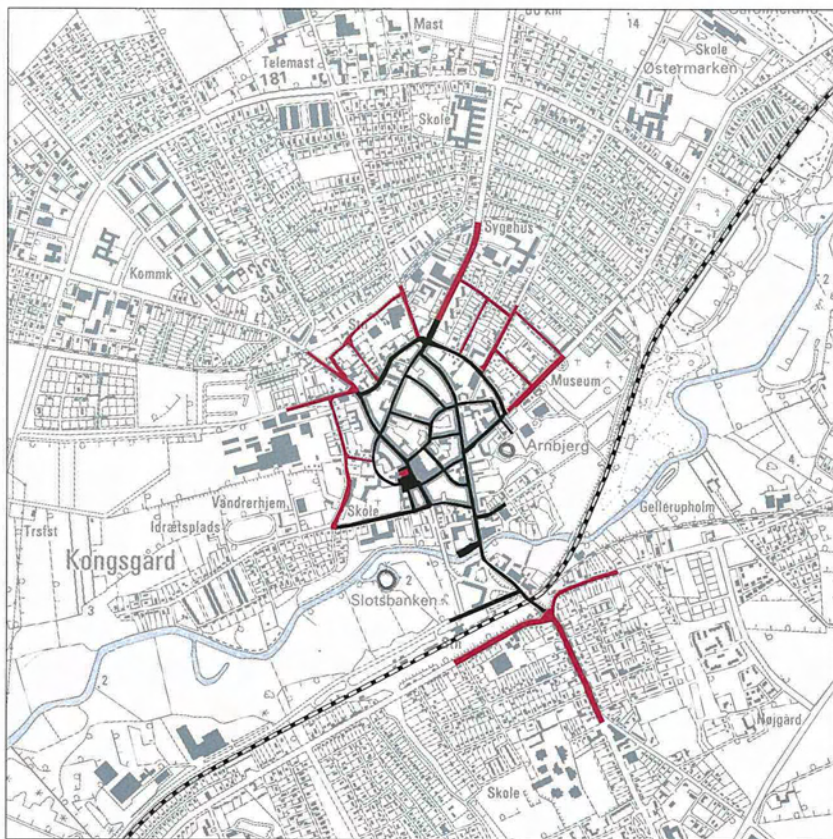
I 1934 blev Torvegade-broen over åen indviet. Det aflastede den gamle bro og trafikken gennem Storegade-Østergade, der med lastbiler, busser og privatbiler var blevet meget tæt. En del af husrækken på sydsiden af Østergade bliver revet ned, så vejen kan gøres bredere; nogle år senere reguleres også Storegade. Varde levede af trafik til og fra oplandet, så man var ikke begejstret, da Esbjerg i 1940 fik gennemtrumfet, at der skulle bygges en bro over Varde Å ude ved Tarpbage. På den måde fik en del af Vardes vestlige opland direkte vejforbindelse til Esbjerg.

Kommune- og servicecenter

Indtil 1960 voksede Varde by videre ud mellem landevejene mod nord og mod sydvest ud langs Hjertingvej. Her åbnede i 1953 Varde Kaserne. I 1963 fik byen administrativt 1.055 nye indbyggere, da det tidligere landsogn blev indlemmet i Varde Kommune. Det blev til endnu flere nye borgere i 1970, da Varde ved kommunalreformen blev lagt sammen med 5 af oplandets sognekommuner. Den nye storkommune, havde fra starten et folketal på 16.630. Den nye kommune var en moderne administrativ opdeling, som dog ikke brød med gamle mønstre og geografiske tilhørsforhold. Købstaden og en god del af dens gamle opland langs Varde Å indgik i den nye kommunale enhed.

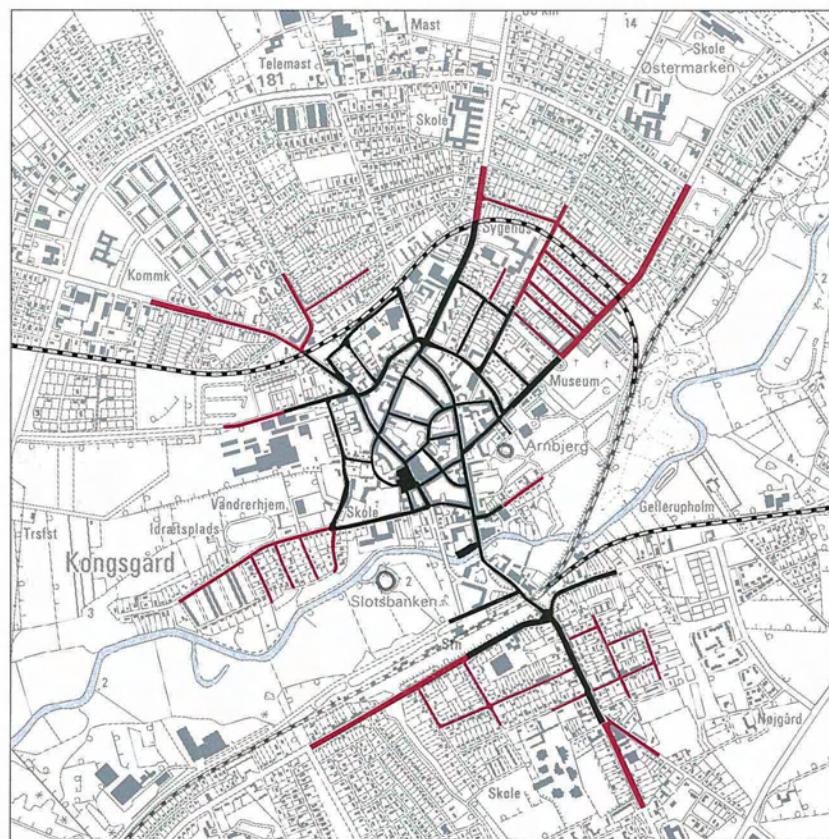
Varde Stålværks bygninger, maj 1949.

Byens udvikling omkring 1863-1902.

I de sidste 30 år er Varde købstad vokset endnu længere uden for sine gamle grænser. Store arealer optages af boliger i form af parcelhuse, men i de nye kvarterer rejser der sig også flere husblokke med lejligheder. Små og mellemstore virksomheder er samlet i industriområder mod nordvest og ved den nye omfartsvej sydøst om byen. Efter stålværkets lukning ligger de største virksomheder nu sydvest for byen ved Hjertingvej. Byen har også fået nye institutioner, bl.a. gymnasium og handelshøjskole. Men tidens krav om større befolkningsunderlag både for offentlige institutioner og for enheder i butikshandelen med dagligvarer rejser spørgsmål, om byen kan bevare sit offentlige og private serviceniveau i konkurrencen med Esbjerg, den store nabo i syd?

Det er historien om Varde og dens magtfulde naboer endnu engang.

Byens udvikling omkring 1902-ca. 1940.

- Gade
- Ny gade
- Varde Å
- "Byvold" og byport
- Skanse
- Jernbane
- Ny Jernbane

Bevaringsværdige sammenhænge i byen

Dominerende træk

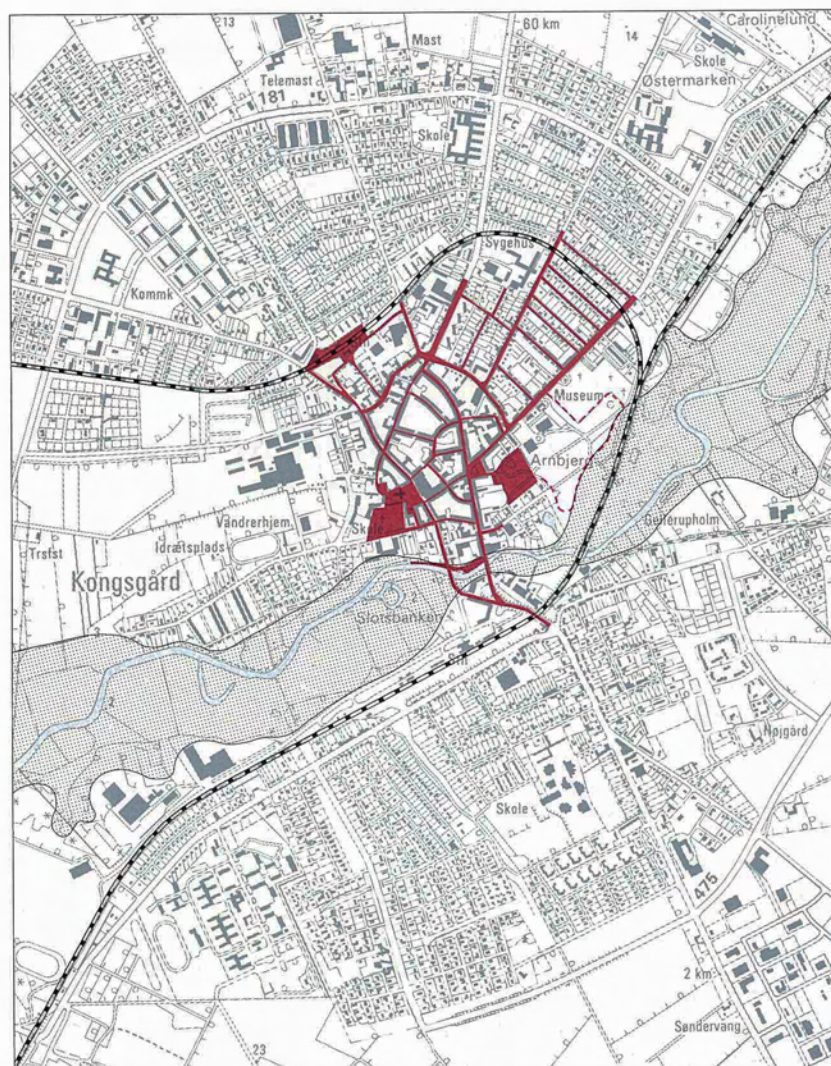
- Byen og landskabet side 11
- Det store "V" i Varde side 12
- På tværs af byen side 13
- Gårde på engkanten side 14

Bebyggelsesmønstre

- Gamle gader side 16
- De gamle skel side 17

Udvalgte sammenhænge

- Torvet og Sct. Jacobi Kirke side 18
- Kirkepladsen ved Sct. Jacobi Kirke side 19
- Den gamle kirkegård side 20
- Anlægget ved Arnbjerg side 20
- Havnepladsen side 21
- Åen øst for havnen - en ny eng side 21
- Ældre villabebyggelse. Frisvadvej og Lundvej side 22
- Ankomst fra nordvest. Varde dukker op side 22
- Ankomst fra vest. Vestbanegården side 23
- Ankomst fra nord. Ved markedsplads og kvægtorv side 23

Bevaringsværdige sammenhænge i byen. Jvf. side 11-23. 1:25.000.

Udsnit af prospekt af Varde set fra syd. Litografi af Søren Simonsen, Varde omkring 1862.

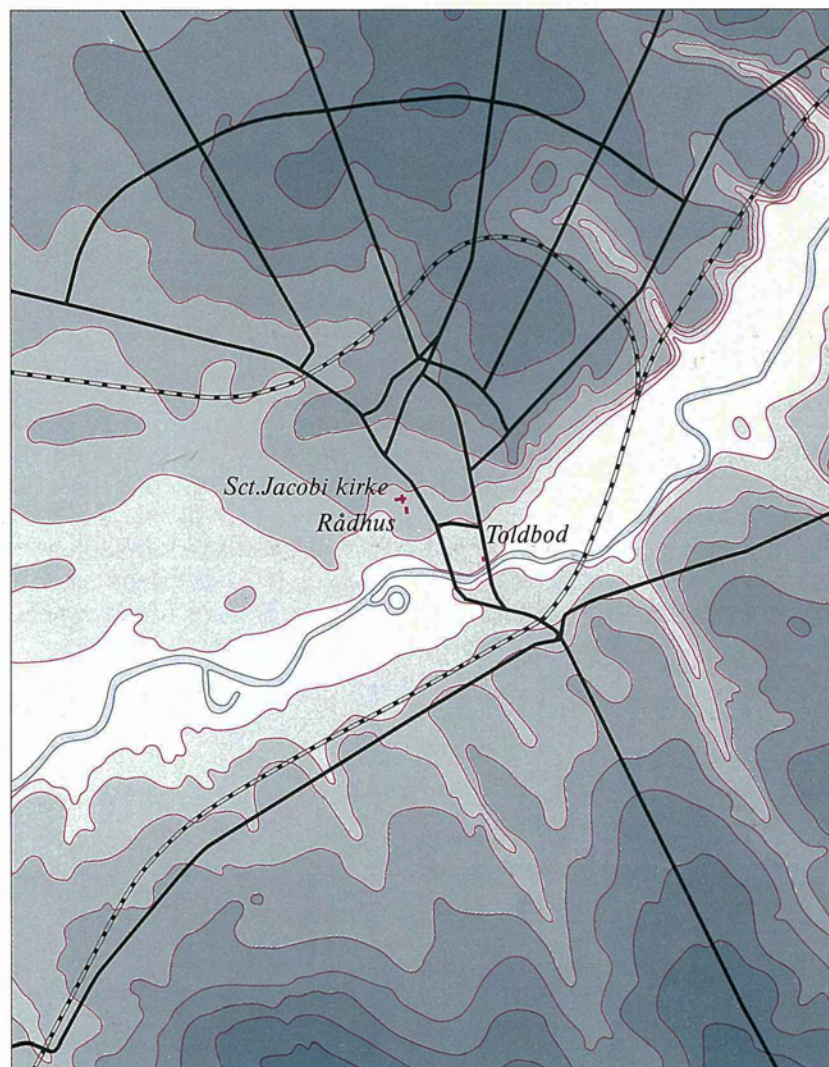
Dominerende træk

Byen og landskabet

Med størstedelen af sit opland nord for sig ligger Varde by sydligt i kommunen. Byen er placeret i bunden af den tragtformede, nedre ådal, der hvor lidt højere terræn fra de gamle morænebakker fra nord og syd skyder helt frem til åløbet. Den oprindelige bykerne lå nord for åen på den sydvendte skråning. Bebyggelsen holdt sig lidt på afstand af åen for at undgå de lejlighedsvis oversvømmelser, når tidevandet stod langt ind i landet. For rejsende, der kom fra syd ad vejen fra Hjerting eller ad Ribe Landevej, kunne byen opleves i profil fra den modsatte åbrink. Udsigten er skildret på flere ældre billeder, og sådan beskrives den kort og fyndigt i 1850'erne: "Skønt den mørke Hede nærmer sig Byen baade mod nord, øst og syd, har den dog en ret venlig beliggenhed, hvortil de rige Engstrækninger langs Varde Aa mod vest og et lille Anlæg øst for Byen fornemmelig bidrage".

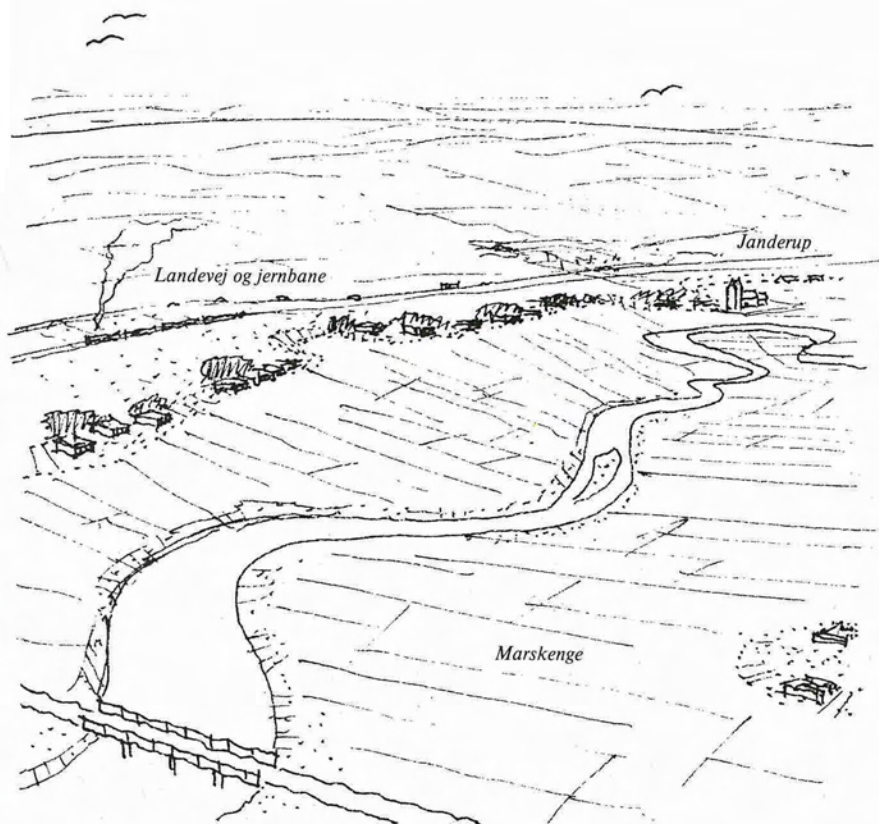
Nutidens rejsende oplever ikke samme klare skel mellem byen og det omgivende land. Lyngen er for længst væk og landskabets svagt markerede terrænforskelle sløres både af bevoksning og bebyggelse. Da Vardes ydre grænser nu ligger i niveau med de omgivende bakkeøer er det svært udefra at få indtryk af byen. Kun de få lystsejlere eller naturvandrere, der nærmer sig gennem ådalen fra vest, kan få et indtryk af Varde i profil. Denne udsigt vil kunne deles af flere, hvis en planlagt omfartsvej vest om byen bliver ført over åen. Tilsvarende kan folk inde fra byen fra havnepladsen ved Torvegadebroen få en oplevelse af byens placering i ådalen, der her åbner sig i en vid udsigt mod vest.

Kan Varde by være lidt svær at få øje på i landskabet, så har den i det mindste været vanskelig at komme uden om, før hovedvej A 11 blev ført øst om byen. Hele 12 større og mindre landeveje, flest fra det nordlige opland, fører ind mod byen og broerne ved Varde Å. Det tætte vejnet genfindes på ældre landkort. Det afspejler, at Varde ligger på et væsentligt sted i landskabet, hvor den fra gammel tid har haft betydning som handelsplads og trafikknudepunkt.

Byen og landskabet. 1:25.000.

- Højdekurver, 2.5 m
- Overordnet vejnet
- Jernbane
- Bygninger der særligt understreger topografien

Skitse af Varde ådal med marskenge og gårde.

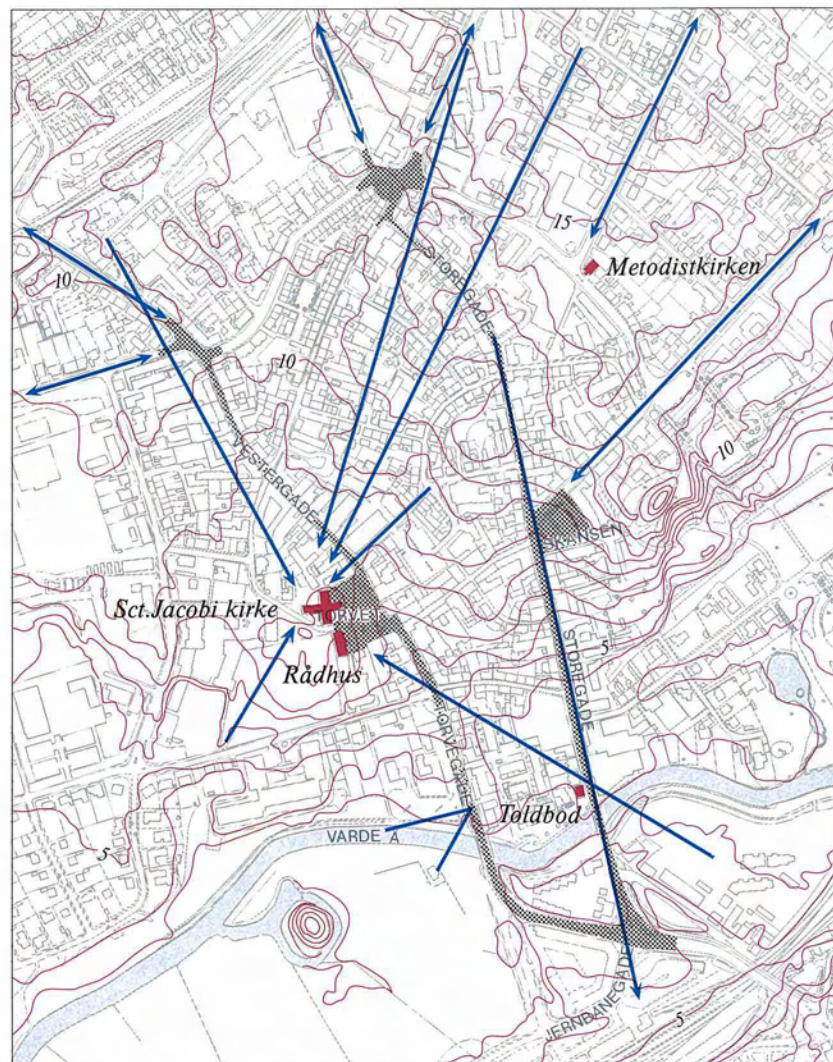
Det store "V" i Varde

De gamle færdselsårer gennem Vestjylland og deres passage over Varde Å-dalen var forudsætninger for Varde bys opståen. De nord-syd gående vejforløb og åen indgår stadig som dominerende elementer i byen, ligesom å-systemet sætter sit særlige præg på det omgivende land.

To vejforløb skærer fra nord markant ned gennem Varde bymidte, krydser over åen på hver sin bro og mødes i gadekrydset ved Jernbanegade. Det venstre ben i dette store "V" er Vestergade, der kommer ind fra nordvest, passerer Torvet og fortsætter ad Torvegade. Fra nordøst starter Storegade ved den tidligere markedsplads. Den forløber i ét stræk forbi den nyere plads, Skansen, og videre mod syd, hvor den krydser åen.

Oppe i Storegade giver udsigten ned mod syd et godt indtryk både af Vardes beliggenhed i terrænet og af gadens funktion som gennemgående vej. Selv efter regulering af facade-linie og nybyggeri i gadens sydlige del kan Storegade stadig opleves som ét sammenhængende rum i byen.

Det andet hovedstrøg Vestergade-Torvet-Torvegade har ikke store terrænforskelle. Det svagt knækkede forløb giver ikke fornemmelse af ét sammenhængende rum mellem den gamle indkørsel til byen fra nordvest og broen over åen. Først er gaderummet snævert på købstadmanér i Vestergade, så åbner det sig overraskende og bliver til byens centrale plads, Torvet. Herfra fortsættes ad den nyere og bredere Torvegade ned mod broen og den gode udsigt over åen og engene.

Det store "V" i gadenettet. 1:8000.

Storegade set fra Sønderbro.

Kig mod syd gennem Storegade.

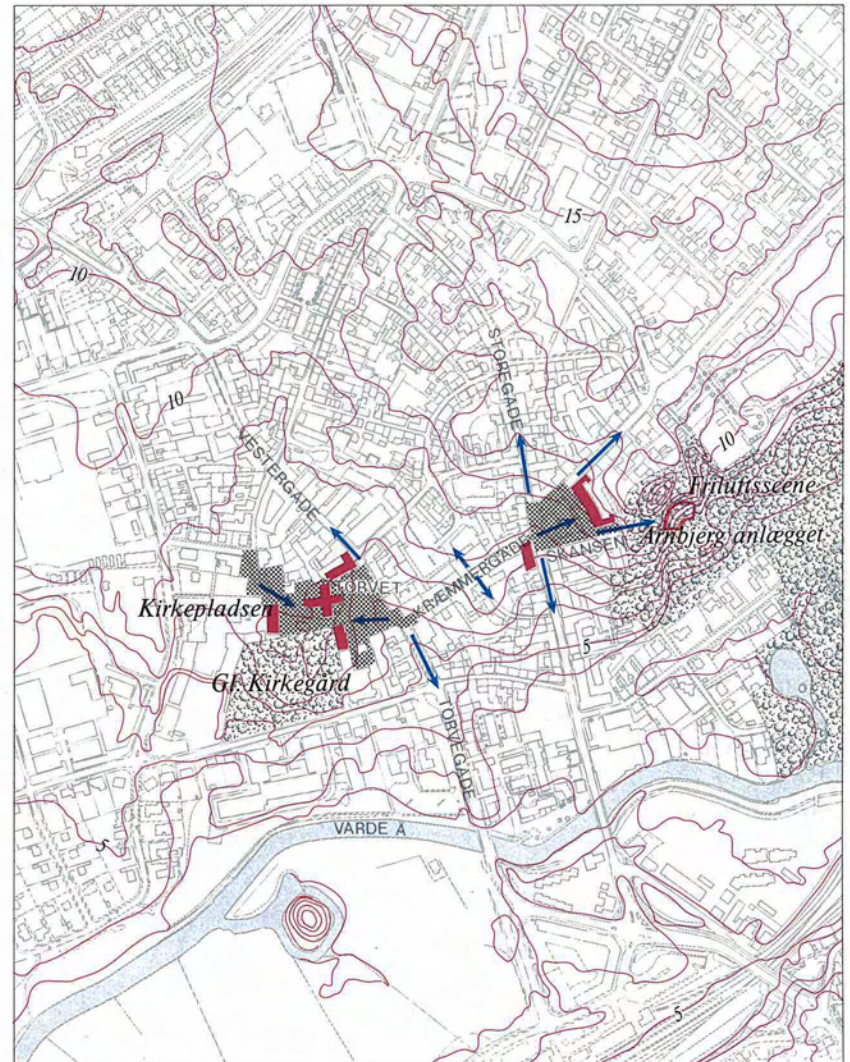
Storegades og Vestergades forløb gennem byen.

På tværs af byen

Varde har midt i byen også et vigtigt strøg på tværs af de to hovedgader. Det gamle ord promenade var måske mere egnet til at beskrive denne strækning, for ruten er for folk til fods. Den begynder i grønne omgivelser på den gamle kirkegård og går derfra ud på Torvet og gennem den smalle gågade, Kræmmergade til den nye plads ved Skansen, før den igen slutter grønt i Arnbjerg anlægget.

Skiftet mellem parkernes grønne, bløde rum og midtbyens stenafrænsede rum giver i sig selv variation i oplevelserne på denne fodtur. Kirkegården og Arnbjerg angiver samtidig den vestlige og østlige begrænsning af den gamle bykerne.

Det skildrede forløb er sårbart, f.eks. hvis man ikke fastholder de klare modsætninger mellem de to grønne parkanlæg og de mellemliggende byrum, der er formet af brolægninger og stenhuse. I Kræmmergade kan oplevelsen af det smalle gadeforløb let tilsløres af forretningernes skiltning og brug af gaderummet til udstilling. Det snævre rum kræver også en forsigtig anvendelse af gadeinventar.

Kirkepladsen - Torvet - Kræmmergade - Skansen - Arnbjerg. 1:8000.

Torvet.

Kræmmergade.

Pladsen ved Skansen.

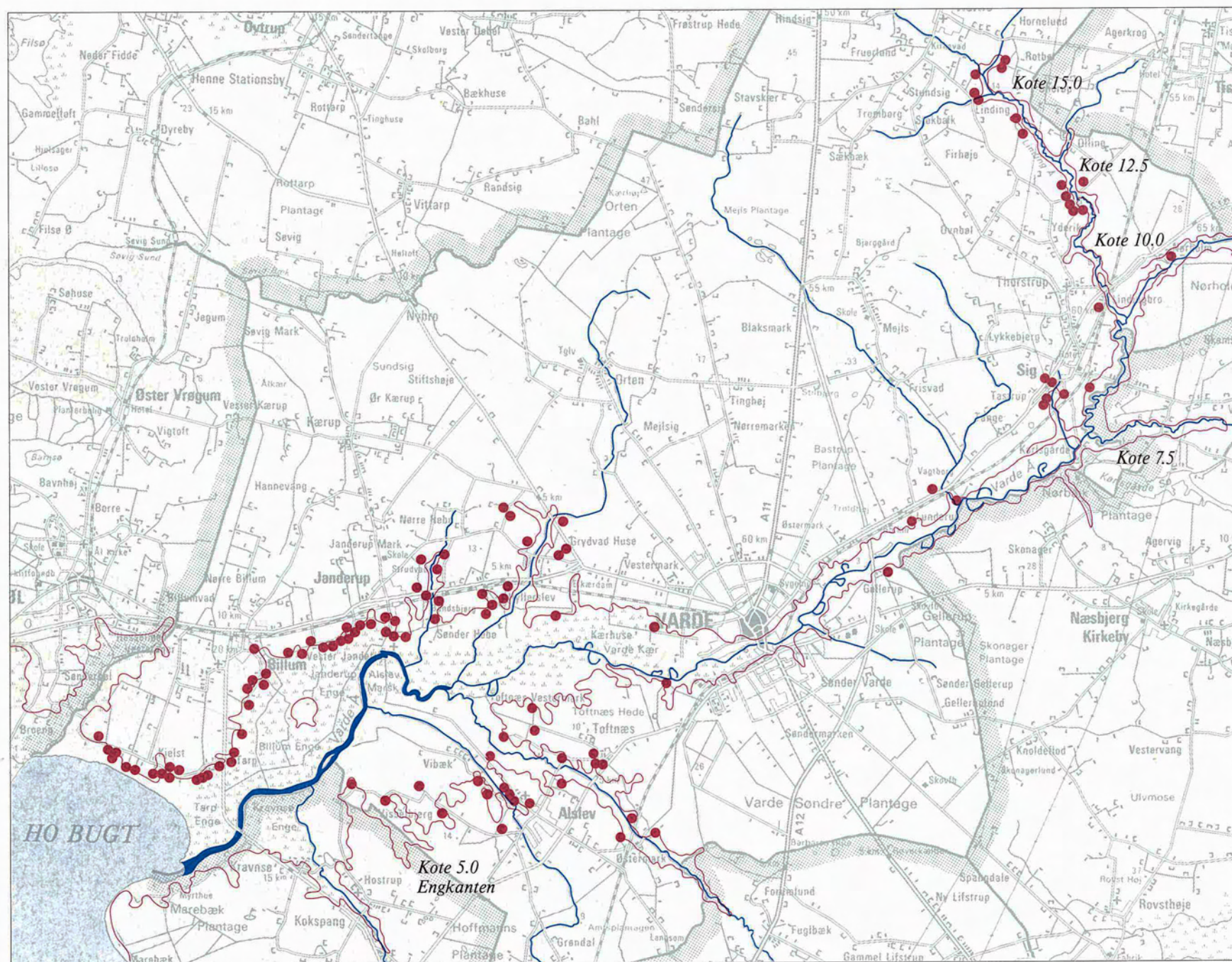

På tværs af byen. Forløbet fra kirkegården til Arnbjerg.

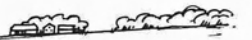
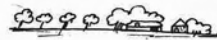
Gårde på engkanten

På overgangen mellem den nedre ådals brede engdrag og det højere bagland inde på bakkeøernes flader ligger gårdene på rad. Nogle steder – som ved Kjelst, Billum og Janderup – danner de bånd af bebyggelse, der kan opleves som karakteristiske strukturer i landskabet set fra ådalen, f.eks. fra broen ved Tarpbage. Fra forskellige udsigtspunkter ligger kirkerne i Billum, Alslev og ikke mindst Janderup som stærke markeringer i landskabet. De må have været gode sømærker, dengang åen endnu blev besejlet.

Varde Å-systemet har også givet anledning til lokalisering af en række vandkraft-anlæg som f.eks. de gamle vandmøller ved Nørholm gods, Frisvad og Alslev. Som noget mere usædvanligt er der i dette århundrede anlagt et vanddrevet kraftværk ved Karlsgårde, det næststørste i Danmark.

Gårde som randbebyggelse omkring Varde Å. 1:100.000.

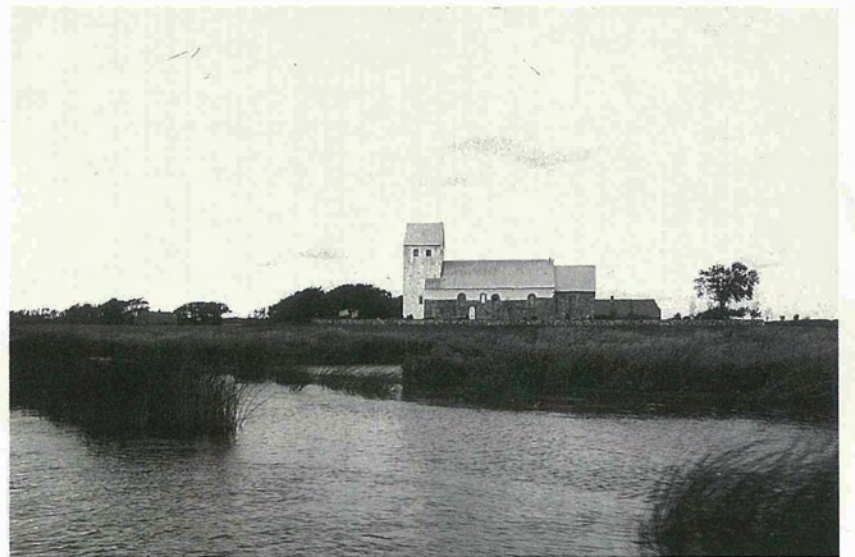
Varde ådal. Skitse af terrænprofil.

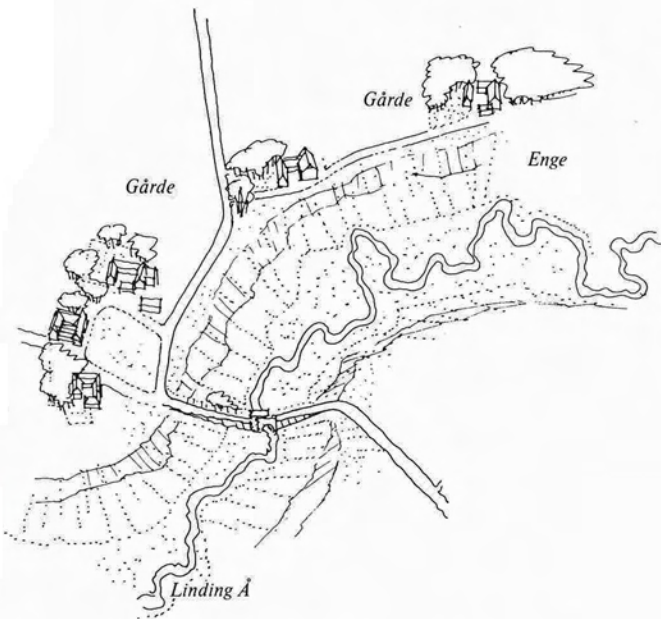
Afyandingskanal.

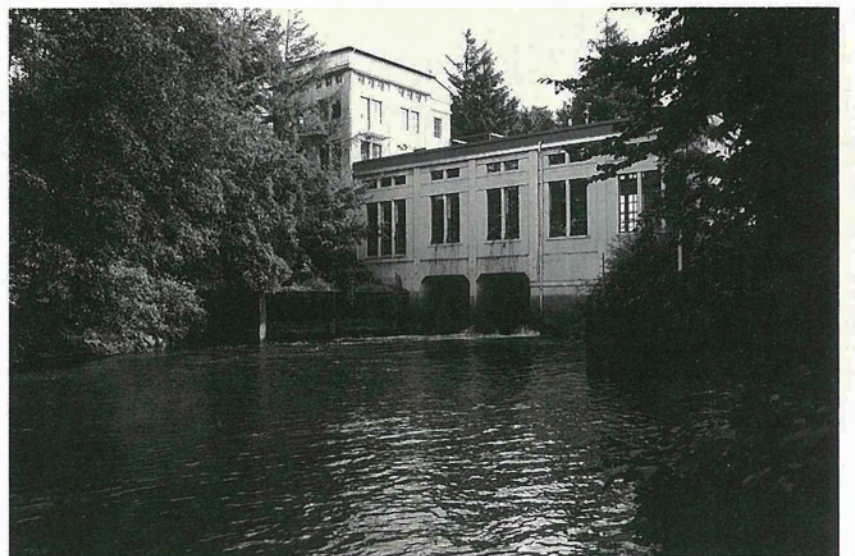
Gård på engkanten ved Kjelst.

Janderup Kirke, set fra Varde Å.

Gårde i Yderik langs kanten af engene ved Linding Å.

Kraftværket ved Karlsgårde.

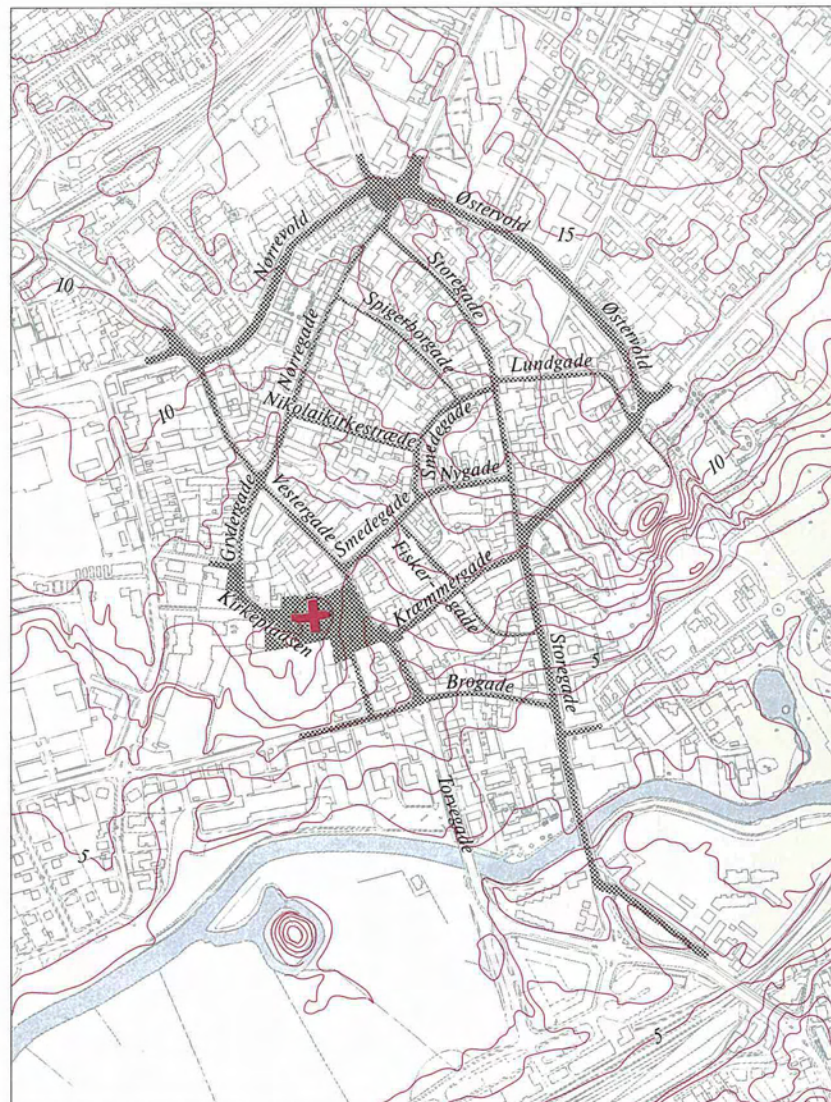
Bebyggelsesmønstre

Gamle gader

Den indre bys gamle gadenet er i sig selv et væsentligt historisk og rumligt element i byen. De gamle gader danner et organisk netværk af svagt buede - undertiden knækkede - forløb. Foruden at være et synligt udtryk for en historisk byplan, så byder disse gaderum med deres korte, skiftende udsigter på afvekslende rumlige oplevelser. De sekundære gader er dels forbindelseslinier mellem de førnævnte hovedstrøg, Storegade og Vestergade-Torvegade, dels sidegader, der forgrener sig ud mod vest og mod øst.

Mellem de to hovedstrøg findes en række kortere, afsluttede gader som f.eks. Spigerborggade, Nikolaikirkestræde, Smedegade, Nygade, Kræmmergade og Brogade.

Dette i sit udspring, middelalderlige gadenet omgives af et system af ring-gader: 1. Nørrevold-Østervold; 2. Kirkepladsen-Grydregade-Nørregade-Østervold; 3. Fiskergade-Smedegade-Lundgade.

Vardes ældste gader. 1:8000.

Kræmmergade.

Nikolaikirkestræde.

Krumme og buede gadeforløb, her fra Storegade.

Spigerborggade.

Gennemgående gader.

Ringgader.

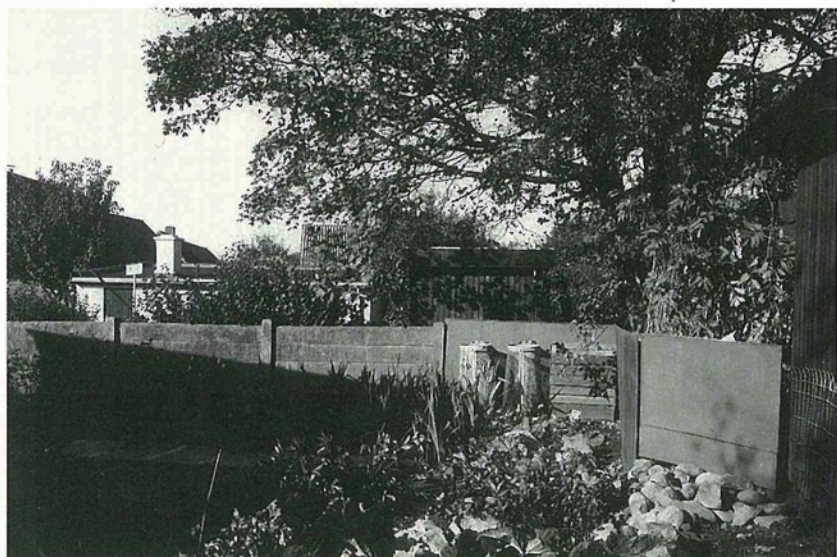
Forbindende tværgader.

De gamle skel

Inde mellem gaderne i det indre Varde har historien sat sig andre spor. Det er opdelingen af karréer i matrikler. Netværket af grænser mellem borgernes ejendomme afspejler sociale og økonomiske forhold, men også forskellige behov for placering og areal. Købmandsgårde skulle gerne ligge ved et hovedstrøg med gode muligheder for til- og frakørsel. Her skulle også være plads til pakhuse og gårdspladser. Sådanne anlæg ses delvis bevaret ved Den Kampmannske Gård i Storegade og Den Paludanske Gård i Vestergade. Flere større, men nu forsvundne købmandsgårde røber sig gennem de store, dybe grunde på østsiden af Storegade op til Skansen og Arnbjerg.

Mange former for håndværk krævede mindre areal; men havde man lod og del i byens marker, så var det nødvendigt med en grund, der foruden beboelse og værksted kunne rumme stalde og udhuse. Sådanne håndværkergårde og landbrugsejendomme er ikke bevaret i deres helhed, men kan måske lokaliseres blandt de mellemstore matrikler.

Som eksempel på opdelingen af grunde i den indre by er her valgt karréen mellem Nikolajkirkestræde og Spigerborgade. At dømme efter grundenes størrelse, så har her boet folk i jævne kår. Større matrikler kan dog gennem tiden være delt op i mindre. Idag kantes området overvejende af mindre længehuse i én etage. Bag disse bygninger ligger typisk en lille gård, der indadtil lukkes af et udhus. Dybere inde i karréen er der enkelte spredte småbygninger omgivet af en mangfoldighed af havelodder. Strukturen i denne karré er ganske typisk for ældre danske købstæder; men den er mange steder sprængt ved en ændret anvendelse, f.eks. ved anlæg af parkeringspladser. I denne karré i Varde er den ældre matrikelopdeling bibeholdt. Også det traditionelle præg med boliger, udhuse og haver i charmerende blanding er bevaret. For beboerne og de fremmede, der kigger indenfor, byder denne og lignende karréer på et "privat" miljø, der står i en tydelig kontrast til de omgivende, offentlige gaderum.

Skel mellem gårde og haver.

De gamle købmandsgårde kunne rumme kundernes heste og vogne, når de kom kørende til byen. I vore dage stiller bilerne langt større krav til parkeringsarealer. For at skabe plads i den tætte bykerne har man flere steder ryddet bagbygninger og haver inde i karréerne og åbnet for bilerne. Disse nye rum i byen kræver en omhyggelig udformning, hvis de ikke skal sprænge det århundredgamle bymønster.

Eksempel på matriklernes mønstre.

*Gade - bygning - gård og have.
Skitseret snit.*

Et gårdrum, Vestergade 30.

Sct. Nicolai kirketomt.

Udvalgte sammenhænge

Dette afsnit går tættere på Varde by. Sigtet er at udskille større rumlige og arkitektoniske helheder med bevaringsværdige kvaliteter. Enkelte huse, byggeskik og bygningsmæssige detaljer vil blive behandlet i senere afsnit.

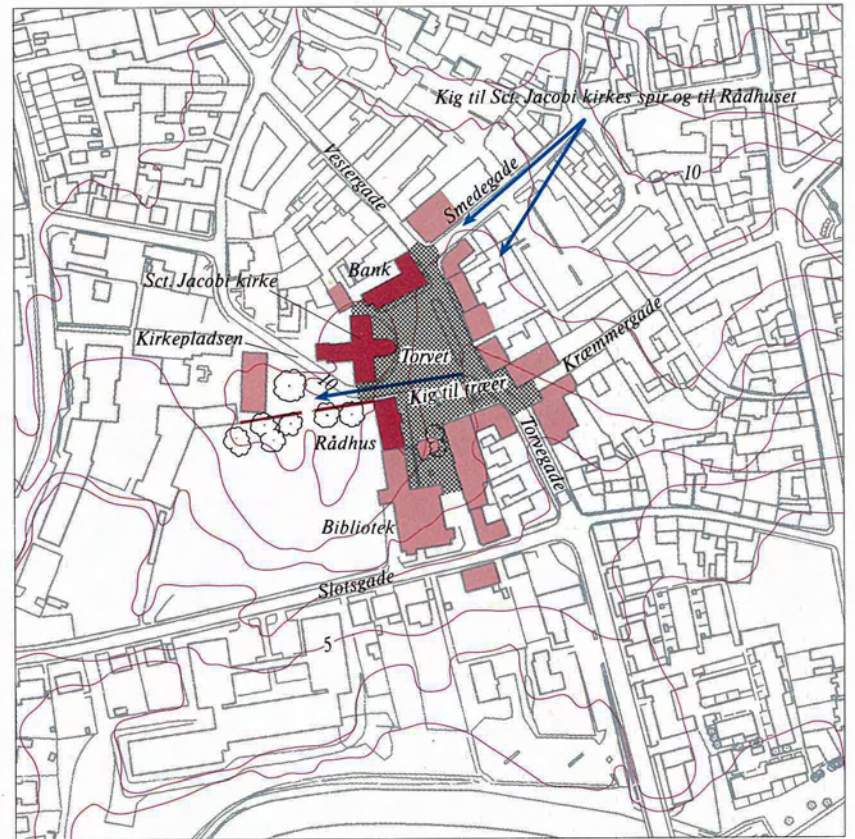
Torvet

Efter alt at dømme, er Torvet Vardes oprindelige bytorv. Det har da også tidligere båret det gamle navn, Akseltorv. Torvepladsen fremtræder nu som ét sammenhængende rum. Den er klart afgrænset af sin brolægning og af de omgivende bygninger, selv om disse er ganske forskellige med hensyn til højde, materialer, bygningsmasse og stil.

Bebyggelsens blandede karakter fremgår af disse eksempler: Kirken har trods sine tilføjelser fra 1800'erne stadig lidt præg af landsbykirke. Råd- og tinghus ligger ved siden af med sit tårn og sine kamtakkede gavle i forrige århundredes officielle borgstil. Mod syd prøver det lille "Sillasens Hus" i egnens gamle byggeskik med røde sten og lyse fuger at lukke torverummet af. Mod nord afgrænses pladsen af den store bankbygning med nyklassicistisk præg, mens de resterende bygninger mod øst og syd er af mere almindelige købstadproportioner. Den Schultz'ske Gård ved hjørnet af Kræmmergade er kraftigt restaureret. Den fremstår dog som et pænt eksempel på den særlige sydvestjyske klassicisme.

Sct. Jacobi kirke

Sct. Jacobi kirke har en vigtig placering ved købstadens torv. Set fra hjørnet af Torvet og Kræmmergade opleves kirkebygningen som et monument, man kan gå omkring. Samtidig er de kraftige sidebygninger dog med til klart at afgrænse torvets vestside. Oplevelsen af kirken fra denne vinkel forstærkes af det skrånende terræn. Kirkens høje sokkel antyder, at der er gravet af Torvet, som tidligere har været mere hvælvet.

Varde Torv. 1:4000.

Torvedag 1991.

Torvet set fra Kræmmergade 1991.

Kirkepladsen ved Sct. Jacobi kirke

Kirkepladsen er en kombination af flere svagt afgrænsede, grønne rum; dvs. at beplantningen er med til at give stedet dets særlige karakter.

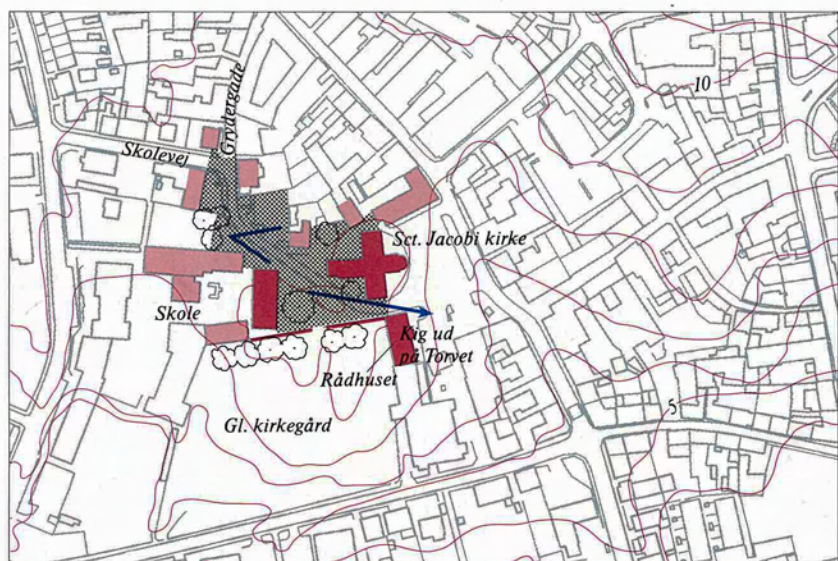
Området står i forbindelse med Torvet, men kan egentlig ses som dets modsætning. Hvor bygningerne omkring Torvet danner et afgrænset rum, så er bygningerne på Kirkepladsen de faste holdepunkter i et mere diffust rum. Bygningerne ligger ikke på række, men står frit som enkelt-huse man kan komme rundt om og se fra flere sider.

Pladsen syd for Sct. Jacobi Kirke.

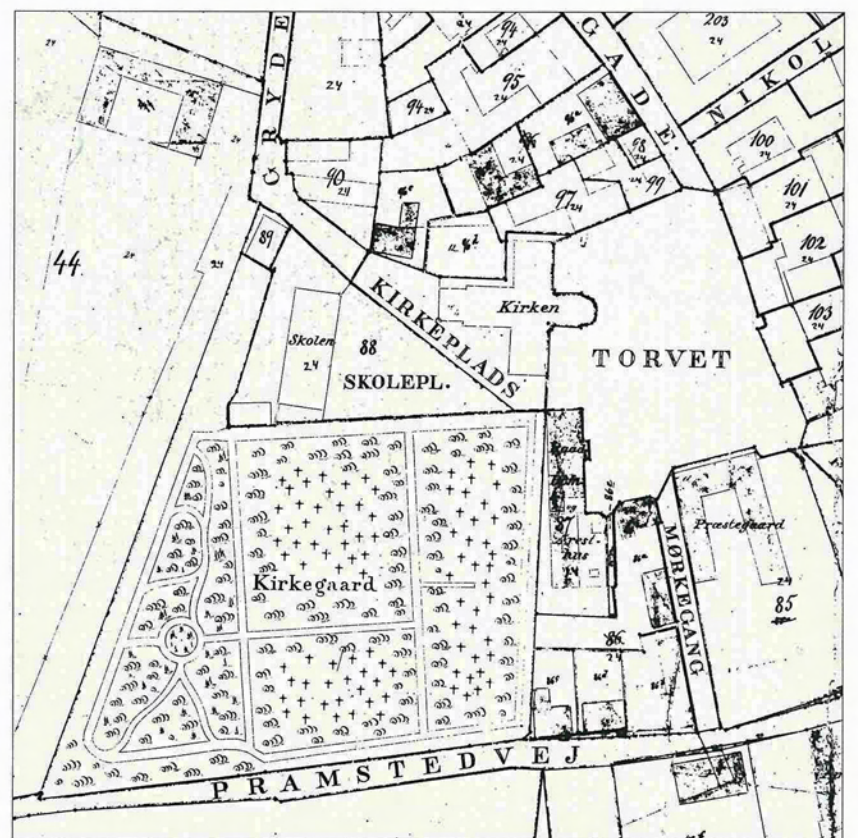
Det lille torv ved biblioteket.

Kirkepladsen. 1:4000.

Torvet set fra Kræmmergade i 1889. Jvf. side 18.

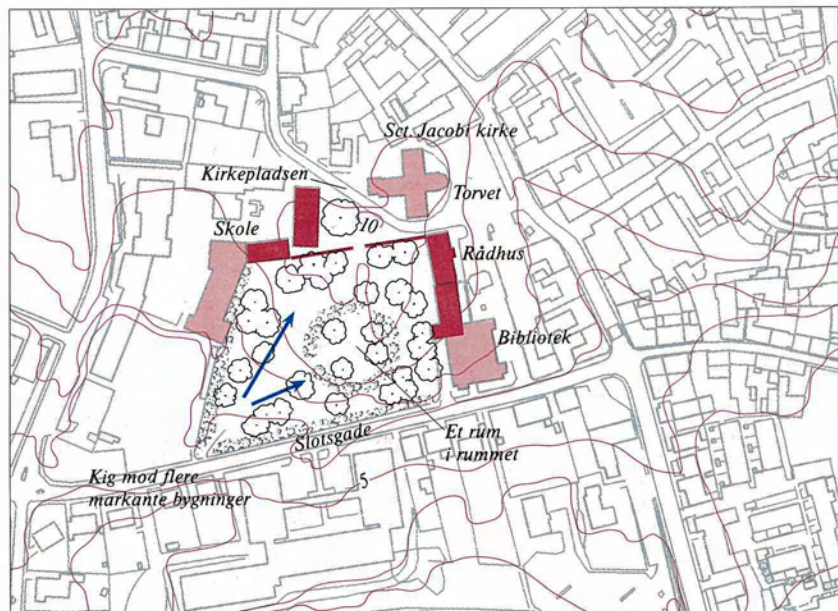

Torvene omkring kirken, 1884.

Den gamle kirkegård

Lige sydvest for Sct. Jacobi kirke og rådhuset ligger købstadens gamle kirkegård omgivet dels af bygninger, dels af en karakteristisk kirkegårdsmur. Anlægget henligger i dag som en park med høje træer, hvorunder der er græsplæner og grusgange. Spredt i græsset mellem træerne står ældre sten og monumenter fra nedlagte gravsteder. I dag bruges en græs-dækket rotunde midt i området til urnebegravelse.

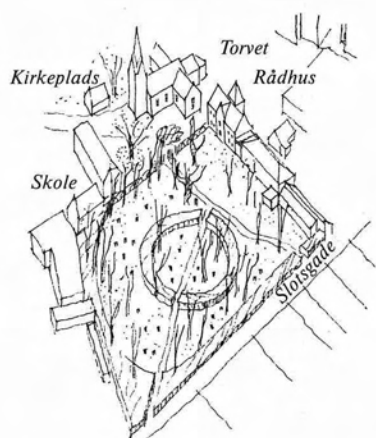
Kirkegården er med sin karakter af park et fint grønt område midt i byen. Den klassiske kirkegårdsmur og de bevarede ældre gravsten er en del af Vardes signatur som et gammelt bysamfund.

Den gamle kirkegård. 1:4000.

Kirkegårdsmur med gitterlåge.

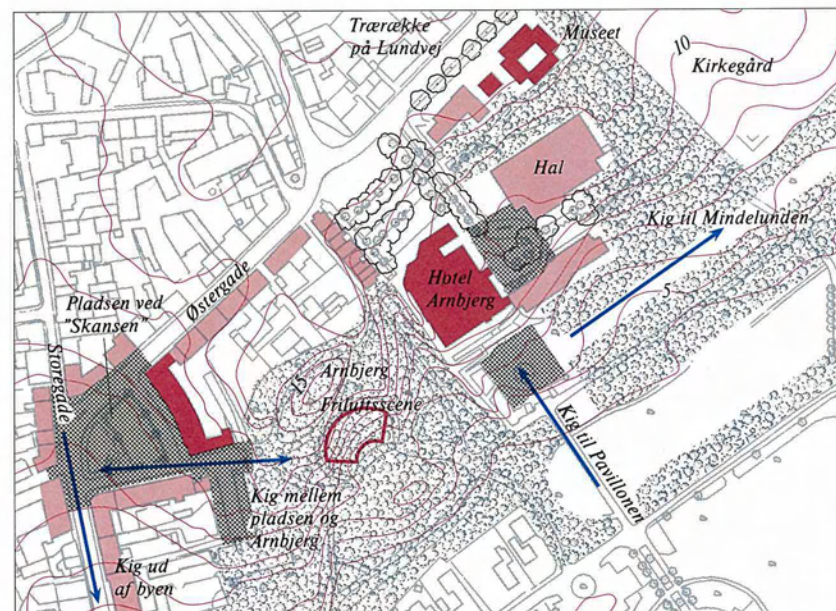

Kirkegårdens rumlige sammenhæng.

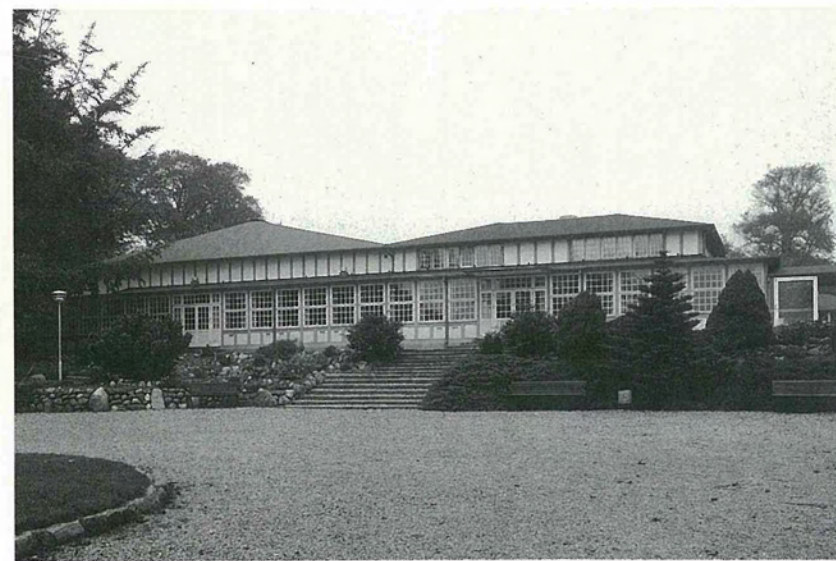
Anlægget ved Arnbjerg

Tæt ind til Vardes bykerne ligger parken ved Arnbjerg. Fra hjørnet af Kræmmergade og Storegade er der over pladsen ved Skansen et direkte kig ind til parkens grønne træer. Afstanden fra den tætte trafik i Storegade til den grønne ro under de gamle trækrone er overraskende kort.

Friluftscenen, Hotel Arnbjerg, Varde Museum, Minibygen og Mindelunden er placeret i eller op til denne park, hvad der understreger Arnbjerganlæggets funktion i byen.

Arnbjerganlægget. 1:4000.

Pavillonen ved Arnbjerg, ark. E. Fleischer 1899.

Varde Museum, ark. Thorvald Jørgensen.

Friluftsscenen.

Havnepladsen

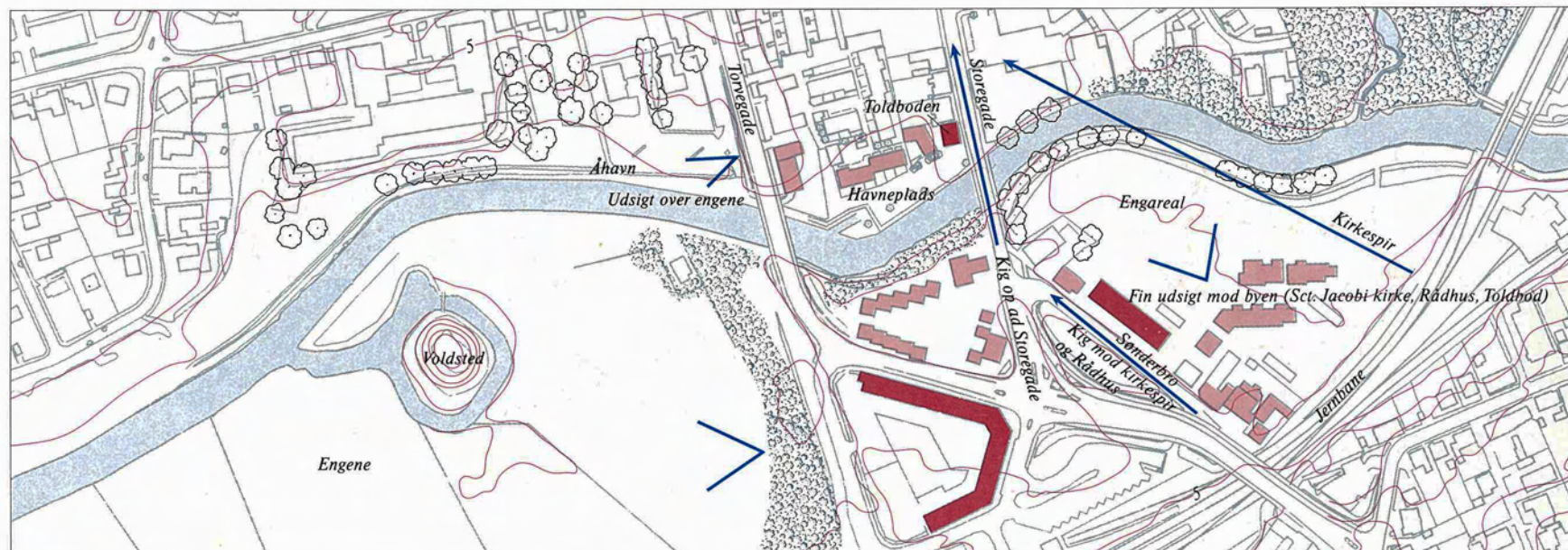
Det gamle Varde lå nord for åen og havde sin sydligste udstrækning ned til åbrinken.

Her ligger nu Havnepladsen mellem de to broer, og mod vest fortsætter bolværket på den anden side af Torvegade. Her fra bymidten er der en overraskende åben udsigt mod det gamle voldsted, Lastebanken og videre ud over ådalens brede enge. Mødet mellem byens centrum og den grønne ådal er et unikt element i Varde.

Historisk og landskabeligt har dette sted en særlig betydning i byen. Mellem de to broer ligger en nyere bebyggelse, der – trods sit maritime

præg med gavlhuse side ved side – udgør en ikke helt vellykket afslutning mod havnepladsen. Selve pladsen giver med sin brolægning af natursten og sit bolværk af træ en god fornemmelse af en traditionel åhavn. Den modsatte åbrink ligger hen i natur med græs og pilekrat, der dog er trængt af et nybyggeri, som er kommet vel tæt på.

Vest for Torvegadebroen fortsætter havnepladsen som en smal grusbetlagt plads, der virker lidt klemt mellem en parkeringsplads og bolværket. Området kunne gøres til genstand for en mere bevidst bearbejdning, så havnepræget blev understreget også på denne side af broen.

Varde å med havnen. 1:4000.

Åen øst for havnen – en ny eng

Fra den gamle bro ved havnepladsen begrænses udsynet mod øst ind i ådalen af en tæt bevoksning. Selvgroede træer og buske dækker her et større, ubebygget areal langs den sydlige åbrink. På dette sted synes der at være en oplagt mulighed for at forstærke det gamle samspil mellem Varde og åen, mellem by og landskab.

Med et beskedent indgreb kan der på dette område skabes lys, luft og gode nye udsigter. Ved at rydde bevoksningen og retablere en eng vil man yderligere understrege oplevelsen af åen som en attraktion for Varde. Et blødt slynget bånd af rindende vand der skærer gennem byen og tæt forbi dens centrum, det rummer kvaliteter, som fortjener at blive plejet.

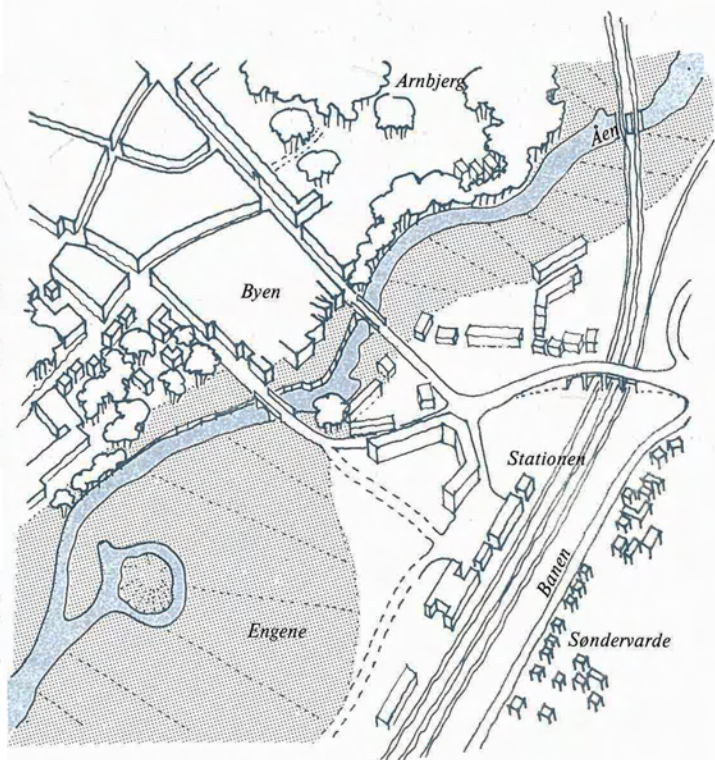
Som vist på tegningen vil en åben grønning på dette areal også give udsyn fra sydøst ind mod bymidten og over mod den trækledte skråning ved Arnbjerg. Samtidig kan der her blive et fint, åbent bagland for det nye etagebyggeri ved Sønderbro.

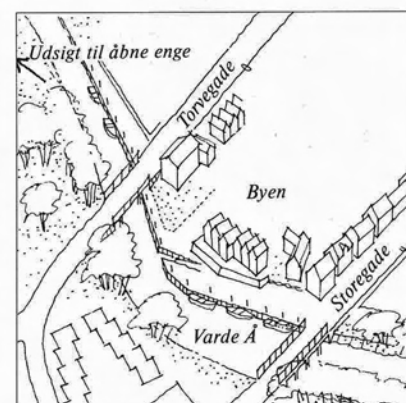
Lystbåde i Varde havn.

By og landskab.

Vejene adskiller engarealerne syd for bykernen.

Havn og bebyggelse.

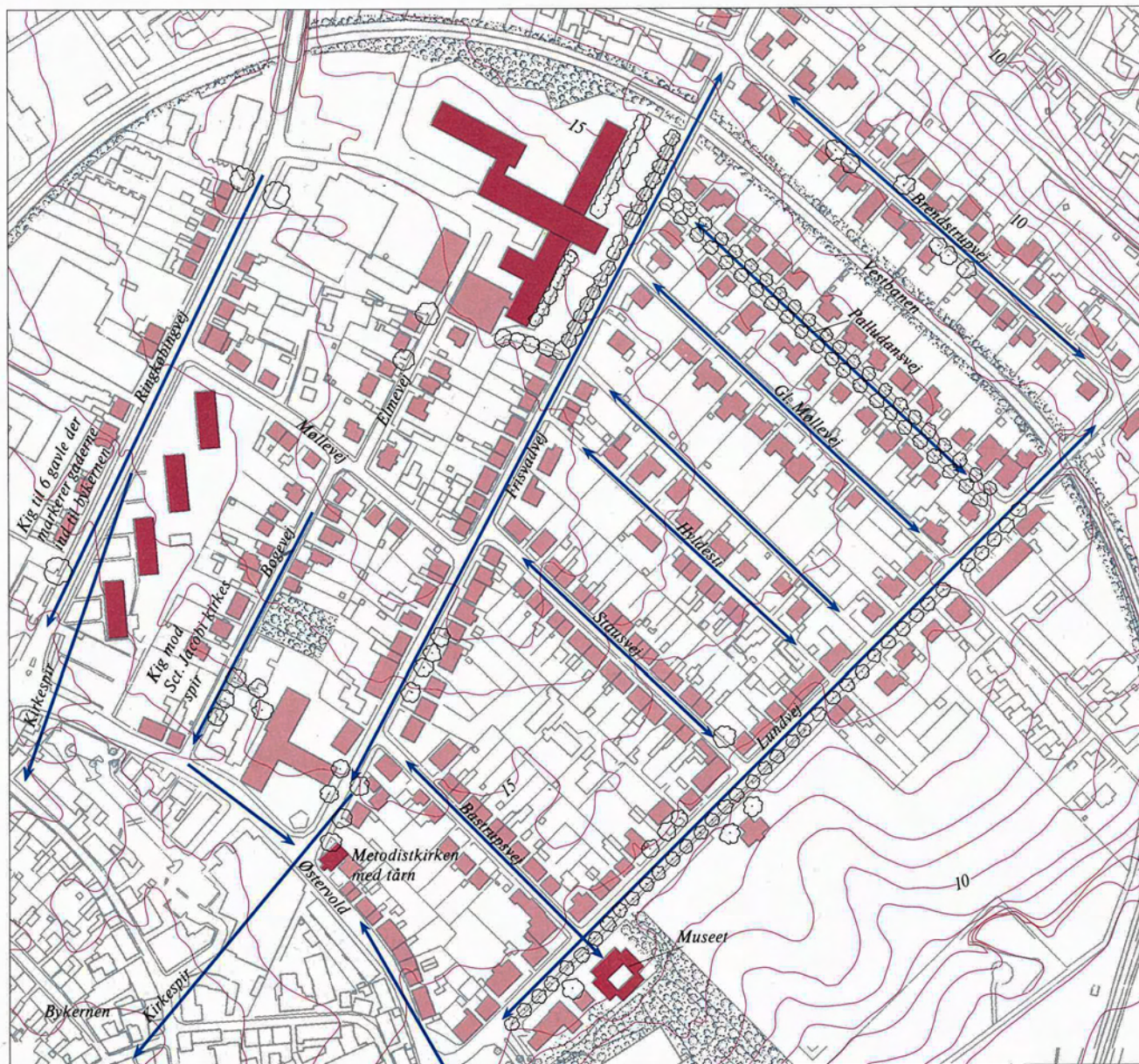
Ældre villabebyggelse Frisvadvej og Lundvej

Fra vest til nordøst stråler vejene som en vifte ud fra Vardes gamle midtby. I nyere tid er der anlagt tværveje mellem dem i takt med byens vækst. Resultatet er blevet et vejnet, der meget rammende er blevet sammenlignet med mønstret i et spindelvæv.

Vejene Frisvadvej og Lundvej er et par af Vardes mange ud- og indfaldsveje. De ligger mod nordøst tæt ved den gamle købstadbebyggelse og indgår i de såkaldte voldkvarterer, der blev bebygget fra omkring 1890 og fremefter. Samtidig blev området imellem de to veje delt op i mindre

Ankomst fra nordvest Varde dukker op

For den tilrejsende har Varde det med at dukke op, næsten før man ved af det. Men ved indkørslen ad Ortenvej giver det faldende terræn lidt udsigt over byen, inden man er helt fremme. Perspektivet forstærkes af en række træer langs vejen og af Sct. Jacobi kirkes spir, der rejser sig netop midt i synsfeltet.

Kvarteret ved Frisvadvej - Lundvej. 1:4000.

blokke af flere små, lige tværveje. Bebyggelsen i dette kvarter består især af ældre villaer, men her ses også en del dobbelthuse, der må være opført af byggeforeninger. Den nuværende Stausvej hed da også tidligere Byggeforeningsvej. Bebyggelsen tæller flere arbejder af kendte arkitekter fra perioden. På Frisvadvej har Martin Nyrop tegnet en villa. Den særpregede jugendvilla på Lundvej (ark. C.H. Clausen 1902) skal således være bygget over et oprindeligt dobbelthus opført som funktionærboliger til ansatte ved jernbanen. På sydsiden af Lundvej op til Arnbjerganlægget ligger Museet for Varde By og Omegn (ark. Thorv. Jørgensen 1914) som et fast, nybarokt anlæg.

Udsigt fra Ortenvej ind mod centrum og Sct. Jacobi Kirkes spir.

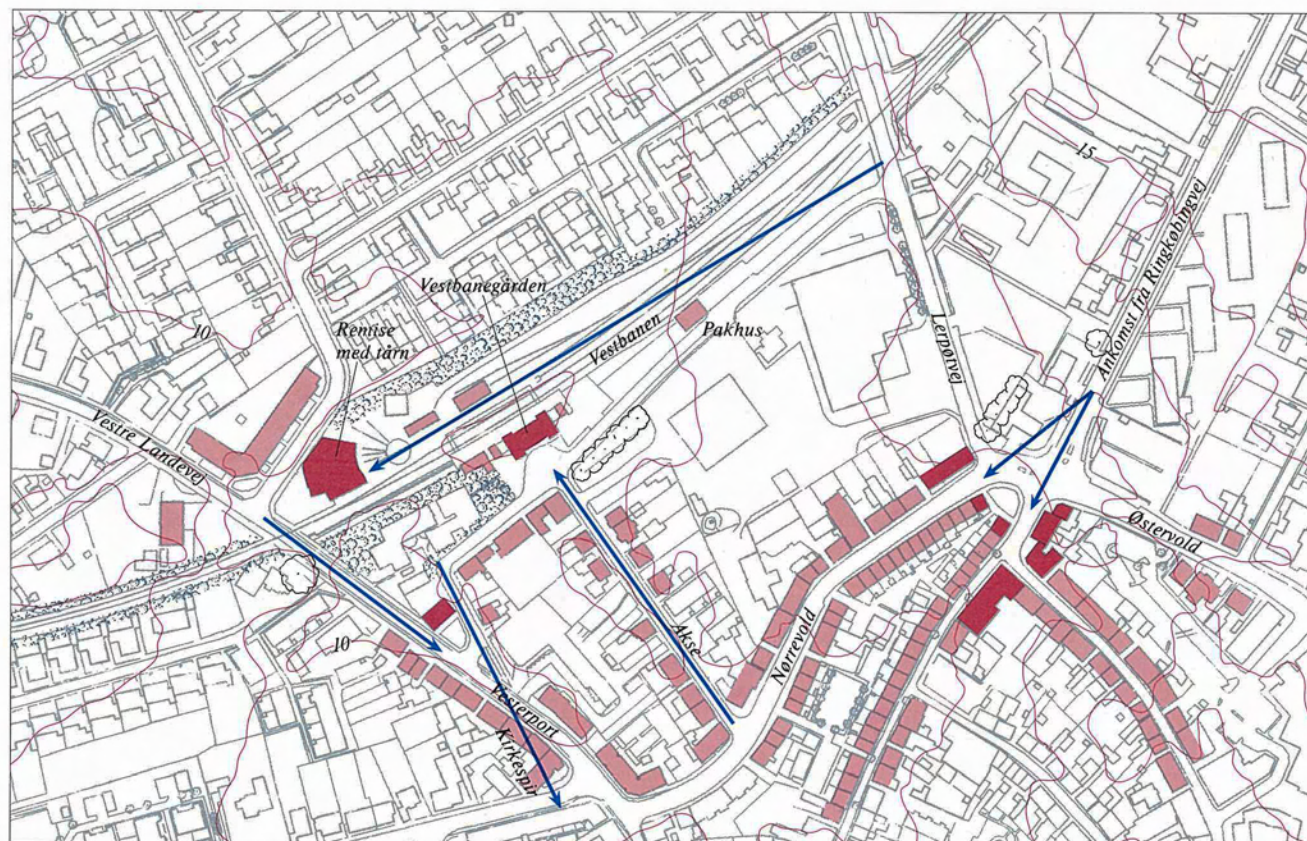
Bastrupsvej med Varde Museum i akse.

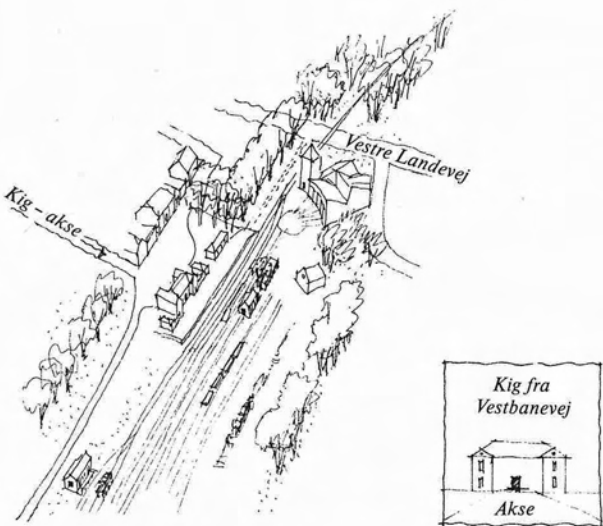
Lundvej.

Ankomst fra vest Vestbanegården

Hvor Vestre Landevej krydser Vestbanens jernbanespor opleves en grænse mellem købstaden og dens forstæder. Bebyggelsen bliver mere bypræget, selv om her også er store åbne arealer. De begrænses tydeligt af rækker af træer omkring jernbaneterrænet. Træerne danner sammen med Vestbanens bygninger – banegård, remise og pakhus – en fin helhed. – Set fra Vestbanevej ligger banegården godt placeret i akse klædeligt omgivet af en nogenlunde samtidig bebyggelse. Mod nordøst grænser bebyggelsen op til området omkring de forhenværende kvæghaller.

Vestbanegården med omgivelser. 1:4000.

Skitse af Vestbanegård og baneterræn.

Ankomst fra nord Ved markedsplads og kvægtorv

Renset for den moderne trafiks budskaber, for gadelygter og elektriske ledninger, opleves gadekrydset ved den gamle markedsplads på Ringkøbingvej som en ankomst til købstaden Varde. Skitsen viser, hvordan en række gavle markerer indkørsler til byen ad Storegade og Nørregade.

Her er gode muligheder for at skabe en ny plads i byen. Den kunne fortjene en omhyggelig byarkitektonisk behandling, f.eks. i forbindelse med den påtænkte omlægning af hele området omkring de tidligere markedshaller.

Remise-bygningen.

Ringkøbingvej

Byens gavle mod Ringkøbingvej.

Stationsbygningen, ark. H. Wenck 1902.

Byggeskik i byen

Bebyggelsen i det indre Varde har et overraskende enhedspræg. Det giver området en egen karakter, men gør det samtidig følsomt over for ubetænksomme tilføjelser. Varde har som nævnt været lagt i aske flere gange, senest ved brandene i 1779 og 1821. Det betyder, at byen ikke kan smykke sig med ærværdige middelalderlige stenhuse eller store maleriske bindingsværksgårde fra 16 og 1700-tallet. Til gengæld har den en stort antal bygninger præget af den klassicistiske tradition fra begyndelsen af af 1800-tallet. Hertil kommer en lang række bygninger fra 1800-tallets sidste halvdel. De er stilmæssigt gode repræsentanter for de forskellige strømninger, der sammenfattende kaldes historicismen. Bygninger fra disse stilperioder i forrige århundrede er med til at give det indre Varde dets særlige arkitektonisk karakter. Heri indgår en række karakteristiske bygningstyper, materialer og dekorative detaljer.

Nogle fremtrædende bygmestre og arkitekter har med deres arbejder sat sig væsentlige spor i byggeriet i Varde og omegn, f.eks. bygmestrene Michal Stobberup og H. F. Hansen samt arkitekten L. A. Winstrup.

Byggeskik og bygningstyper

Mange af Vardes ældre husrækker består af 'stuehus-agtige' længer med facader, der er rytmisk opdelt i fag. Det typiske ældre Varde-hus er ikke en bestemt bygning, men variationer over en række temaer: Huset er grundmuret – oftest i én etage – med en facade på fra 3-16 fag. Muren står på en vandret markeret sokkel, den fremtræder enten som blank

mur med de karakteristiske vestjyske blårøde tegl, eller den er pudset – og da ofte med en opdeling, der efterligner en kvaderstensmur. Hvor husene har én eller begge gavle stående fri, har de gerne halvvalm.

Bygningselementer som detaljerede sokler, gesimser og profilerede bånd under vinduesrækken har ofte en klassicistisk eller empire-agtig udformning, og de er med til at give de små huse et bymæssigt præg. Bygningerne i Varde har ikke nogen dominerende farve, men de egnstypiske røde tegl har stor udbredelse. Få ældre bygninger såsom den Schultz'ske gård på Torvet, råd- og tinghuset (L. A. Winstrup 1872), DSB-banegården (N. P. C. Holsøe 1874) har murværk i gule sten. En del bygninger står med pudsede facader, der gerne er holdt i grålige toner. På nogle ud- og baghuse ses vandskuret og hvidkalket murværk.

Det er de samme grundregler for proportionering og den samme byggeteknik, der føres videre op gennem 1800-tallet i de såkaldt historicistiske stilarter. Det nye er først og fremmest brugen af flere dekorative elementer hentet fra diverse historiske stilarter, såsom gotik, renæssance og barok. Fra 1880'erne blandes alle de historiske ingredienser sammen i den overdådige klunkestil. Her får husene ikke blot ornamenten, men forsynes ofte med spir og karnapper. Dertil kommer, at fra midten af århundredet opføres flere og flere bygninger med 2-4 etager i stedet for de ældre, lave længehuse. I mange af disse bygninger udgør butikker med egentlige udstillingsvinduer et nyt element. En fin, sammenhængende husrække fra slutningen af denne periode er endnu intakt på den vestre side af Torvegade.

Typisk rødstenshus, Spigerborgade 14.

9 fagshus, pudset med vinduesindfatninger og trukket gesims, Nicolajkirkestræde 6.

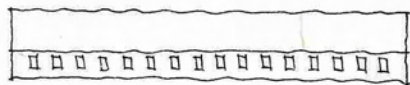
3 fagshus, ark. H. F. Hansen, Nikolajkirkestræde 14.

Facade med mange slags teglsten, Storegade 40.

Historicistisk hus, Torvegade 4.

Nikolai Kirkestræde 17
16 fag (nyere hus)

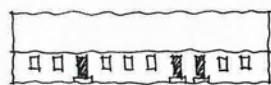
Fiskergade
12 fag + port

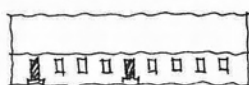
Hospitalet i Vestergade
12 fag

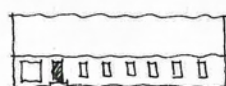
Storegade 70
11 fag

Lundgade 2
10 fag

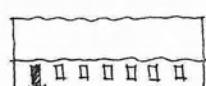
Nørregade 24
9 fag

Storegade 59
8 fag incl. butik

Nørregade 12
8 fag

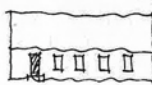
Storegade 73
7 fag

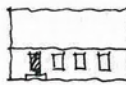
Storegade 61
6 fag

Storegade 67
5 fag

Storegade 69
5 fag

Østervold 28
4 fag

Nikolai Kirkestræde 14
3 fag

Længehuse i Varde:
Facader og antal fag.

Afskåret hjørne.

Historicistisk hus, Storegade 42.

Sokkel.

Skorstenspipe.

Dobbelt butiksindgang.

Fyldningsdør, snedkerdetalje.

Nedløbsrør med "drueknæ".

Gesims.

Kvist.

Vinduesindfatninger.

Byggeskik i forstæderne

Omkring det indre Varde er der siden slutningen af forrige århundrede opstået en række forstadsbebyggelser. Nævnt i anden forbindelse er de tidlige villakvarterer omkring Frisvadvej.

Sønder Varde er et andet forstads-kvarter, der ikke er blevet udbygget inden for en kortere periode og derfor arkitektonisk fremstår noget uensartet. Nærmest åen er der omkring Søndergade flere eksempler på ældre fagopdelte længehuse af den type som er omtalt i den indre by. Her er også enkelte bygninger med den sen historicismes elementer i form af profilerede vinduesindramninger og ornamenterede gesimser. Fra 1900-tallet ses flere eksempler på huse i den stil, som blev lanceret af Foreningen til Bedre Byggeskik og en enkelt etageejendom er udført helt efter bogen i 1930'ernes 'funkis'-stil. Langs Søndergade har bebyggelsen også ændret karakter ved udvidelser af vejbanen, der har beskåret tidligere forhaver. En noget fantasifuld placering af nyere vejtræer og gadelygter har sammen med en overdådig brug af trafikskilte skabt et meget uroligt gadebillede.

Forstadspræg har også bebyggelsen langs en del af Vestre Landevej. Her ligger ældre villaer i Bedre Byggeskik-stil og undertiden et stuehus fra en forhenværende landbrugsejendom. Mere sammenhængende virker bebyggelsen ude ad Pramstedvej, hvor bl.a. en boligforening fra midten af 1940'erne har opført et stort antal rækkehuse ned mod engene og åen.

Bedre Byggeskik-stil, Møllevvej 7.

Ny-renæssance, Søndergade 12.

Empire-tidens bygmester Michal Stobberup

Michal Sørensen Stobberup var født 1761 i Løsning ved Horsens og døde 1844 i Varde. Han blev udlært som murer, og i 1788 fæstede han Rosengård i Varde landsogn under godsejeren Andreas Charles Teilmann på Nørholm. Samme gård havde tidligere været fæstet af Peter Frisvad (1748-1787), der bl.a. skal have været bygmester ved opførelsen af hoved- og avlsbygninger på Nørholm og Lunderup. Michal Stobberup overtog ikke blot fæstegården og arbejdet som bygmester for godset, han blev også gift med Frisvads enke.

I 1794 løste Mikkell – som han gerne kaldes – Stobberup borgerskab som bygmester i Varde, hvor han i de følgende årtier udfoldede stor aktivitet, ligesom han skal have forestået flere byggerier i Ribe. Blandt de bygninger, der tilskrives Stobberup er den Schultz'ske gård på Torvet og det fine empire-anlæg på gården Gellerupholm. Også sidefløjene på Sct. Jacobi kirke og en del af de genopbyggede huse efter branden i 1821, bl.a. Det gamle Hospital i Vestergade – har han opført. Disse bygninger viser, at Stobberup havde en sikker fornemmelse for sin tids arkitektoniske idealer. Han selv, og de mange – helt op til 80 – mand han havde i arbejde, har givetvis været med til at præge byggeskikken i både Varde og oplandet i denne klassiske retning.

Sydvestjysk klassicisme, Gellerupholm, opført ca. 1820.

Jugend-stil, Lundvej 39, af ark. C. H. Clausen 1902. Opmålt i 1991.

Sideskib, Sct. Jacobi kirke, opført 1809.

Historicismens arkitekt L. A. Winstrup

Arkitekt, honorær professor Laurits Albert Winstrup (1815-89) var københavner, men blev i 1851 stadsbygmester i Flensborg og fra 1860 kongelig bygningsinspektør for Jylland. Arkitektonisk var L.A. Winstrup præget af tidens interesse for at nyfortolke de ældre historiske stilarter. Han havde også været tæt på nogle af historicismens foregangsmænd og tog på flere studierejser ud i Europa, bl.a. sammen med Theophilus Hansen, der senere fik en fornem karriere i Athen og Wien.

Som bygningsinspektør kom Winstrup til at tegne en række bygninger i hele Jylland. I Varde stod han i 1862 for toldkammerets meget klassisk prægede bygning i Storegade. I 1869 ledede han ombygningen af Sct. Jacobi kirke med tårn og spir. Derefter tegnede han byens nye råd-, ting og arresthus ved Torvet, der stod færdigt i 1872. Som det var skik i meget af den tids officielle europæiske byggeri, så lod Winstrup bygningens funktioner påvirke de stilmæssige historiske lån han foretog. At det var øvrigheden, der holdt til i denne bygning blev således understreget ved at give den et borglignende ydre. I 1881 var Winstrup også arkitekt ved opførelsen af kapellet på den nyanlagte kirkegård øst for Arnbjerg.

Kapellet, Lundvej 6, opført 1881.

Varde råd-, ting- og arresthus, Tøvet 7, opført 1872.

Nørregade 10.

Historicismens bygmester H.F. Hansen

I 1865 kom muremester Henrik Ferdinand Hansen (1836-1922) til Varde og i det følgende halve århundrede var han dels som håndværker, dels som bygmester med til at opføre et meget stort antal bygninger i byen. H.F. Hansen var muremester ved opførelsen af byens nye råd-, ting- og arresthus i 1872. Samtidig deltog han i opførelsen af den nye banegård, og tredive år senere var han også muremester ved bygningen af Vestbanegården (ark. H. Wenck) og privatbanens landstationer. Han skal også have forestået ombygningen af Den Palludanske Gård og opførelsen af apoteksbygningen på den modsatte side af Vestergade. Hertil kommer en lang række større og mindre bygninger som f.eks. rækken af småhuse, kaldet Traphusene ved Arnbjerg samt flere af villerne ved Frisvadvej.

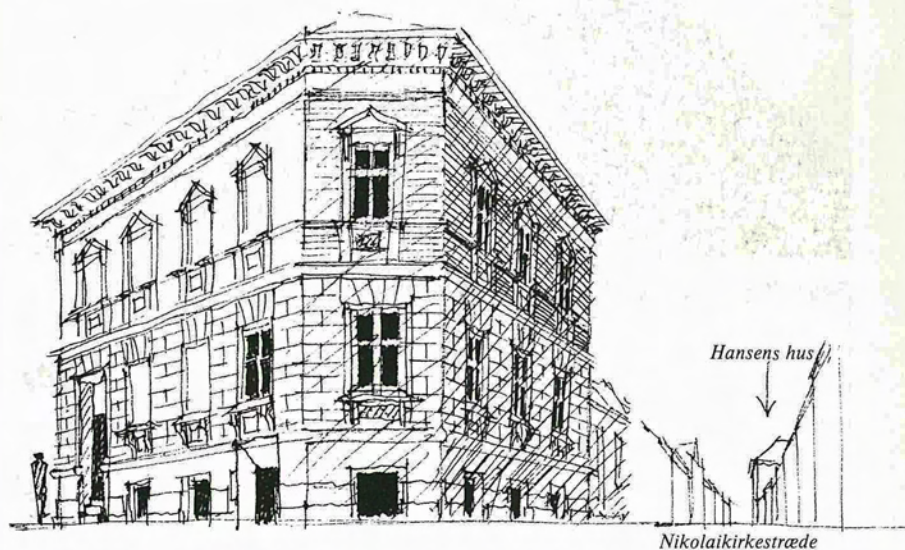
Af sin samtid rostes H.F. Hansen for solidt håndværk og ”hyggelige bygninger”. Som man kan se af de bevarede bygninger i den indre by, så forstod han også at proportionere et hus. Trods andre dimensioner og et andet stilpræg føjer hans bygninger sig godt ind i den omgivende ældre bebyggelse.

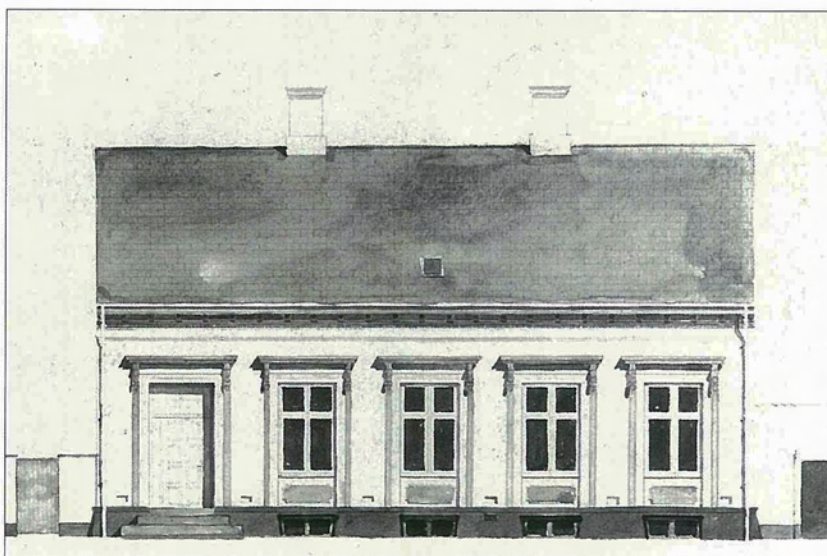
Slotsgade 2.

Slotsgade, 2 og 5.

2 hjørnehuse i Nikolaikirkestræde, bygmester H. F. Hansen.

Grydergade 2. Opmålt 1991.

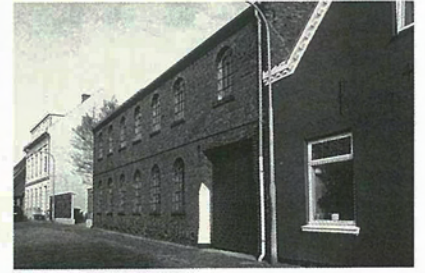
Bevaringsværdige bygninger i byen

På dette og de følgende opslag er Varde by delt op i bydele, som hver får et par ord og nogle billeder med på vejen. Det væsentlige er dog udsnittene af bykortet, der viser hvert enkelt område med angivelse af de bevaringsværdige bygninger, som blev fundet ved registreringen i 1991.

Det første kort omfatter det indre Varde og området omkring Banegården. De følgende opslag drejer sig om Sønder Varde og den tidlige villa-bebyggelse i området ved Lundvej og Frisvadvej. Endelig er der kort for kvarterer omkring Vestre Landevej, det tidligere stålværk og Vestbanegården.

Fiskergade 7 og 9.

Værkstedbygning i Spigerborgade. (Smedegade 35).

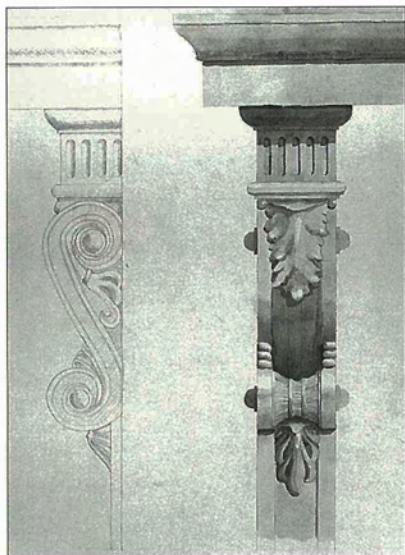
Husrække med Metodistkirken ved Østervold.

Varde banegård, ark. N. P. C. Holsøe, 1874.

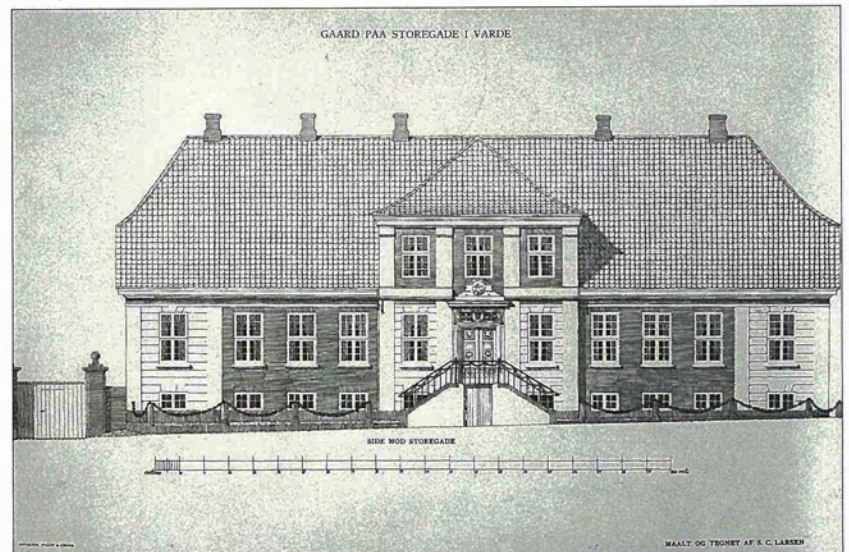
Den Kampmannske gård.

Bygningsornament i støbt cement fra Grydergade 2, ark. H. F. Hansen. Opmålt 1991.

Grydergade 2.

Den Kampmannske Gård, Storegade 33. Klassicistisk købmandsgård opført 1781. Få år senere ombygget med Michal Stobberup som bygmester. Opmåling fra 1951 ved S. C. Larsen.

Kort over det centrale Varde. 1:4000.

Bykernen

Som kortet viser, rummer det indre Varde adskillige bevaringsværdige bygninger. Nogle er - som f.eks. Den Kampmannske Gård, Rådhuset og Banegården - i sig selv arkitektoniske og historiske monumenter. Mange af de øvrige værdifulde bygninger er nok mere anonyme; men uden, eller blot med færre af dem, ville Varde være en ganske anden by uden sit gedigne præg af dansk købstad.

Ældre villabebyggelse

Kortet viser området nordøst for anlægget ved Arnbjerg, mellem Lundvej og Frisvadvej. Her ligger en usædvanlig sammenhængende og velbevaret villabebyggelse fra de første årtier af 1900-tallet. De forholdsvis små grunde og villaernes placering bag en lille forhave med facaden vendt ud mod vejen er i sig selv typiske træk for denne periode. Tidstypisk er også beplantningen med beskårne allétræer som den findes på Lundvej og Palludansvej.

Langs Stausvej ses en samling karakteristiske, ens dobbelthuse. Det fælles præg skyldes, at husene er opført af en byggeforening. Stausvej hed da også tidligere: Byggeforeningsvej. Det allerede omtalte "Jugendhus" på Lundvej er iøvrigt bygget uden på et tilsvarende dobbelthus, der var opført som boliger for funktionærer fra jernbanen. En anden interessant villa i karakteristisk århundredeskifte-stil findes på Frisvadvej nr. 44. Den er tegnet af nationalromantikens store arkitekt, Martin Nyrop.

Frisvadvej 44, ark. Martin Nyrop.

Frisvadvej 1b.

1:8000.

Sønder Varde

Denne forstad syd for Varde Å og jernbanelinien er vokset frem omkring Søndergade, Ribevej og Hjertringvej. Selv om der i nyere tid er udstykket og anlagt villaveje i baglandet, så har kvarteret stadig et præg af kantbebyggelse langs de oprindelige landeveje.

Bebyggelsen er domineret af fritliggende huse omgivet af haver. De ældste er længehuse, som dem man finder inde i Varde købstad. Senere er der kommet rødstensvillaer og parcelhuse til. Tæt ved jernbanebroen ses enkelte bygninger i 1930'ernes funkis-stil.

Ribevej 20.

Tidligere landejendom, Søndergade 26.

1:8000.

Vestre Landevej

I en kile skyder en forstadsbebyggelse sig ud fra Vardes centrum mod vest-nordvest langs den snorlige Vestre Landevej. Området har forstadspræg med mange mindre villaer og bungalows, men her og der ses stadig bygninger, der bærer præg af en fortid som stuehuse for landbrugsejendomme.

Svinget 8.

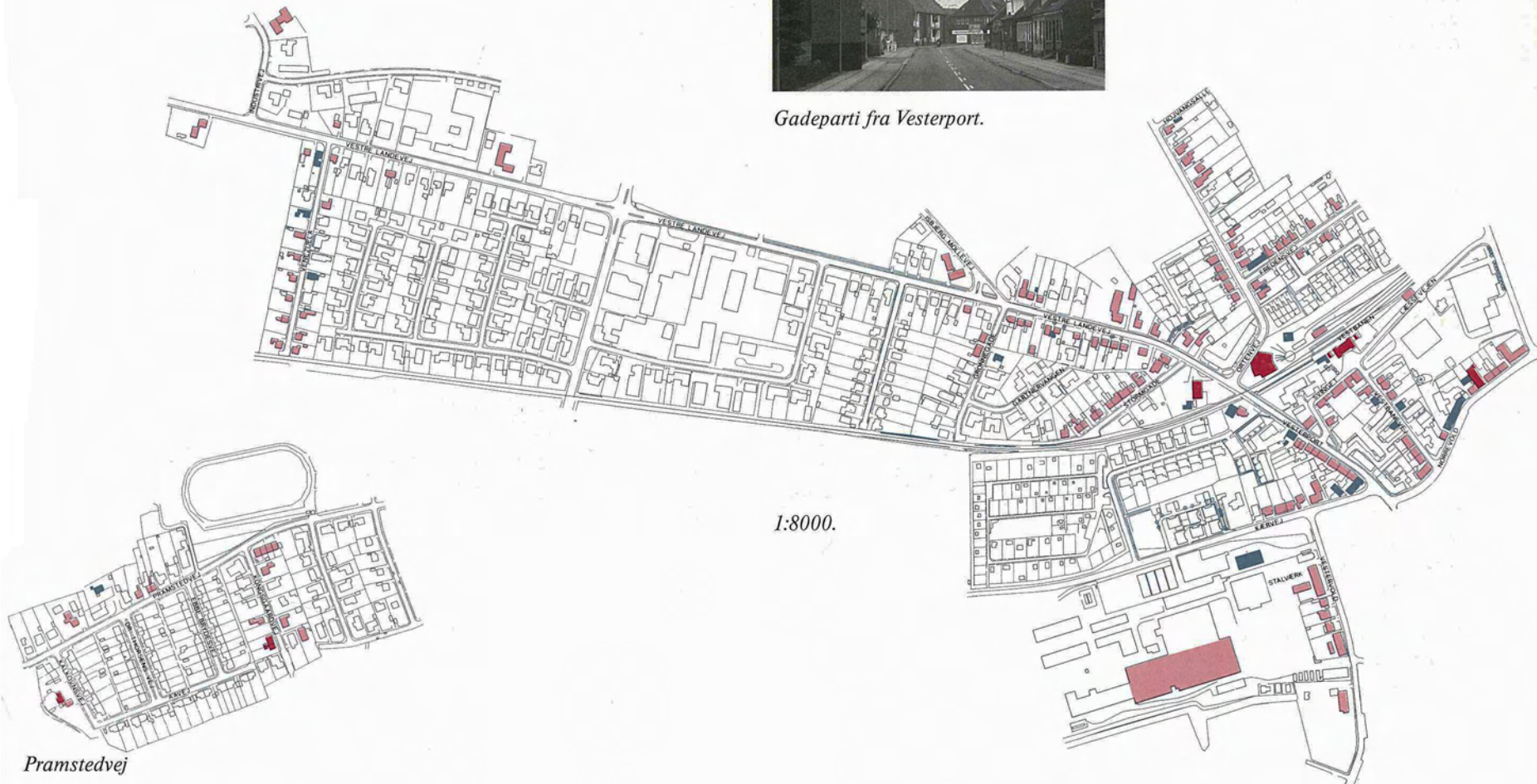
Helt mod vest ligger en vej med det eksotiske navn Venezuela. Vejen blev oprindeligt anlagt i en udstykning sidst i 1930'erne. De første huse blev opført af arbejdere fra Varde stålværk. Den lille koloni af selvbyggere herude ved bygrænsen blev kaldt "Venezuela" fordi der i 1938 var en gruppe danske udvandrere, der under stor opmærksomhed fra pressen havde slået sig ned som nybyggere i det fjerne sydamerikanske land.

Vestbanevej 12 og 10.

Gadeparti fra Vesterport.

Pramstedvej

1:8000.

Stålværket, industribygning på Stålværksvej 10.

Stålværkets administrationsbygning, Vestervold II.

Omkring stålværk og Vestbanegård

Ganske tæt vest for Vardes bymidte ligger idag en større samling industrielle bygninger, der tidligere rummede byens dominerende virksomhed, Varde Stålværk. Dette centralt placerede område byder sig til for nye anvendelser. Flere af stålværkets efterladte bygninger rummer dog kvaliteter, som gør dem værd at bevare. Det gælder f.eks. det velproportionerede rødstenshus ved Vestervold, der har rummet stålværkets administration.

Længere mod nordøst på dette udsnit af bykortet ses Vestbanegården og dens ganske vellykkede omgivelser med baneterræn, remiser og et lille "stationsby-kvarter" ved Vestbanevej. – Også på anden måde er Vestbanen med til at præge Varde. Selve banelegemets buede forløb fra DSB's banegård og rundt gennem det nordlige Varde forbi privatbanens egen banegård og videre vestpå – dette forløb tegner sig som en tydelig grænse, en årring i byens og bebyggelsens udvikling.

Bevaringsværdige sammenhænge på landet

Vestjylland har fra gammel tid haft mange fritliggende gårde. Undersøgelser af bebyggelsen i 1600-tallet, viser, at mere end 25% af landbrugene da lå spredt i landskabet som enkelt- eller enestegårde. Store tætbyggede landsbyer, som de kendes fra andre dele af landet var yderst få herude mod vest.

I Varde kommune har f.eks. Sig, Toftnæs, Alslev og Janderup været landsbyer med flere bøndergårde liggende nogenlunde samlet. Toftnæs skal i 1788 have haft 16 gårde og enkelte huse liggende i en tæt klynge. Efter udskiftningen samme år blev gårdene efterhånden flyttet ud på deres jorder, og samme mønster kan genfindes i de andre bebyggelser.

De få landsbyer havde et vist driftsfællesskab mellem bønderne; men denne funktion ophørte i tiden efter udskiftningen. I stedet opstod efter midten af 1800-tallet nye behov, som gav tilvækst i de tidligere landsbyer eller skabte grundlaget for helt nye bydannelse. Anlæg af nye gode veje, af jernbaner, af andelsmejerier og andre virksomheder var nogle af de igangsættende faktorer bag denne udvikling.

Dette afsnit ser på bebyggelsen og de bevaringsmæssige kvaliteter i nogle af nutidens lands- og oplandsbyer.

Mejls og Bjerggårde

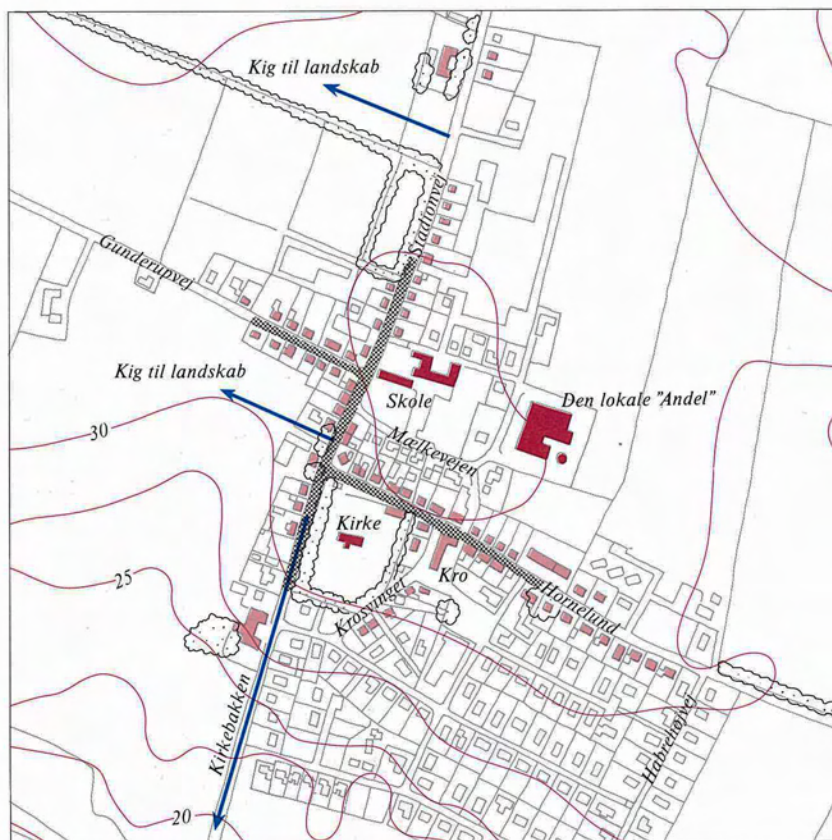
Som bebyggelse er Mejls en vejby vokset frem omkring et par ældre, nu noget ombyggede gårde, en skole og en smedje. Umiddelbart nord for Mejls ligger en klynge af velbevarede ældre gårde i den egnstypiske byggeskik, Bjerggårde. Som tidligere nævnt er flere af bygningerne her i sig selv bevaringsværdige, men det gælder også bebyggelsen som helhed.

Horne.

Mejls.

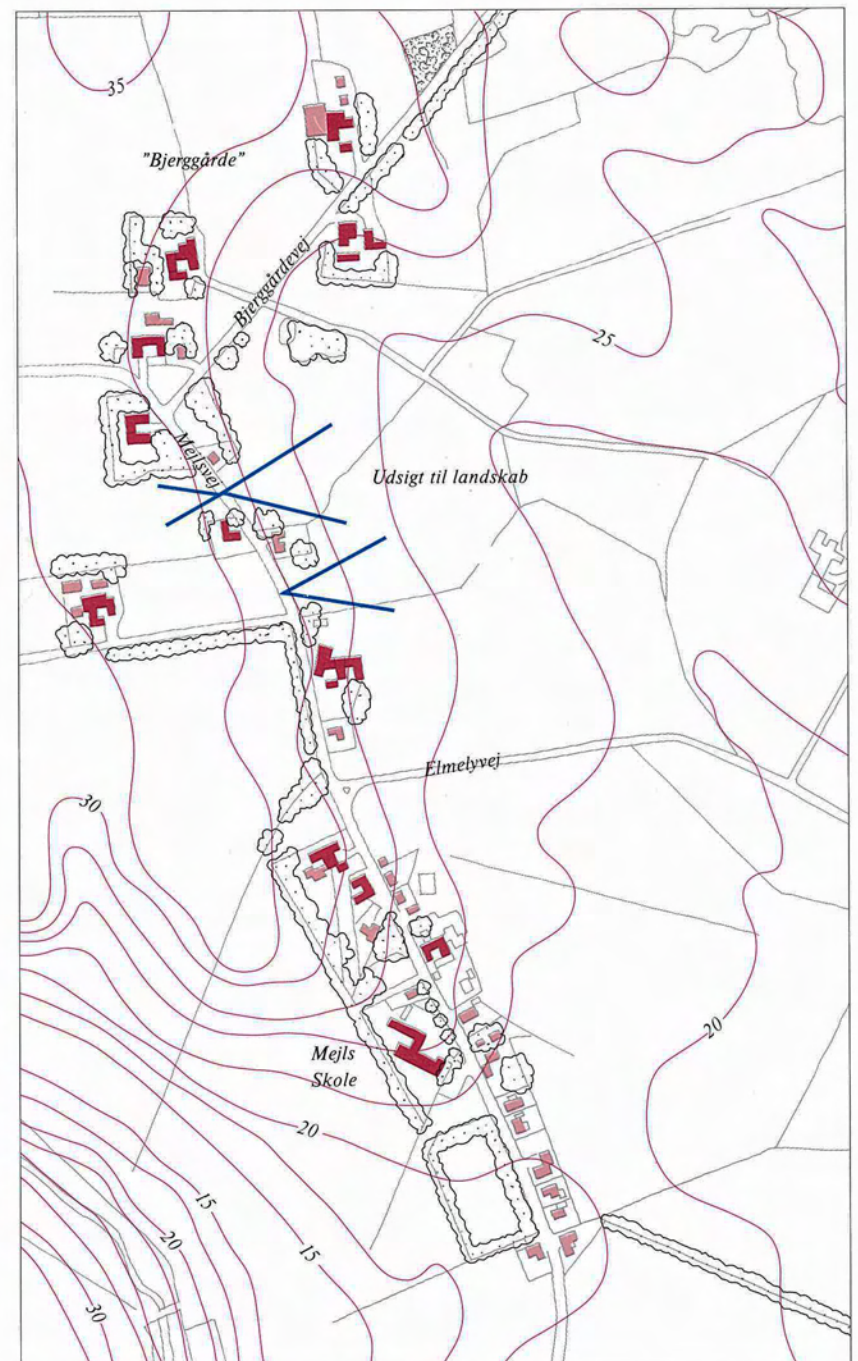

Horne by. 1:8000.

Horne

Horne er vokset frem siden 1850. Dengang var her kun en kirke, en lille skole og en kro. Idag er Horne en af kommunens større oplandsbyer. Kirke, kro og skole er der stadig, men også grovvarerhandel, maskinfabrik, brugsforening, håndværkere, idrætshal, alderdomshjem mv.

Omkring kirken og langs landevejen ligger de fleste af de lidt ældre bygninger samlet. Mod syd er opført et parcelhuskvarter, der danner en ganske effektiv overgang mellem byen og det åbne land.

Mejls og Bjerggårde. 1:8000.

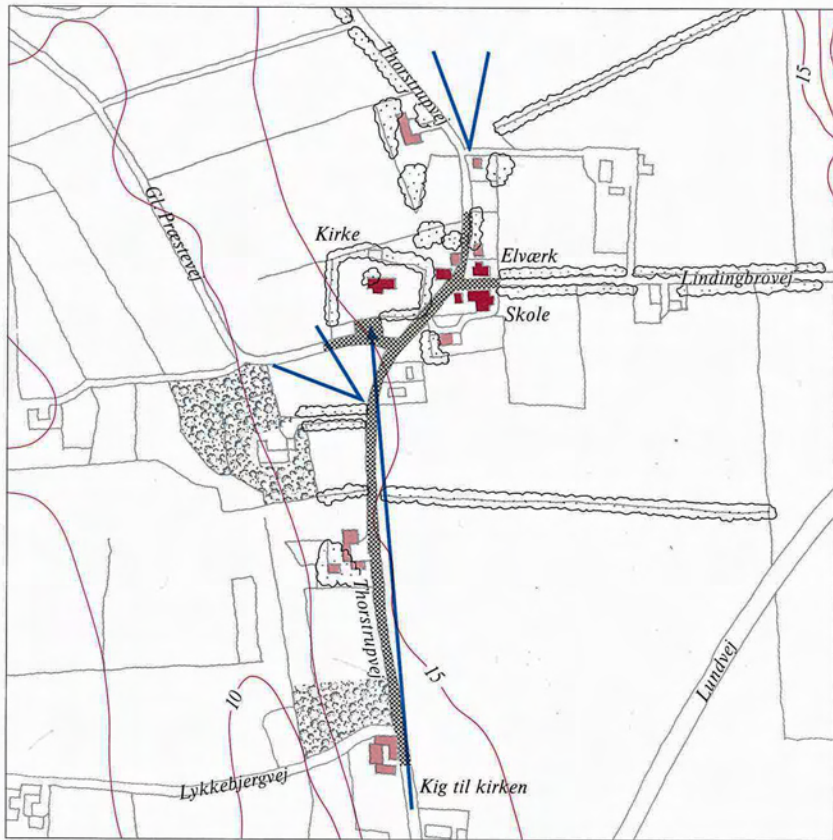
Thorstrup

Et tilløb til en landsby omkring kirken og de veje, der mødes her. Kirken har været sognekirke for Nørholm gods og har familiegravelse for Teilmann-slægten, hvis heraldiske trane også står som vindfløj på tårnet.

Den centrale bebyggelse tæller enkelte huse, et lille, nedlagt elværk, forsamlingshus, og en nu nedlagt skole. Langs vejene mod syd og nord ligger spredte gårde. Vejen mod øst fører til Nørholm og er heget med forblæste træer på begge sider.

Thorstrup.

Thorstrup. 1:8000.

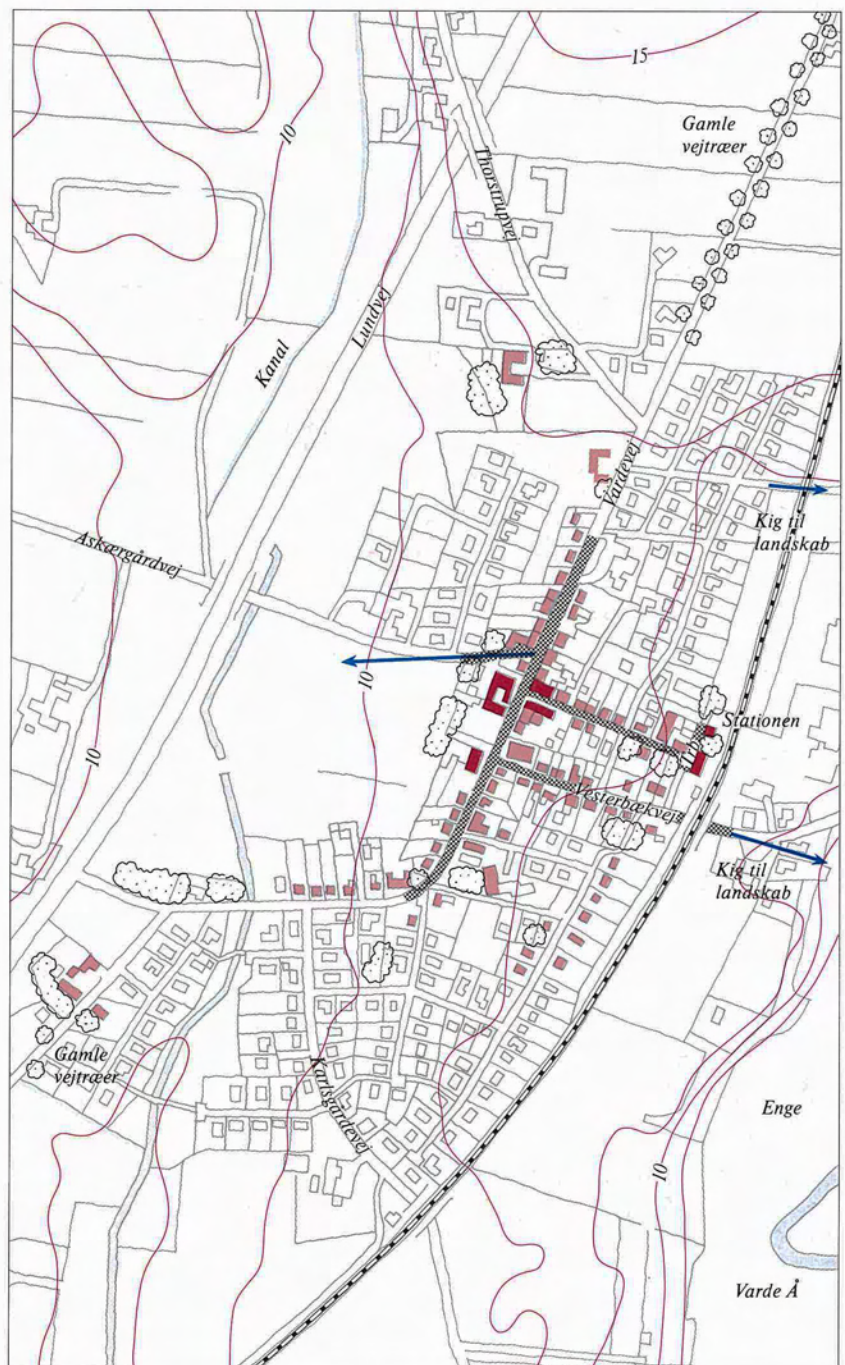
Sig

Sig er en af egnens ældre landsbyer; men har idag snarere karakter af stationsby med et moderne tilskud af parcelhuse. Byen ligger tæt ved Varde Å, men jernbanedæmningen skærer sig nu mellem byen og ådalen.

Bebyggelsen rummer nogle få gårde og dele af tidligere gårde. Vest for den karakteristiske, nu nedlagte jernbanestation er der tilløb til et bymæssigt gadenet. Her er flere gode eksempler på, hvad man kunne kalde stationsbyhuse, nogle få er i 2 etager som de to bygninger, der flankerer vejen op til stationen. Mod syd og nord har Sig parcelhuskvarterer.

Gadeparti ved Sig station.

Sig stationsby. 1:8000.

Janderup – kirkeby og stationsby

To vigtige lokaliseringsfaktorer har skabt den dobbelte bebyggelse ved Janderup: Varde Å med de rige enge og mulighed for sejlads har bestemt den gamle Janderup kirkeby's placering; privatbanens linieføring har i begyndelsen af det 20. århundrede samlet bebyggelsen omkring banen i Janderup stationsby.

Kirkebyen er en spredt klynge af gårde omkring kirken og den gamle landingsplads ved åen. Stedet har store kvaliteter både i sig selv og ved sin beliggenhed ud til de vidtstrakte marskenge.

Stationsbyen er en større bebyggelse, der først har nydt godt af jernbanen, siden har den vendt sig mod trafikken og turisterne på landevejen. Byen har alder-domshjem, brugs, kro og et nedlagt mejeri. Iøvrigt tæller bebyggelsen enkelte gårde, men præges især af enkelthuse på række langs vejene. Nær stationen ligger de ældre huse, der er præget af byggestilarter fra begyndelsen af århundredet. Omkring banelinien og den fine, lille station med tilhørende pakhus er der et fint miljø, der giver mindelser om Herman Bang's roman "Ved vejen".

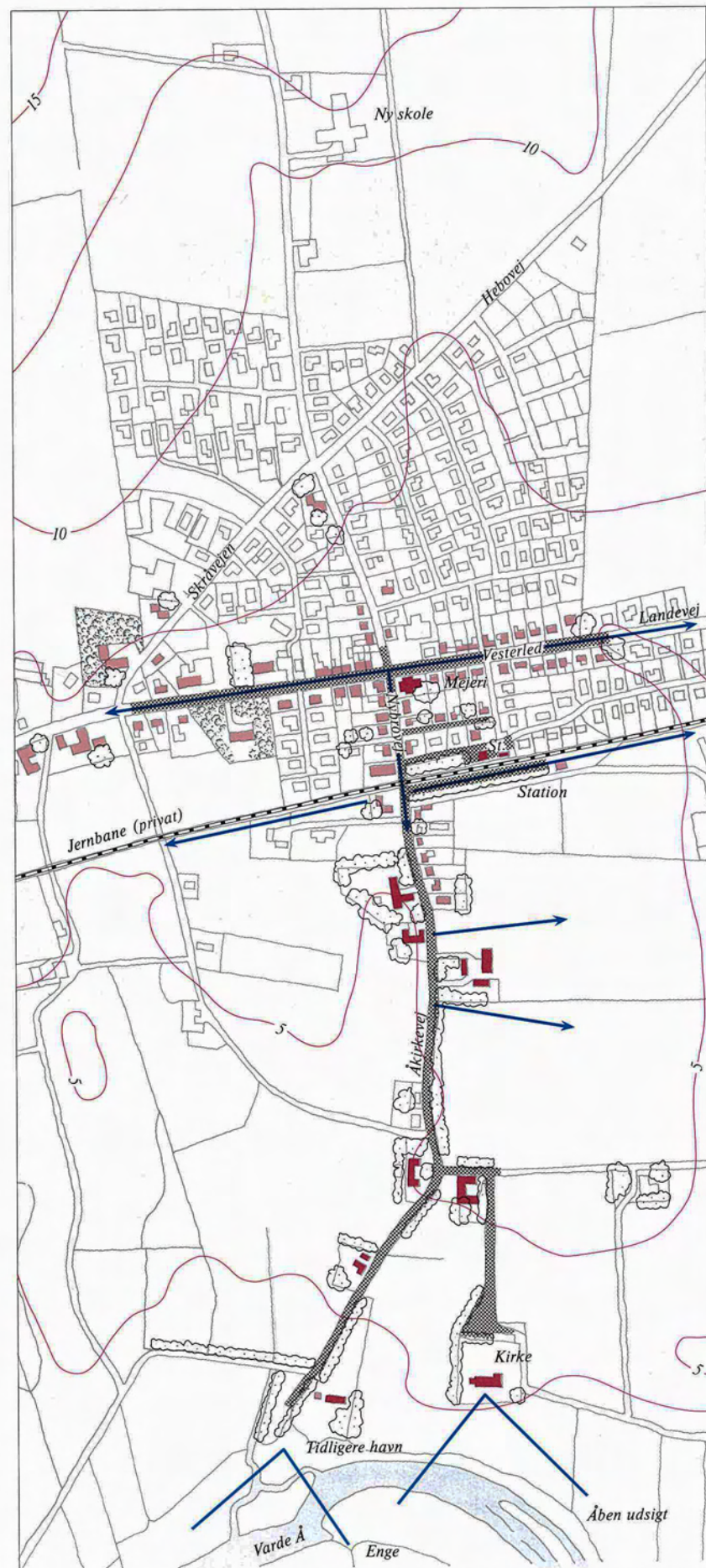
Parti fra Janderup kirkeby.

Stationsbygning og pakhus.

Janderup stationsby.

Janderup kirke- og stationsby. 1:8000.

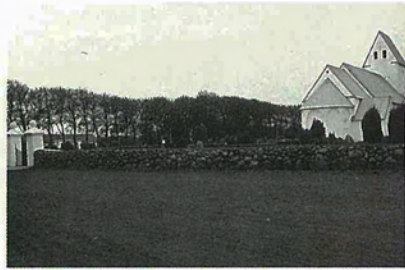
Billum – kirkeby og stationsby

Også Billum består af en lille kirkeby og en stationsby. De to byer ligger dog klart adskilt og opleves som to selvstændige bebyggelser.

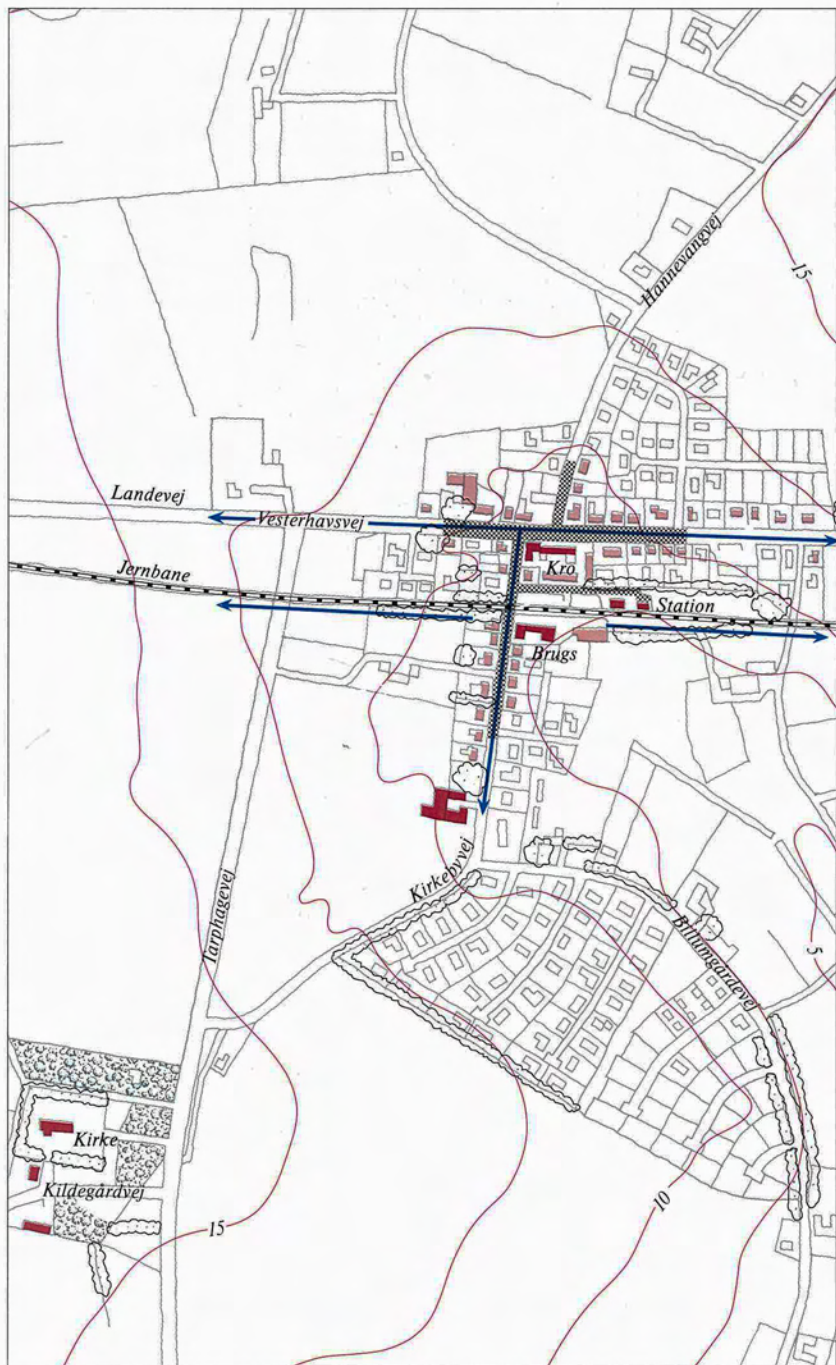
Som type er Billum stationsby identisk med nabobyen Janderup. Jernbanen og landevejen har formet bebyggelsen. Foruden privatbanestationen er her en brugs, en stærkt ombygget ældre kro og et missionshus. Byen rummer enkelte gårde, flere karakteristiske 'stationsbyhuse', og mod syd et større parcelhusområde.

Stationen.

Forsamlingshus og kirke.

Billum, kirke- og stationsby. 1:8000.

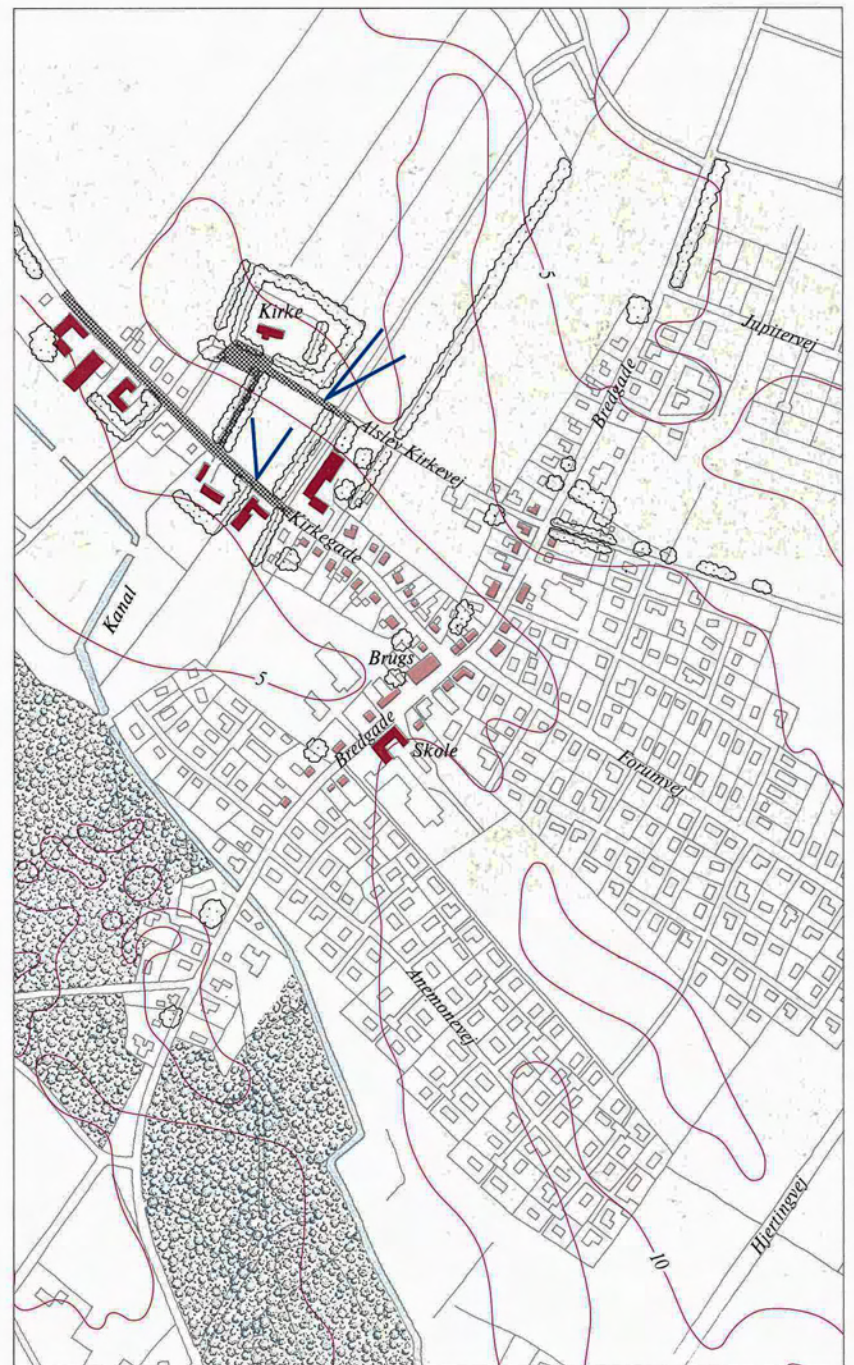
Alslev

Alslev er en af de få gamle landsbyer i området. Midt i 1700-tallet havde byen 12 gårde, 10 mindre ejendomme og nogle få jordløse huse. Bebyggelsen skal have ligget langs bygaden og den gamle Hjertingvej. Efter udflytningen er der ikke mange gårde tilbage.

I stedet har byen fået en kraftig tilvækst af parcelhuse. Alslev har idag skole, forsamlingshus, brugsforening og enkelte mindre erhvervsvirksomheder. Spredt i bebyggelsen findes enkelte huse opført i den traditionelle byggeskik. Omkring kirken er der stadig nogle få gårde, og dette område har stadig nogle landsbykvaliteter.

Alslev, indkørsel fra Torrupvej.

Alslev. 1:8000.

Byggeskik på landet

Den vestjyske bondegård er en lige så dynamisk størrelse som det landskab, der omgiver den. Indtil sidst i 1700-tallet var gårde og huse på Vardeegnen opført i bindingsværk, men vel at mærke i en sparsom konstruktion præget af den lokale mangel på træ. Ude ved kysten blev strandingstømmer ofte anvendt i byggeriet. De stråtækte tage havde også et vestjysk islæt, idet man brugte at lægge skiftevis strå og lyng som tækkemateriale, og undertiden blev udhuse tækket med lyng alene.

Parallelgårde, dvs. anlæg med to længer overfor hinanden, og kroghuse, dvs. anlæg med to længer i vinkel, var almindelige. Hertil kom at funktioner som bageovne og smedjer ofte lå som selvstændige små bygninger omkring gården. Enkelte fire- og trelængede anlæg har der været, og i disse gårde skal stuehuset ofte have ligget nordligst med indgang fra gårdspladsen.

Efter midten af 1700-tallet bredte kendskabet til det at brænde teglsten i en simpel jordgravet oven sig sydfra op i Vestjylland. Råstofferne i form af ler og lyng til brændsel havde man allerede. Med teglstenene fulgte en ny byggeteknik, grundmuren, og en ny byggeskik, der var præget af tidens købstadarkitektur. Blandt de første til at tage det nye materiale i brug var provsten J.C. Hammer, der begyndte at brænde tegl i Kjelst i

1761. Samme Hammer havde endnu i 1758 ladet en ny længe opføre af bindingsværk.

Fra omkring 1800 blev de grundmurede bygninger enerådende. Her og der overlevede bindingsværk i udlængerne, men tavlene blev muret ud med tegl. Ler blev brugt i stedet for mørtel, og man beskyttede fugerne ved at trække dem op med kalk. Murene stod blanke med de karakteristiske vestjyske rød-blå teglsten; men detaljer som gesimser, liséner og buestik over døre blev undertiden fremhævet med hvidtekalk. Ældre fotografier viser, at nogle af de grundmurede bygninger på egnen har været helt kalket over. Tagene blev fortsat tækket med strå og afsluttet med en mønning lagt op af store græstørv. Ved gavlene sluttede taget gerne i en halvvalm.

I de fuldt udbyggede firelængede gårde blev stuehuset nu placeret mod syd med døre væk fra gårdspladsen. Staldene lå i den vestre længe, mens lo og lade var anbragt mod nord. Ældre kort viser, at langt fra alle gårde havde fire længer. To- og trelængede gårde og anlæg med to vinkelhuse omkring en gårdsplads har været lige så udbredte som de helt lukkede, firelængede gårde.

Ældre fotografi, Thomas Nielsen Thomsens ejendom, Mejls.

Ældre vestjysk byggeskik mellem nyere træer. Bjerggårde ved Mejls.

Gård ved Kjelst.

Nye tider, ny byggeskik

Den enkle, klassisk prægede byggeskik holdt sig længe på egnen; men ved slutningen af 1800-tallet afløses de lokale traditioner af mere nationalt præget byggeri. Den større produktion af både husdyr og foderafgrøder stillede krav til bygningernes størrelse, og ved ny- og ombygninger fik gårdene en ændret fremtræden. Ved Billum og Kjelst er der flere gode eksempler på byggeri fra slutningen af forrige århundrede og et par årtier ind i dette. Her ses bl.a. flere karakteristiske, meget brede avlsbygninger med trempel.

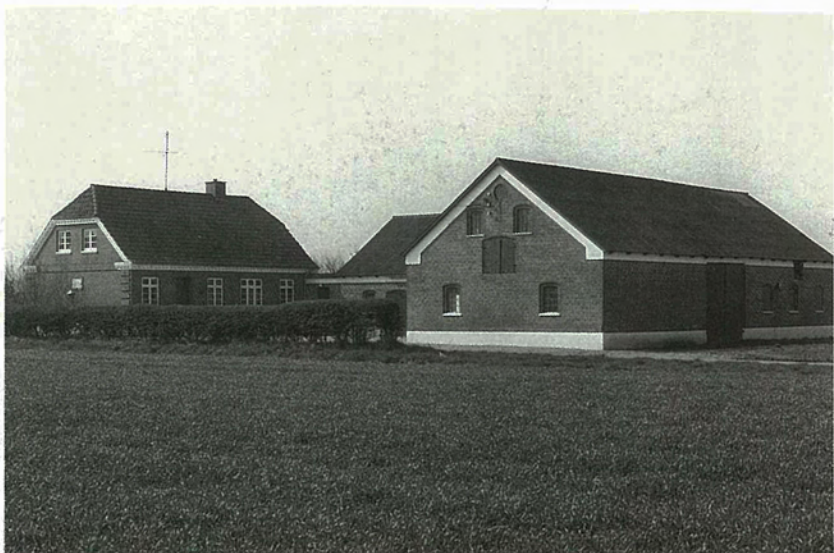
Det var ikke kun proportionerne, der blev ændret; også nye materialer kom i brug. Så tidligt som i 1881 fortæller Chr. Mathiesen, hvordan der var lagt bræddegulv i de fleste stuer, og i bryggerset havde nogle enkelte lagt gulv af det nye materiale, beton. I mürværket brugte man fortsat røde sten, men de var nu industrielt fremstillet på teglværk. Stråtagene blev mange steder afløst af tage med tegl eller skifer.

Landbrugets bygninger er ikke kun gårde, men også husmandsbrug. Før udskiftningen var der på Varde-kanten ikke mange mindre ejendomme. Omkring 1800 og igen senere i århundredet blev der oprettet en del nye,

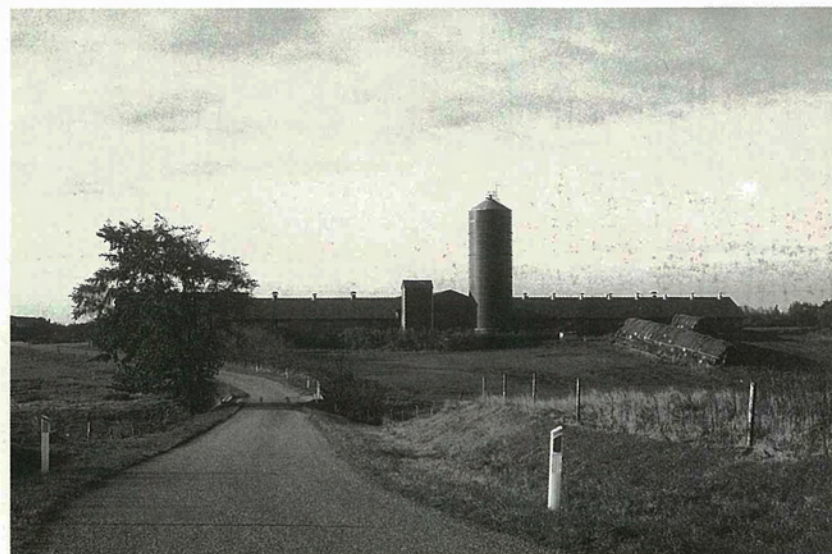
mindre brug ved den såkaldte udparcellering. Enkelte mindre ejendomme opført i den lokale tradition er endnu bevaret. De fleste af de små brug, der i dag ses rundt om i kommunen, er dog opført i første halvdel af 1900-tallet. Disse mindre brug er ofte bygget efter typetegninger. Nogle brug af denne slags kan f.eks. ses langs vejen fra Varde mod Hyllerslev. I Grøndal, sydligt i kommunen, ligger et fint eksempel på en lille velbevaret ejendom og desuden en nedlagt landskole, der begge er opført i Bedre Byggeskik.

Avlsbygning med trempel.

Ejendommen "Grønvang".

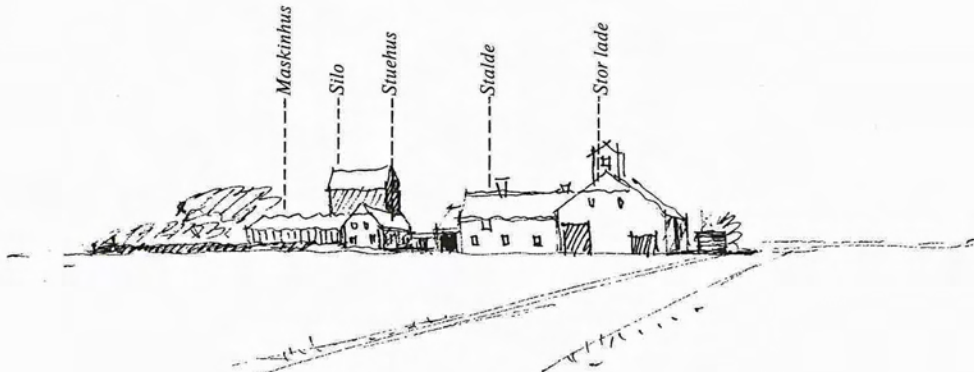
Udbygget gård, Østergård ved Frisvad.

Torrupgård.

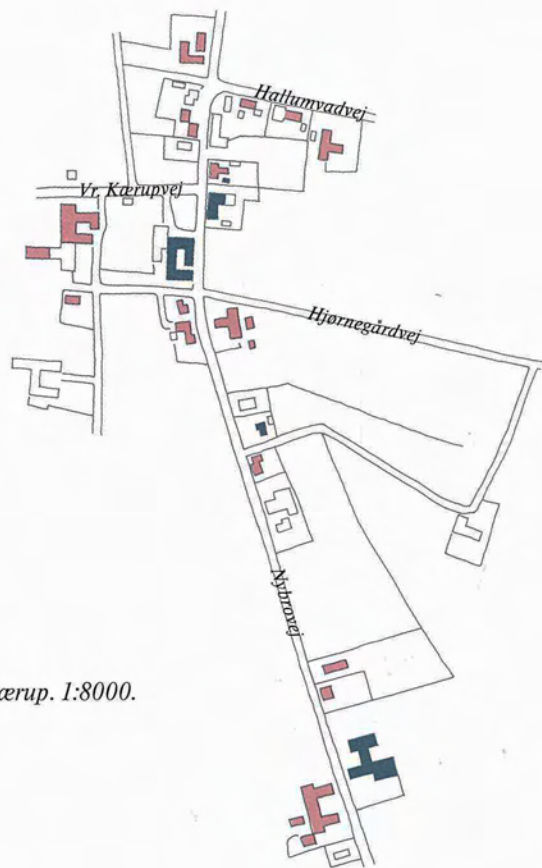

Grøndal gamle skole.

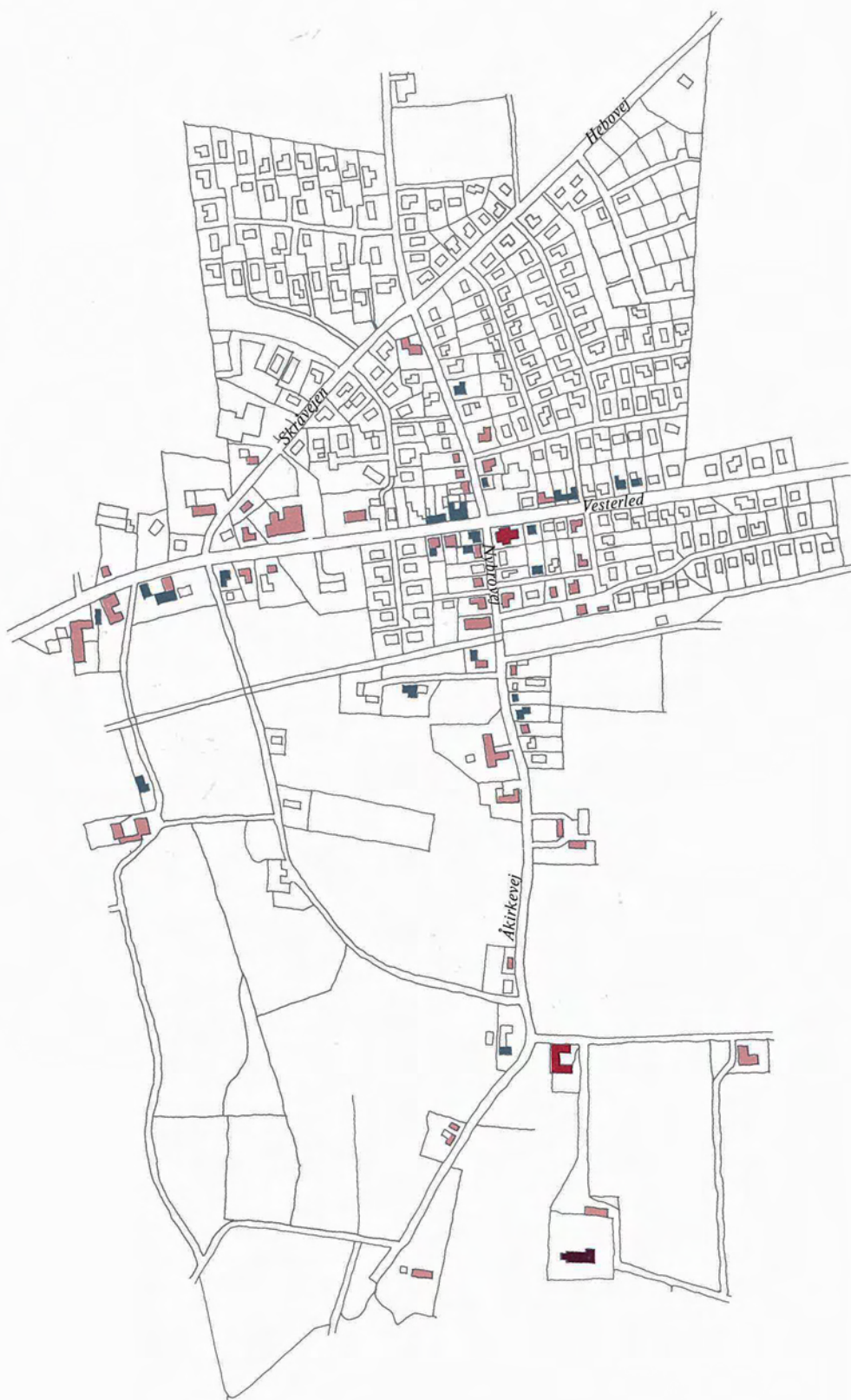

Skitse af nutidig gård med flere tilbygninger.

Bevaringsværdige bygninger på landet

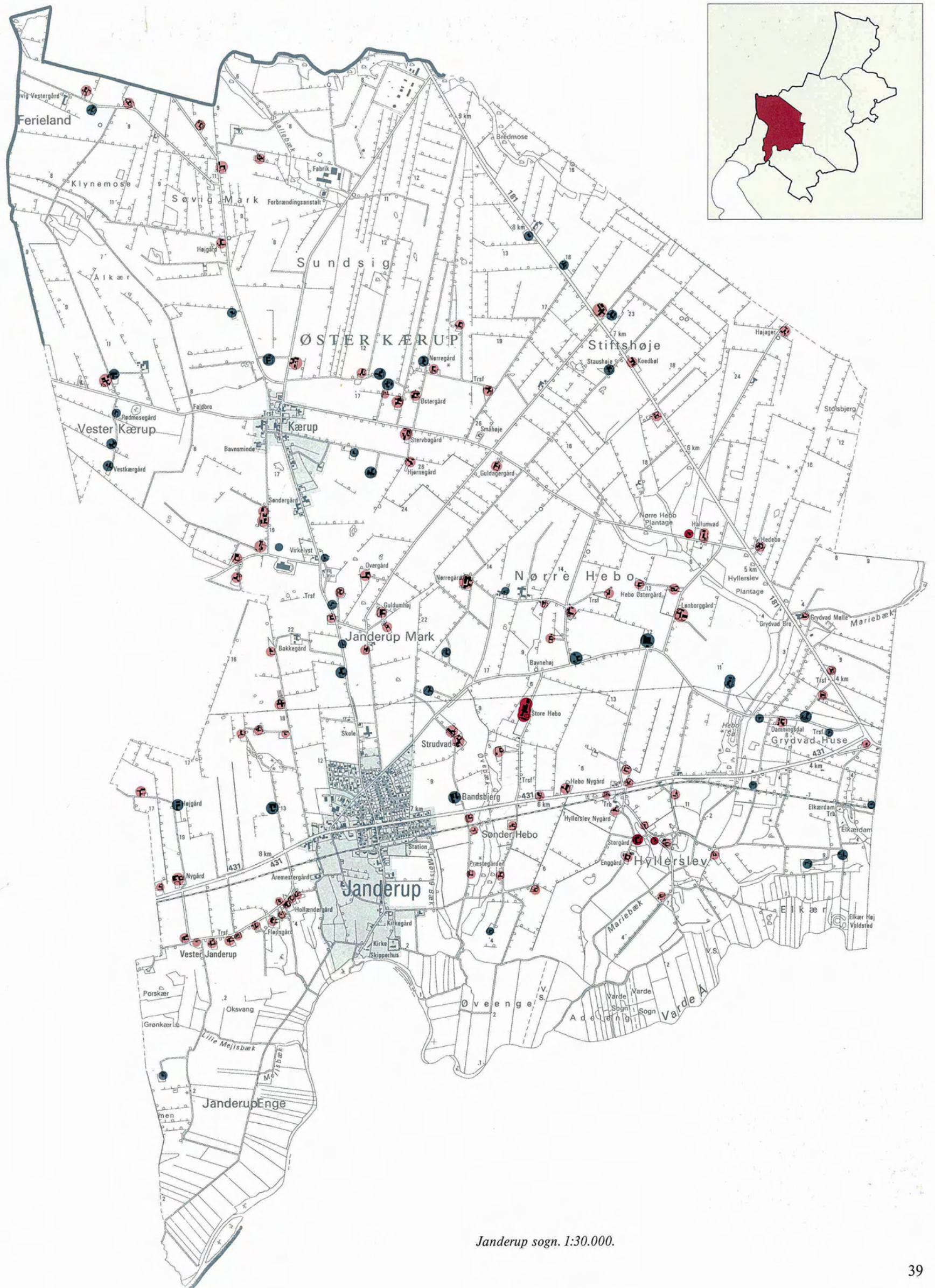
Kærup. 1:8000.

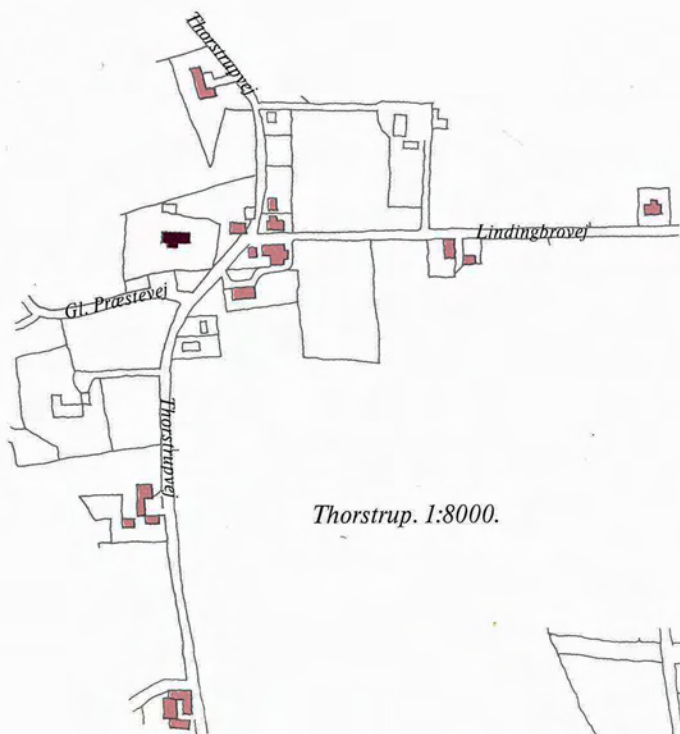
Janderup, kirke- og stationsby. 1:8000.

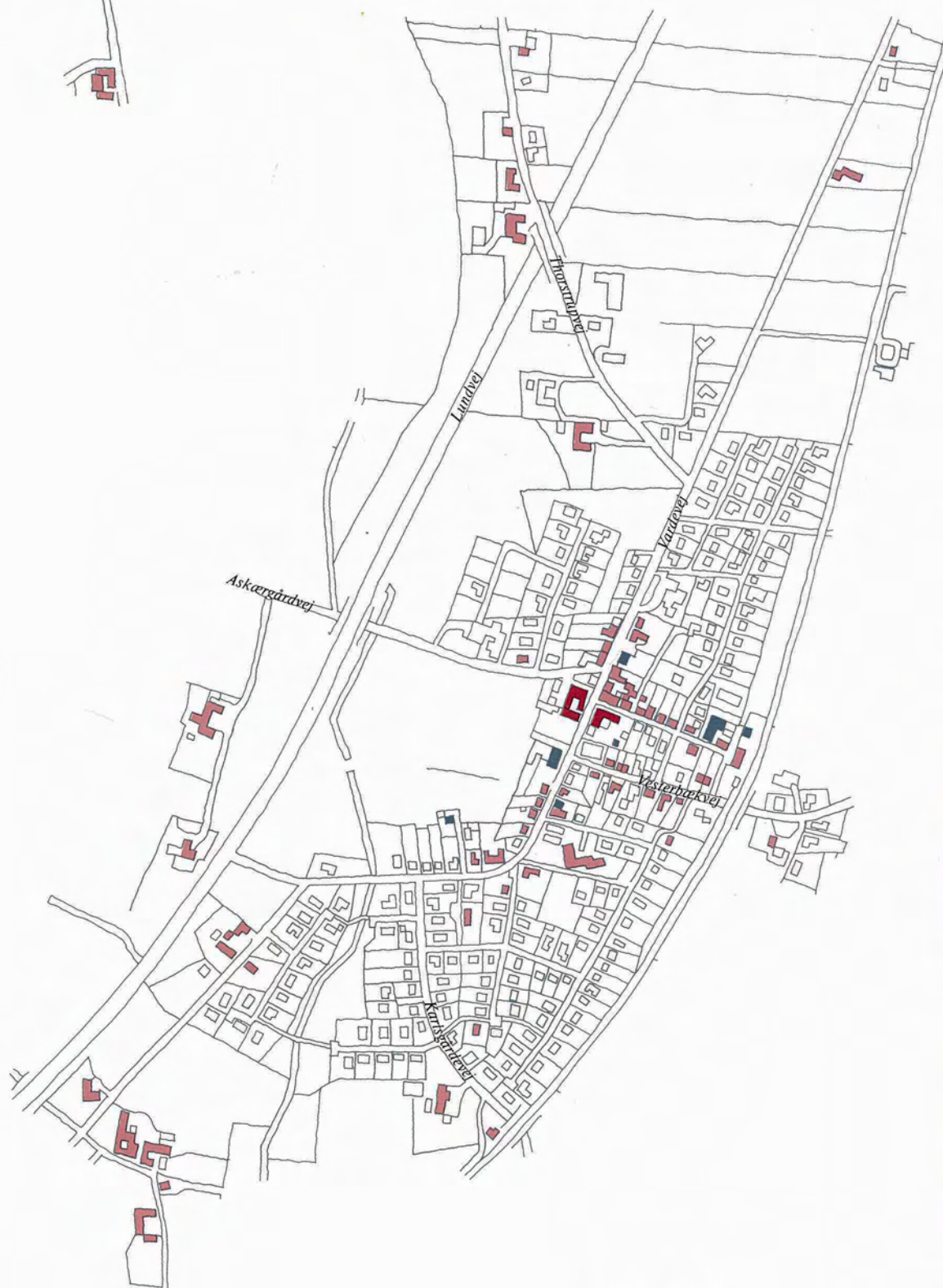
Stuehuset på gården Store Hebo, der er opført 1798.

Janderup sogn. 1:30.000.

Thorstrup. 1:8000.

Sig. 1:8000.

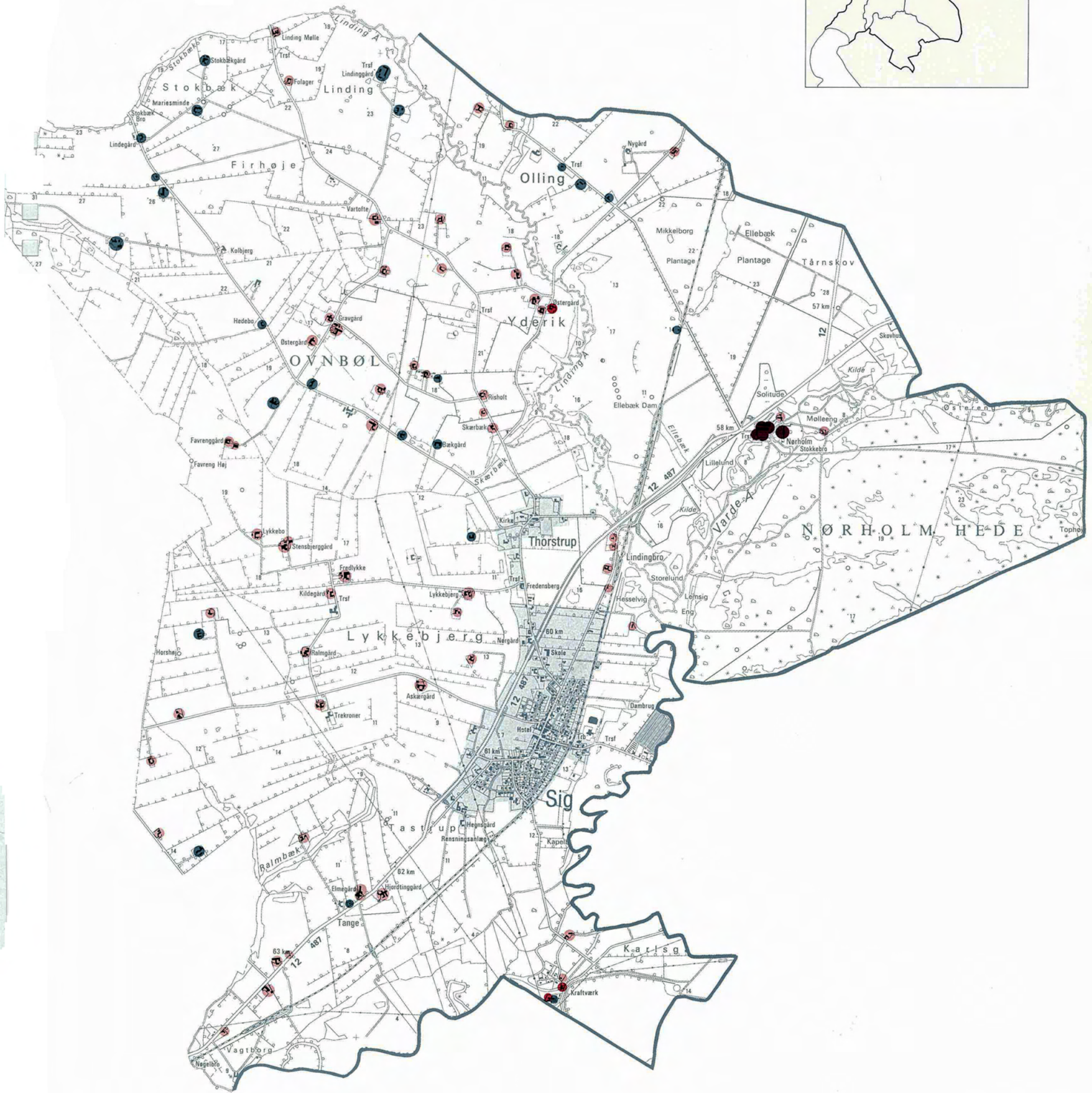
Hovedbygningen på godset Nørholm er fra 1780. Den er opført af amtmand A. Ch. Teilmann med Peter Frisvad som bygmester.

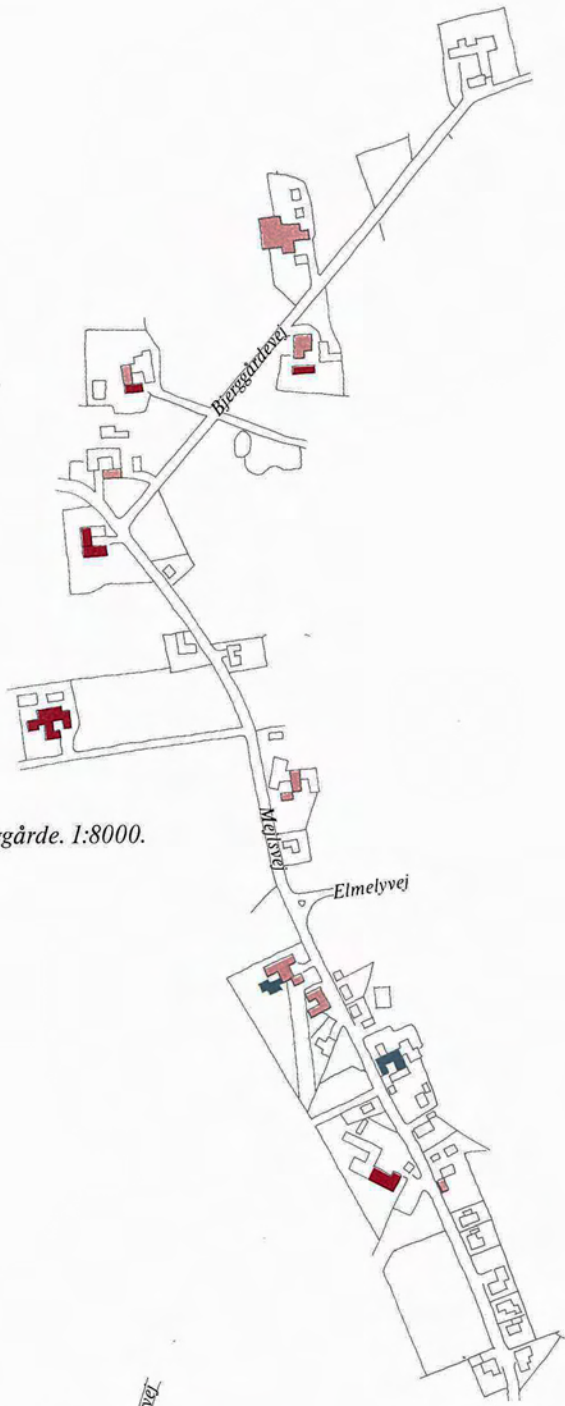
Et stykke frodigt Vestjylland. Enge og skov ved Nørholm.

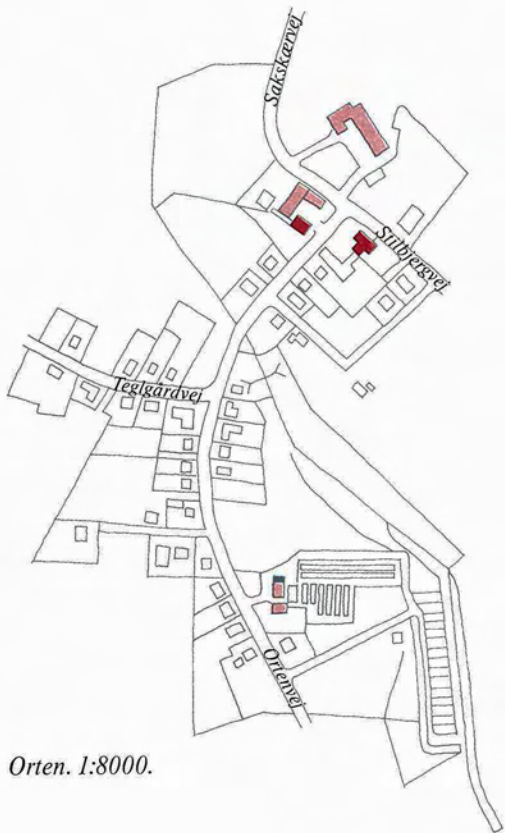
Nørholm gods præger landskabet med store herregårdsmarker.

Thorstrup sogn. 1:30.000.

Mejs og Bjerggårde. 1:8000.

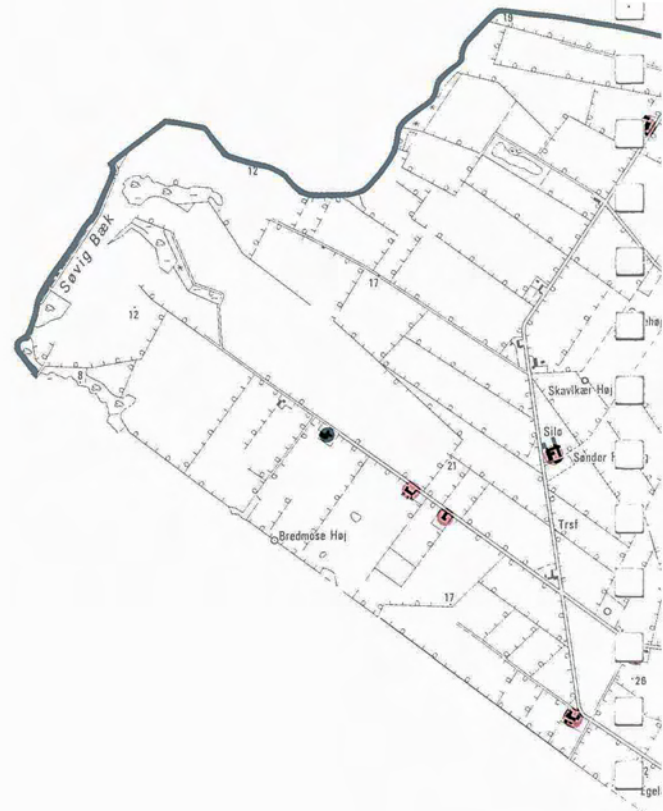
Orten. 1:8000.

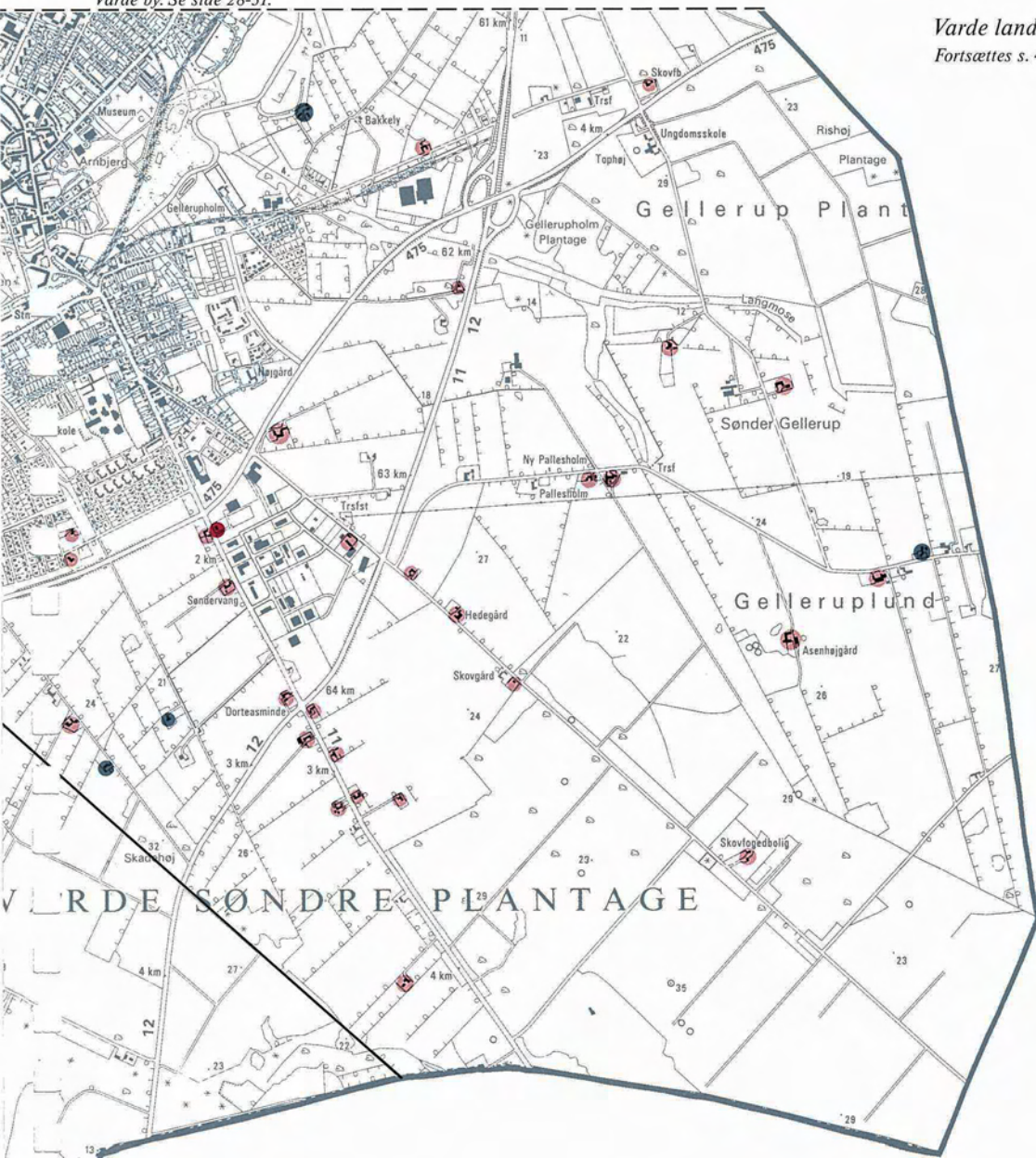
Tinghøj. 1:8000.

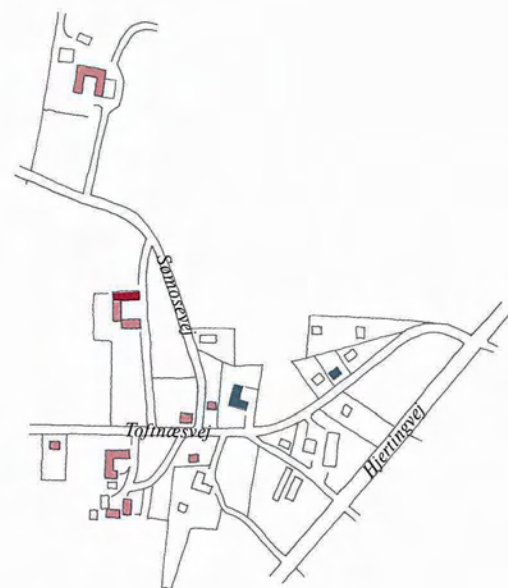
Hovedbygningen på gården Lunderup er endnu et eksempel på den sydvestjyske klassicisme. bygningen er opført 1785.

Varde by. Se side 28-31.

Varde landsogn. 1:30.000.
Fortsættes s. 42-43.

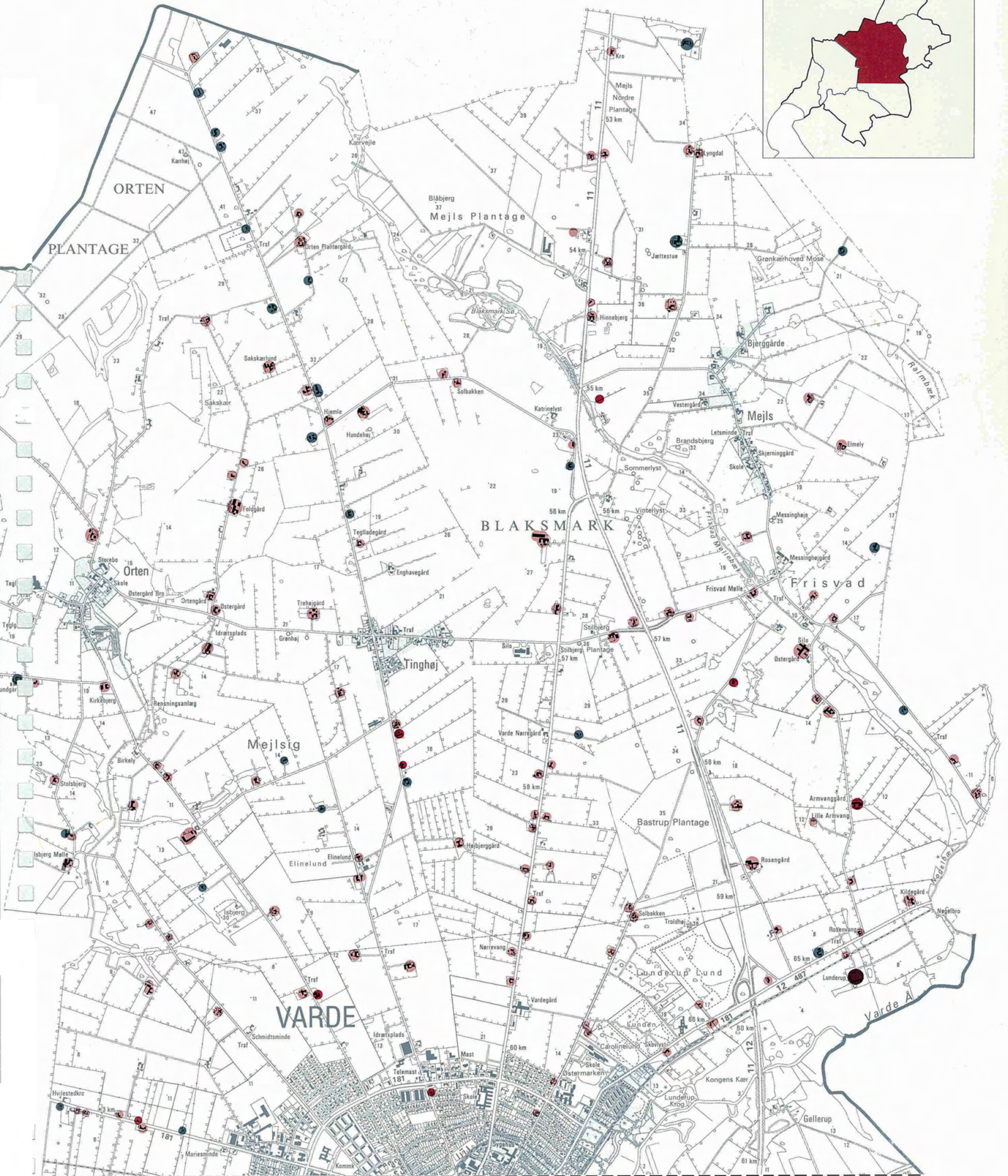
Toftnæs. 1:8000.

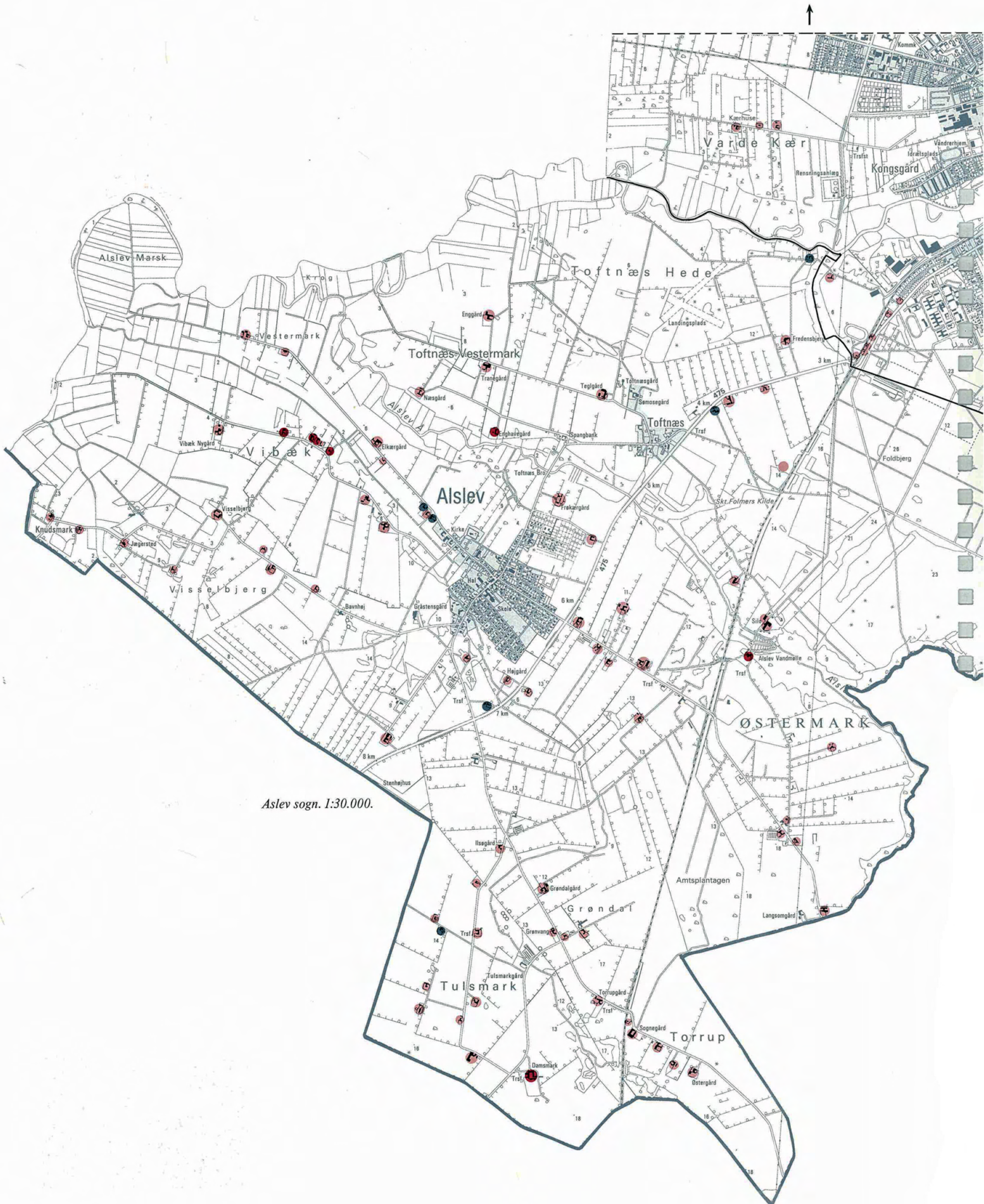
Alslev. 1:8000.

Gellerupholm er et fint empireanlæg
opført ca. 1820. Nu ligger gården omgi-
vet af forstadsbebyggelse.

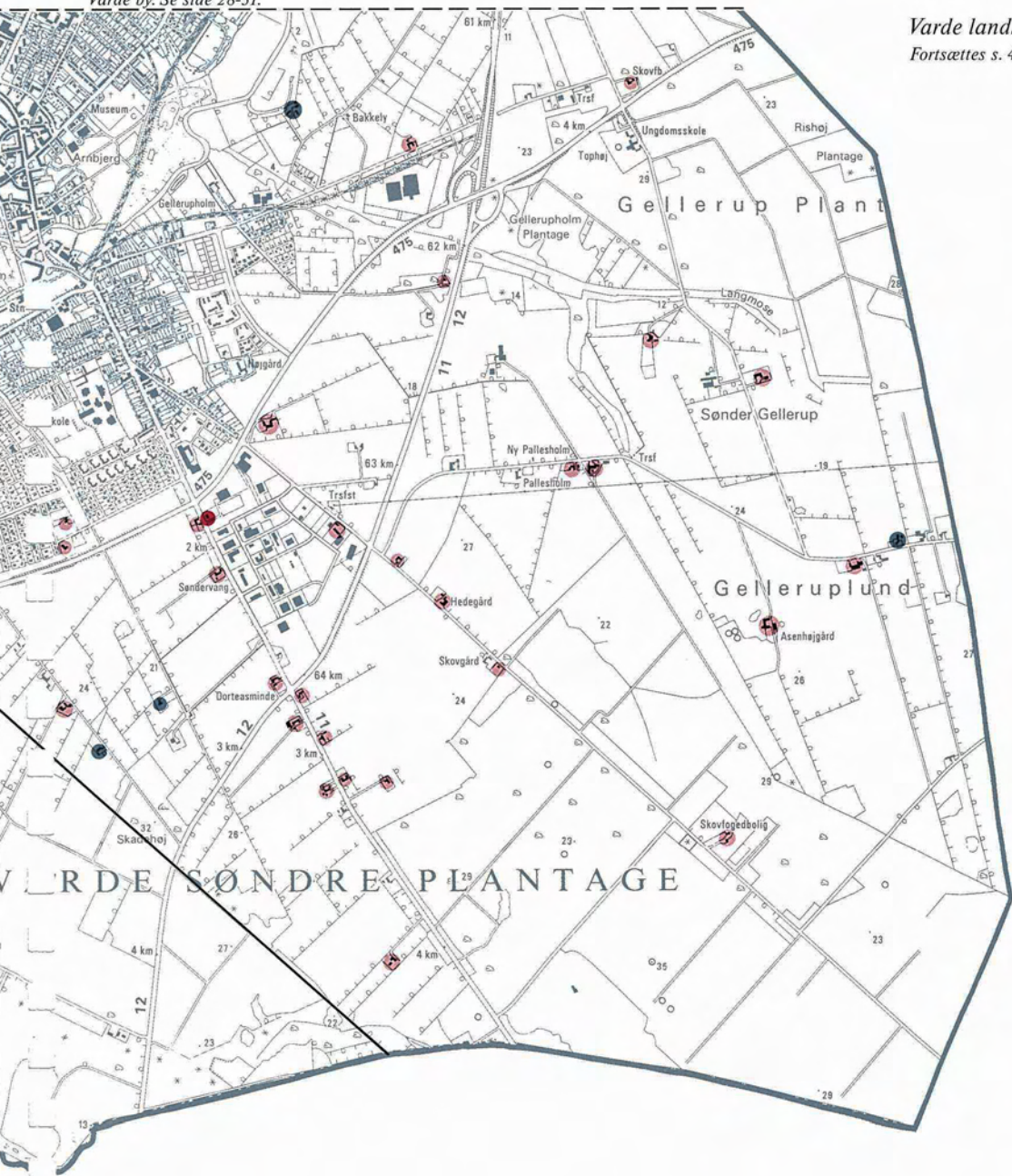

Varde by. Se side 28-31.

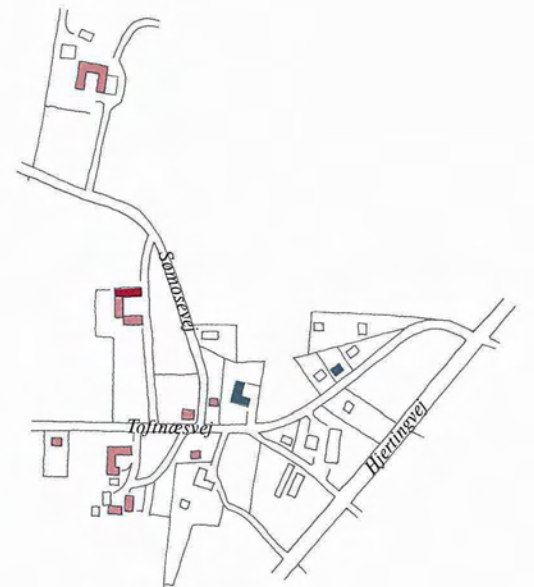

Aslev sogn. 1:30.000.

Varde by. Se side 28-31.

Varde landsogn. 1:30.000.
Fortsættes s. 42-43.

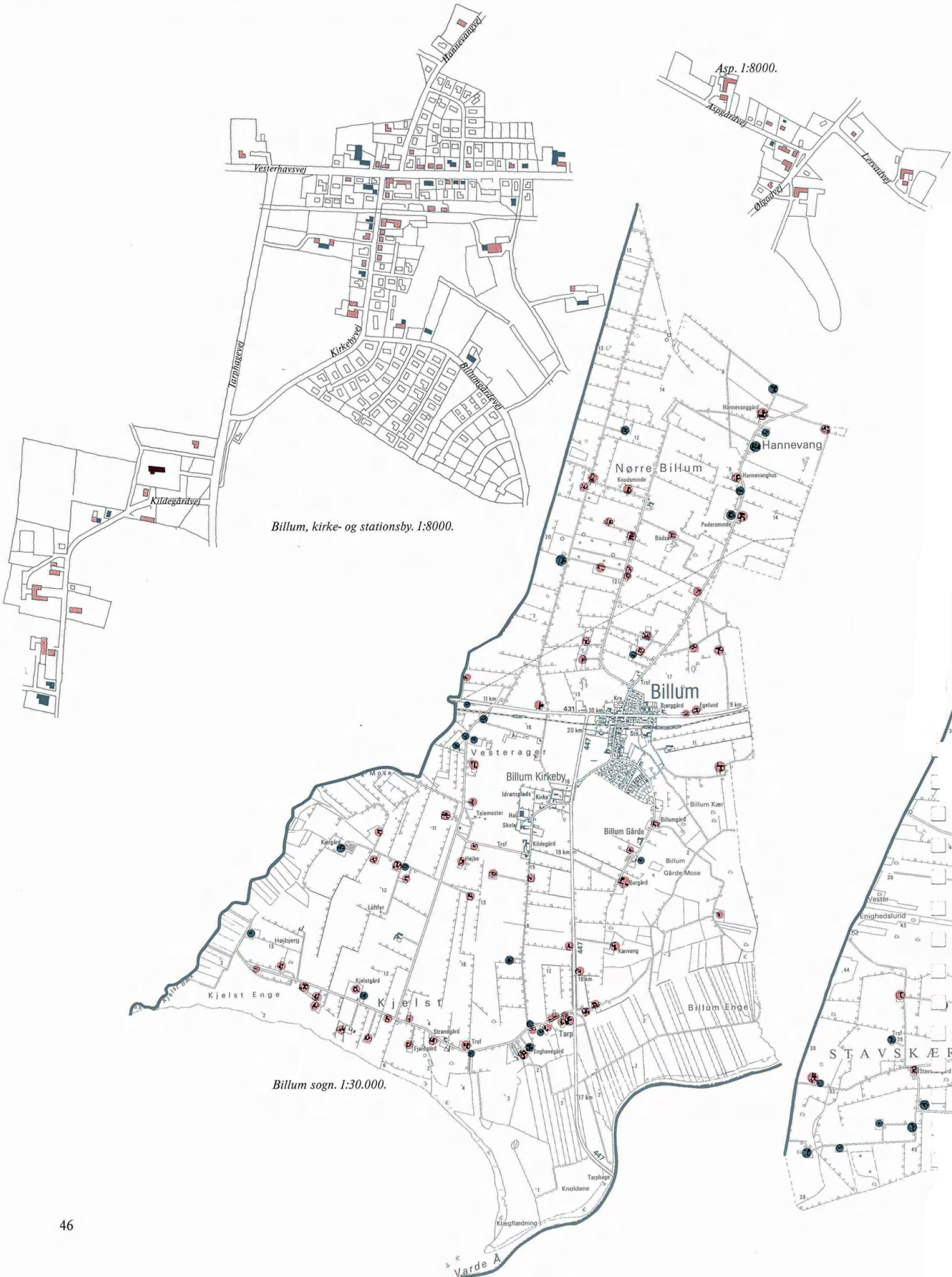
Toftnæs. 1:8000.

Alslev. 1:8000.

Gellerupholm er et fint empireanlæg
opført ca. 1820. Nu ligger gården omgi-
vet af forstadsbebyggelse.

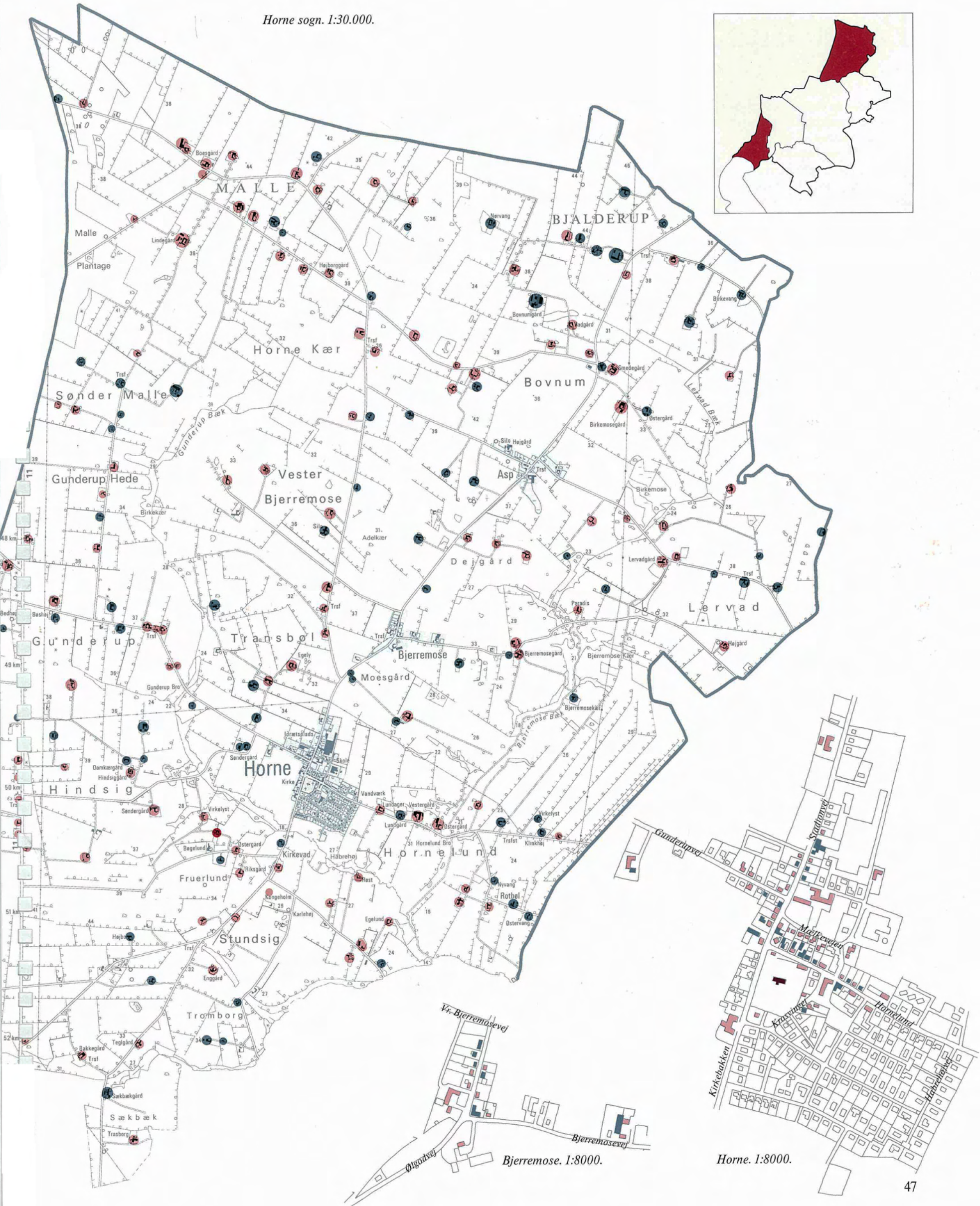

Billum, kirke- og stationsby. 1:8000.

Billum sogn. 1:30.000.

Asp. 1:8000.

Horne sogn. 1:30.000.

Bjerremose. 1:8000.

Horne. 1:8000.

Bevaringsplanlægning

I dette atlas er Varde Kommune skildret, som den tager sig ud set i et bevarings-perspektiv. De overordnede strukturer er fremhævet, f.eks. købstadens to gamle hovedgader og deres forløb gennem byen ned mod Varde Å. Et par andre dominerende træk er dels det bevarede gadenet i det indre Varde, dels samspillet mellem Varde Å-systemet og den omgivende bebyggelse. Hertil føjer sig en række helheder af særlig interesse, såsom byens gamle torv og området omkring åen og havnen. Videre er en række udvalgte landsbyer beskrevet, og der er tegnet et signalement af den vestjyske byggeskik i købstaden og på landet. Alt dette er med til at give Varde by og dens opland en helt egen identitet i forhold til andre byer og egne.

I byen

Hvordan sikres og videreføres denne egenart? I Varde Kommune begyndte byrådet en egentlig bevaringsindsats, da man i 1976 lod udarbejde en registrant og bevaringsplan for byens centrale kvarterer. Senere er der gennemført enkelte bevarende lokalplaner, ligesom kommuneplanen forudsætter, at der skabes retningslinier for en sikring af bymidtens karakteristiske bebyggelsespræg og rumlige struktur. Dette sker ved udarbejdelse af tillæg til kommuneplanen og flere lokalplaner. Heri fastlægges hvilke arkitektoniske træk fra byggeskala til materialer og detaljer der ønskes bevaret og udviklet i byen. Beskrivelserne i dette atlas bidrager til sådanne overvejelser.

Det følgende er et kort resumé over nogle væsentlige emner for den kommende planlægning og indsats på bevaringsområdet: Byens rum har en særlig betydning i Varde. Bortset fra Jacobi kirke, så er der i byen ikke bevaret bygninger fra før 1780'erne. Den ældre bebyggelse stammer hovedsagelig fra tiden efter den seneste store brand i 1821. Byens rum har dog endnu ældre rødder, fordi de nyopførte ejendomme har holdt sig indenfor de rammer, der var afstukket af de gamle matrikler med tilhørende facadelinier og gadeforløb.

Varde by har ganske mange bygninger, der er opført i løbet af 1800-tallet og præget af tidens enkle, klassisk inspirerede stilarter. Kun få af disse huse kan gøre krav på en selvstændig plads i den danske bygningshistorie; men tilsammen skaber de karakteristiske helheder af stor arkitektonisk kvalitet og af tilsvarende oplevelsesværdi for Vardes borgere og gæster.

Disse kvaliteter finder man især i de sekundære gader, mens bygningerne på byens hovedstrøg ofte er præget af vor tids store udvalg i facadebeklædning, butiksskilte og baldakiner. I forretningstiden kan selve gaderummet på disse strøg være svært at få øje på i trængslen af udenørs stativer med tilbudsvare. Det offentlige gadeinventar i form af lygter, bænke, skilte, blomsterkummer mv. bidrager sine steder også til at sløre de byarkitektoniske kvaliteter. Rækken af træer, bænke og flagstænger, der fortsætter Vestergades forløb ind over torvet, er et eksempel på en sådan uheldig disponering.

Som andre danske købstæder har Varde ydet sine ofre på bilismens alter. Inde i flere af midtbyens karrèer er der revet ned, ryddet og anlagt parkeringspladser. Dermed er der opstået nye offentlige rum på steder, hvor der før var udhuse og private gårde. Omgivet af bygninger, der så at sige vender ryggen til, kræver disse områder en omhyggelig planlægning og arkitektonisk bearbejdning, hvis de skal fremstå som egentlige byrum og ikke blot som tilfældige arealer udlagt til parkering.

Som eksempel herpå kan nævnes at Varde Kommune i 1991 i samarbejde med Danske Arkitekters Landsforbund har afholdt idékonkurrence for området ved den tidligere markedsplads ved Lerpotvej, for blandt andet at sikre en kvalificeret byarkitektonisk bearbejdning. Der indkom 62 løsningsforslag fra arkitekter og planlæggere.

Blandt de nyere bebyggelser i Varde er fremhævet det velbevarede villakvarter mellem Frisvadvej og Lundvej. Områdets ensartede karakter med fritliggende villaer og byggeforeningshuse fra begyndelsen af 1900-tallet bør sikres som en helhed. Også de enkelte bygninger fortjener at sikres mod skræmmende ændringer, f.eks. ved udskiftning af tage og vinduer.

På landet

Ser man bort fra enkelte fredede naturområder, sognekirkerne og deres omgivelser samt nogle få fredede bygninger, så er der endnu ikke taget skridt til at sikre bevaringsværdier i landsognene omkring Varde. I en yderst omskiftelig tid for landbrugserhvervet kan det hurtigt blive nødvendigt med overvejelser om, i hvilken retning man ønsker, at udviklingen skal gå.

Hvordan skal landsbyerne og de små stationsbyer overleve som samfund og som bebyggelser, hvis flere landbrug nedlægges, og de lokale butikker bukkes under i konkurrence med de større byers lavprisvarerhuse? Hvad skal der blive af gårde og mindre ejendomme i det åbne land, hvis ikke en ny generation af landbrugere vil overtage dem? Hvordan vil det vestjyske landskab udvikle sig, hvis græsningen ophører på engene og markerne lægges brak?

Der er mange usikkerheder, og det er lettere at stille spørgsmål end at give svar. I dette område vil turister og landlignere næppe rykke ind i større tal, hvor de fastboende er flyttet ud. Fredning af karakteriske ejendomme og deres omgivelser kan blive nødvendig for at sikre vidnesbyrd om en epoke. Det kunne f.eks. gælde flere gårdanlæg langs Varde Å og den fine klynge af traditionelle vestjyske gårde ved Bjerggårde. I større omfang vil landsbyer og landbrugsejendomme dog kun kunne bevares, hvis man formår at fastholde befolkningen eller tiltrække nye beboere.

Det kan være vanskeligt nok at bevare og udvikle de egentlige byområder; men i disse år synes landdistrikterne at stille planlægningen over for endnu større udfordringer. Det gælder i Varde Kommune som i andre egne, hvor landbrug har været et væsentligt erhverv.

Titel

Varde Kommuneatlas.
Bevaringsværdier i byer og bygninger 1992.

Udarbejdet af

Miljøministeriet, Planstyrelsen,
kontoret for by- og bygningsbevaring

Redaktion

Jens Kirkegaard

Tekst og illustrationer

Restaureringsarkitekterne m.a.a.
Gert Bech-Mielsen og Lars N. Bock
samt mag.art. Poul H. Moustgaard.

Følgende arkitektstuderende fra
Arkitektskolen i Århus har bidraget
til de viste opmålingstegninger:

Peter Duun Andersen
Helle Lomborg Truelsen
Hans Hansen
Mette Hingebjerg
Søren Nørgård Christensen
Morten Halberg Larsen
Jette Nikolajew
Mikael Frölich.

Fotos

Forside: Apsis på Sct. Jacobi Kirke,
Jørgen Mathiesen.

Hvor intet andet er oplyst, er fotografierne
optaget under registreringen 1991.

Pressefotograf René Hollmann,
har leveret enkelte fotografier.

Kortlægningsarbejde

Restaureringsarkitekterne m.a.a.
Gert Bech-Nielsen og Lars N. Bock.

Layout og korttegning

Peter Bysted Design A/S.
Truels-Kort.

Sats

ArtSats, København.

Tryk

Repro & Tryk, Skive.

Oplag

1000 eksemplarer, 1. oplag.

Udsnit af kort hvortil Kort- og
Matrikelstyrelsen har ophavsret,
er gengivet med styrelsens tilladelse (A1-92).

Henvendelse angående publikationen

Planstyrelsen
Haraldsgade 53
2100 København Ø
Tlf. 39 27 11 00
Planstyrelsens jr.nr.: 1421-0045

Distribution

Byggecentrum Boghandel
Dr. Neergaards Vej 15
2970 Hørsholm
Tlf. 45 76 73 73

ISBN 87-503-9462-2

Publikationen kan citeres med kildeangivelse

JANUAR 1992

Information om bygningsbevaring

Som led i Planstyrelsens information om byg-
ningsbevaring og vedligeholdelse af fredede
og bevaringsværdige ejendomme er der ud-
arbejdet en række informationsblade om af-
grænsede emner.

Eksempelvis et om mørtel, et om reparation
af vinduer, et om vedligeholdelse af bindings-
værk, et om stråtage, et om udskiftning af
skorstenspiber, etc.

Planstyrelsens informationsblade om bygnings-
bevaring kan fås på to måder. Enten enkeltvis
gratis hos den kommunale tekniske forvalt-
ning eller i abonnement.

Distribution og abonnement:

Byggecentrum Boghandel
Dr. Neergaards Vej 15
2970 Hørsholm
Tlf. 45 76 73 73

Tidligere udkomne Kommuneatlas

I Planstyrelsens atlasserie om de bevaringsvær-
dige bygninger og bymiljøer i de danske kom-
muner er der udkommet et kommuneatlas for
følgende kommuner:

Nakskov 1990
Roskilde 1990
Rønne 1990
Sønderborg 1990
Ribe 1990
Viborg 1990
Samsø 1990
Suså 1990
Bogense 1990
Nørdborg 1991
Rødovre 1991
Fladså 1991
Præstø 1991
Haderslev 1991
Aabenraa 1991
København, Vesterbro 1991, 2. oplag
Horsens 1991, 2. oplag
Kolding 1991
Næstved 1991
Sindal 1991

Atlas kan bestilles i boghandel
eller hos:

Byggecentrum Boghandel
Dr. Neergaards Vej 15
2970 Hørsholm
Tlf. 45 76 73 73

Litteraturliste

Agerbæk, Kirsten
Klassicisme i Sydvestjylland. Bygmestrene
Peder Frisvad og Mikkel Stobberup,
Foreningen til gamle bygningers bevaring,
København 1970.

Dalgas, C.
Bidrag til Kundskab om de danske &
Provindsers nærværende Tilstand i økonomisk
Henseende. Ribe Amt, København 1830.
(repro-udg. 1982 - ISBN 877435 00 4).

Draiby, Ejvind
En bevaringsplan og registrant. Varde,
Varde Kommune 1976.

Just, Flemming (red.)
Vestjyllands udviklingshistorie ca. 1750-1914,
Esbjerg 1984.

Kristensen, H.K.
Øster Horne Herred, Esbjerg 1944.

Kristensen, H.K.
Gamle sydvestjyske fiskerlejer, Hist. samf.
f. Ribe Amt, skrifter nr. 1, Varde 1965.

Kristensen, H. K.
Gamle gadenavne i Varde, i: Fra Ribe Amt
1971, s. 638 - 660.

Kristensen, H. K. m.fl. (red.)
Janderup og Billum sogne 1-3 Bd.1: 1979,
bd. 2 & 3: 1982, Tarm 1979 - 1982.

Mathiesen, Chr.
Et Bidrag til Landbrugets Historie i Varde-
Eggen, Odense 1881 (repro udg. Hist. samf.
Ribe Amt 1982).

Murtefeldt, Ludv.
Festskrift i Anledning af Varde
Handelsforenings 50 års Jubilæum,
Esbjerg 1907.

Nielsen, Carl Lindberg
Varde Bys Historie, Varde 1942.

Novrup, H.P.H.
Alslev Sogn, : Fra Ribe Amt 1920, s.193-237.

Ribe amtsråd
Kulturhistoriske bevaringsinteresser Ribe
1985.

Rubin, Anne Marie, m.fl.
Varde dispositionsplan, Varde Kommune 1963.

Sundbo, Arne
Af Varde og Hjertings Historie, i: Fra Ribe
Amt, 1915-18 & 1919-22.

Trap, J.P.
Statistisk-topografisk Beskrivelse af Danmark -
(Trap Danmark) Ribe amt, Varde købstad m.fl.
sogne, 1. - 5. udg. København 1858 ff.

Varde Kommune.
Kommuneplan 1987-1996, Hovedstruktur,
Varde Kommune 1989.

Varde i Billedkunsten. Red. Ole Faber
Varde Museum 1912-1987.
Varde Museum 1987.

Signaturforklaring

Bevaringsværdige sammenhænge

	<i>Dominerende bygningsværk</i>
	<i>Markant rumskabende bebyggelse</i>
	<i>Højdekurver</i>
	<i>Sigtelinie</i>
	<i>Udsigt</i>
	<i>Enkelttræ/Trærække</i>
	<i>Skov/Plantage/Krat</i>
	<i>Vej/Gadel/Plads</i>
	<i>Jernbane</i>
	<i>Vand</i>

Bevaringsværdige bygninger

	<i>Fredet bygning/Kirke</i>
	<i>Høj bevaringsværdi</i>
	<i>Middel bevaringsværdi</i>
	<i>Lav bevaringsværdi</i>

Der er i dette atlas foretaget to slags vurderinger, som er uafhængige af hinanden. De to vurderinger giver derfor ikke altid det samme resultat, når man ser på den enkelte bygning.

Den ene vurdering vedrører de bevaringsværdige sammenhænge. Den omfatter det samlede bymiljø eller forhold i en bebyggelse. Den anden vurdering vedrører de enkelte bygninger. I begge vurderinger benyttes to røde farver, en lys og en mørk.

Bygninger, der er dominerende eller markante set som led i en bevaringsværdig sammenhæng, er ikke nødvendigvis bevaringsværdige i sig selv. Man vil derfor kunne finde bygninger, der fremhæves med rødt i en bevaringsværdig sammenhæng, men som ikke er det i enkeltbygningens registrering. Det omvendte forhold vil også kunne forekomme.

Planstyrelsen har i samarbejde med Varde Kommune kortlagt kommunens bevaringsværdige bymiljøer og bygninger. Resultaterne præsenteres i dette atlas. Samtidig skitseres de bevaringsværdige miljøers topografiske, historiske og arkitektoniske kvaliteter.